

Anàlisi de la variació lingüística

a cura de

Maria-Rosa Lloret

Emili Boix

Mercè Lorente

Lluís Payrató

M. Pilar Perea

ANÀLISI
DE LA VARIACIÓ LINGÜÍSTICA

ACTES DE LA 2a JORNADA
SOBRE LA VARIACIÓ LINGÜÍSTICA
I DEL 3r COL·LOQUI LINGÜÍSTIC
DE LA UNIVERSITAT DE BARCELONA (CLUB-3)

ANÀLISI DE LA VARIACIÓ LINGÜÍSTICA

ACTES DE LA 2a JORNADA
SOBRE LA VARIACIÓ LINGÜÍSTICA
I DEL 3r COL·LOQUI LINGÜÍSTIC
DE LA UNIVERSITAT DE BARCELONA (CLUB-3)

A cura de

Maria-Rosa Lloret, Emili Boix, Mercè Lorente, Lluís Payrató i M. Pilar Perea

PPU

Secció de Lingüística Catalana
Departament de Filologia Catalana
Universitat de Barcelona

Barcelona, 1997

Primera edició, 1997

La reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment, compresos la reprografia i el tractament informàtic, i la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec públics, resta rigorosament prohibida sense l'autorització escrita dels titulars del *Copyright*, i estarà sotmesa a les sancions establertes a la Llei.

© dels textos respectius: J. A. Argente, M. T. Cabré, J. Julià, M.-R. Lloret, M. Lorente, G. Rigau, V. Salvador, M. T. Turell, J. Viaplana, M. Wheeler i L. de Yzaguirre.

© de l'edició: M.-R. Lloret, E. Boix, M. Lorente, L. Payrató i M. P. Perea
(Secció de Lingüística Catalana, Departament de Filologia Catalana,
Universitat de Barcelona)

PPU, S.A.

Promociones y Publicaciones Universitarias, S.A.
Muntaner, 200, entlo. 2ª 08036 Barcelona
Tel. (93) 209 53 40 Fax (93) 209 55 41

D.L.: B-4.286-2016

Imprimeix: Poblgràfic, S.L. Av. Estació, s/n. La Pobla de Segur (Lleida)

ÍNDIX

Preàmbul	9
----------------	---

PRIMERA PART

Joan A. Argente: <i>Els fenòmens de la diversitat i la variació lingüístiques, i llur pertinència en l'estudi del llenguatge</i>	15
M. Teresa Turell: <i>Variació i variacionisme</i>	45
Max Wheeler: <i>La variació: orígens i finalitats</i>	69

SEGONA PART

Maria-Rosa Lloret i Joaquim Viaplana:	
<i>Variació, fonologia i morfologia</i>	93
Mercè Lorente, M. Teresa Cabré i Lluís de Yzaguirre:	
<i>Lèxic i variació</i>	121
Joan Julià i Muné: <i>Variació i fonètica</i>	149
Gemma Rigau: <i>Sintaxi i variació dialectal: les construccions locatives</i>	179
Vicent Salvador: <i>Dialectologia, pragmàtica i anàlisi del discurs</i>	203

Preàmbul

Tots els estudiosos del llenguatge reconeixen el caràcter variable intrínsec de les llengües naturals. Tanmateix, la dificultat de copsar formalment la variació lingüística va fer que durant molts anys o bé s'ignorés la variació o bé s'estudiés de forma atomitzada, com si el concepte de variació fos contrari al de sistema lingüístic. Des de finals dels anys 60, però, i sobretot a partir de l'impuls generat pels estudis variacionistes labovians, l'acceptació que l'estudi de la variació no implica deixar de banda la noció d'estructura lingüística ha estimulat la recerca en el camp de la variació lingüística més enllà de les tradicions sociolingüístiques i dialectològiques. Amb el propòsit d'aprofundir en aquest tema, l'any 1995 la Secció de Lingüística Catalana del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona va organitzar la *2a Jornada sobre la variació lingüística* (Palau de les Heures, 6 de novembre) i el *3r Col·loqui Lingüístic de la Universitat de Barcelona* (Aula Magna, 20 de desembre). Aquest volum aplega la major part de les contribucions fetes en aquests dos actes.

La *2a Jornada sobre la variació lingüística*, amb el tema "El concepte de 'variació' des de diferents models lingüístics", forma part de les activitats organitzades per la xarxa temàtica "Variació lingüística: dialectologia, sociolingüística i pragmàtica". L'objectiu de la jornada era fer una reflexió sobre què és la variació lingüística i com

és abordable des de diferents punts de vista. La primera part d'aquest volum recull les tres ponències que es van encarregar a especialistes en aquesta àrea. El treball de Joan A. Argente (Universitat Autònoma de Barcelona) destaca la importància de tenir en compte la universalitat i la diversitat lingüístiques a l'hora de bastir una teoria del llenguatge que forneixi una explicació conjunta dels fenòmens lingüístics. M. Teresa Turell (Universitat Pompeu Fabra) mostra que la variació lingüística es pot entendre de moltes formes i centra la seva presentació en la línia d'anàlisi variacionista laboviana, que estudia l'heterogeneïtat lingüística estructurada des del punt de vista dels factos interns i externs i a partir de tècniques d'anàlisi quantitatives. Finalment, Max Wheeler (Universitat de Sussex) tracta del paper de la variació en la lingüística diacrònica i fa diferents consideracions sobre quin és l'origen de la variació lingüística i quina finalitat té en l'àmbit sociocomunicatiu.

El *3r Col·loqui Lingüístic de la Universitat de Barcelona* (CLUB-3), amb el tema "Anàlisi de la variació en el català actual", és la tercera edició dels col·loquis que des de 1993 organitza la Secció de Lingüística Catalana del Departament de Filologia Catalana.¹ (El número 1 de la col·lecció en què es publica aquest volum aplega les

¹ El CLUB-3 s'emmarca en el projecte de recerca "Variació en el llenguatge. El català actual", finançat per la DGICYT (94-0951) i per la CIRIT (CS 93-1017). L'organització del col·loqui i la publicació d'aquest volum ha comptat amb el suport del Departament de Filologia Catalana, de la Facultat de Filologia i de la Divisió de Ciències Humanes i Socials de la Universitat de Barcelona, i també de la xarxa temàtica "Variació lingüística: dialectologia, sociolingüística i pragmàtica" (1995XT-00047) i de la Direcció General d'Universitats de la Generalitat de Catalunya.

ponències de les dues edicions anteriors.) L'objectiu del CLUB-3 era mostrar per què i com s'investiga la variació lingüística des de diferents vessants de les ciències del llenguatge: fonètica, fonologia, morfologia, lèxic i sintaxi; sociolingüística, dialectologia, pragmàtica i anàlisi del discurs. Diversos especialistes de les universitats dels Països Catalans van ser convidats a exposar com s'analitza la variació en les diferents disciplines i a il·lustrar-ho amb un estudi de cas aplicat a la llengua catalana. La segona part d'aquest volum aplega cinc de les set ponències que s'hi van presentar.²

El treball de Maria-Rosa Lloret i Joaquim Viaplana (Universitat de Barcelona) tracta de la variació en fonologia i morfologia; s'exemplifica amb un estudi sobre la forma fonològica de la marca de l'infinitiu en català. Mercè Lorente, M. Teresa Cabré i Lluís de Yzaguirre (Universitat Pompeu Fabra) parlen sobre la variació en el lèxic; ho il·lustren analitzant les estructures argumentals dels verbs pronominals absoluts. Joan Julià (Universitat de Lleida) s'ocupa de la variació en el camp de la fonètica; presenta diferents casos de variació segmental i suprasegmental. Gemma Rigau (Universitat Autònoma de Barcelona) s'encarrega de la variació en la sintaxi; analitza detalladament les construccions locatives en català. Finalment, Vicent Salvador (Universitat Jaume I) presenta les connexions que hi ha entre la variació lingüística i la temàtica dels estudis dialectològics, pragmàtics i de l'anàlisi del discurs.

² No s'hi inclouen els textos corresponents a les ponències de Lídia Pons i Joan Veny (Universitat de Barcelona), sobre dialectologia, i de Xavier Lamuela (Universitat de Girona), sobre sociolingüística, a causa d'altres compromisos dels autors.

La publicació conjunta de tots aquests treballs, que es presenten en el mateix ordre en què van tenir lloc les ponències respectives, pretén omplir el buit existent en la bibliografia catalana d'obres íntegrament dedicades a la variació lingüística, en general, i a la variació de la llengua catalana, en particular, tot abordant la variació interdisciplinàriament i des de diferents models teòrics. Confiem que aquesta publicació potenciï aquest camp de recerca en el nostre país.

Maria-Rosa Lloret, Emili Boix, Mercè Lorente,
Lluís Payrató i M. Pilar Perea

26 d'octubre de 1997

PRIMERA PART

Els fenòmens de la diversitat i la variació lingüístiques, i llur pertinència en l'estudi del llenguatge

Joan A. Argente

(Universitat Autònoma de Barcelona)

0. Universalitat i diversitat del llenguatge

E. Sapir considerava, no sense raó, que els fets generals més impressionants del llenguatge són la seva universalitat i la seva diversitat.

Que el llenguatge és universal vol dir que tot poble de la terra, per endarrerit que sigui el seu desenvolupament cultural i tecnològic, posseeix un ric sistema de comunicació de la mena que anomenem “llenguatge natural” —i aquest sistema no és, des del punt de vista de la complexitat formal, significativament diferent de cap dels altres sistemes de la mateixa mena que ens són més familiars o que han estat més estudiats. No res menys, vol dir que tot membre d'una comunitat humana, si no està greument discapacitat, posseeix també la llengua d'aquesta comunitat i, a partir d'una certa edat, en sap fer un ús adequat.

Que el llenguatge és divers vol dir que, tot i la seva universalitat, es manifesta sota una multiplicitat de formes (fonètiques, morfològiques i sintàctiques). Aquesta diversitat té, d'antuvi, un caràcter interlingüístic —el suec difereix clarament del vietnamita—, però també té un caràcter intralingüístic —l'alemany estàndard i l'alemany suís són clarament diferenciats dins un àmbit comú. Aquesta diversitat intralingüística —que no es redueix a les diferències regionals— sovint és anomenada variació.

No ens endinsarem ara en les causes o en les conseqüències socioculturals d'aquests fets. Més aviat en partim per tal com són fets ben assentats i escassament discutits. Cal esperar que aquestes dues dimensions del llenguatge —universalitat i diversitat— tenen conseqüències per a l'estudi del fenomen lingüístic. La més important, crec, és que tota teoria del llenguatge que s'ho valgui n'ha de fornir una explicació conjunta.

De fet, d'ençà de Humboldt, tota reflexió interessant sobre el llenguatge s'ha mogut entre aquests dos pols, adés esbiaixant-se cap a l'un adés esbiaixant-se cap a l'altre. A grans trets, l'èmfasi dels uns en el caràcter convencional del llenguatge (Whitney, Saussure) els dugué a orientar-se cap a la diversitat —ja que aquest caràcter convencional és a l'origen de la diversitat lèxica i fonètica—; l'èmfasi dels altres en el llenguatge com a necessitat biològica de l'espècie humana (Chomsky) els ha dut a orientar-se cap a la universalitat —ja que és aquest caràcter universal allò que el fa particularment interessant per a l'estudi de la natura humana.

1. Posició de la lingüística i la sociolingüística en relació amb la universalitat/diversitat lingüístiques

1.1. La lingüística de la primera meitat d'aquest segle partia del supòsit que podem anomenar de la “relativitat lingüística” o, estrictament, de la relativitat de la forma lingüística, i s'orientava cap a la recerca de la invariant lingüística. Hom ha parlat de vegades dels principis de relativitat i invariància —amb un paral·lelisme manllevat d'altres disciplines— i el cert és que tots dos principis donaven suport a la recerca i la reflexió sobre el llenguatge.

En un altre lloc he analitzat les confusions que entelen la “hipòtesi de Sapir-Whorf”, que sovint es vol fer equivaler a la de la relativitat lingüística, i no hi tornaré ací. Tal com l'entén Sapir, el principi de relativitat expressa

que tota llengua, entesa com a totalitat, posseeix una forma intrínseca i els seus elements són analitzables i interpretables solament en relació amb ella. Això és força equivalent a la concepció sistemàtica de la llengua en termes saussureans —compartida per la lingüística moderna— i és independent de tota interpretació gnoseològica. Allò que interessa és que se'n deriva la necessitat metodològica de l'anàlisi immanent de les llengües. És clar que aquesta idea està lligada a la variabilitat de la forma lingüística, però fóra un error deduir-ne, com ha fet algun autor, que aquesta diversitat interlingüística no té límit. Aquesta interpretació ha menat a contraposar relativitat i universalitat com a magnituds incompatibles, i a fer exclusius, així, els dos objectius que tota teoria del llenguatge hauria d'assolir conjuntament, segons que he exposat més amunt.

Si el principi de la relativitat formal representava un reconeixement de la diversitat lingüística, el principi de la invariància perseguia la reducció de l'aparent variació —entre interlocutors diferents i en un mateix locutor— a elements invariants des del punt de vista del parlant. La distinció entre allò “ètic” i “èmic” que solen fer els etnògrafs és pertinent ací. Al capdavant, saber una llengua és, entre altres coses, saber reconèixer-hi allò que compta com el “mateix” element i allò que hi és “distint”. D'ací que l'anàlisi se centrés en qüestions com la determinació dels trets fonològics en la seva funció distintiva i classificatòria, en la determinació de les significacions generals de les categories gramaticals o en el significat de les expressions lingüístiques en la seva funció denotativa o referencial estricta.

El reconeixement de la diversitat formal comportava, doncs, la necessitat d'una invariància funcional. En aquest sentit, no és estrany que l'aproximació a l'estudi de les funcions lingüístiques es fes assumint d'antuvi llur caràcter universal (Jakobson).

A la segona meitat del segle, la lingüística s'orienta cap a la recerca dels universals lingüístics. Aquesta orientació es justifica per l'objectiu d'assolir un nivell d'adequació explicativa. S'entén que el conjunt

d'universals lingüístics expliquen els fets particulars de qualsevol llengua natural, en el sentit que aquests darrers se'n deriven lògicament. Si la gramàtica particular d'una llengua en dóna una descripció completa, la "gramàtica universal" —o teoria lingüística— defineix la noció de gramàtica possible —i psicològicament plausible— d'una llengua natural, i, doncs, indirectament explica per què les llengües són com són. Aquesta orientació té també la seva interpretació psicològica, en la mesura que constitueix una hipòtesi substancial sobre el problema empíric de l'adquisició lingüística, tot i que sigui entès com a problema lògic.

En una primera etapa, hom es concentra en els mecanismes formals de la teoria lingüística, i —atès que hom parteix de la introspecció com a mètode heurístic— també en l'anàlisi d'una llengua: la pròpia. De fet, hom diu, si la sabem interrogar hi trobarem l'"essència del llenguatge". És obvi, tanmateix, que el descobriment dels universals i el de les gramàtiques particulars són processos paral·lels i interconnectats. Així, hom es recordava de la diversitat lingüística en la mesura que la recerca de dades privilegiades en relació amb l'estat de la teoria hi convidava. Tot i els propòsits explicatius, en aquesta etapa no es va anar gaire més enllà de l'adequació descriptiva. És a dir, les anàlisis lingüístiques i les regles gramaticals proposades eren encara molt *ad hoc*, molt deutores de les concepcions de la gramàtica tradicional, i, relativament, poc justificades en termes de la teoria de la GU.

En una segona etapa, hom es concentra en l'estructura de la GU i se simplifica el sistema de regles fins a reduir-lo a la mínima expressió. A mesura que el sistema esdevé més simple, la forma d'argumentació esdevé més complexa. La GU és concebuda com un sistema de principis i paràmetres. Els primers expressarien els elements universals i els segons permetrien una variació estructural en funció del valor que se'ls assignés. El sistema constitueix una hipòtesi molt forta sobre el procés lògic de l'adquisició lingüística —la qual consistiria precisament a fixar el valor

(binari) dels paràmetres per a la llengua en qüestió, i d'aquesta fixació es deduirien automàticament un conjunt associat de trets estructurals. Aquest model “resolia”, des del punt de vista teòric, el problema de la variabilitat lingüística i introduïa un nou interès per la diversitat: una mena de nova sintaxi comparada obligava l'investigador a atendre els fets de llengües diverses.

Voldria cloure aquest breu examen de la posició mantinguda per la lingüística respecte al problema que ens ateny tot remarcant com aquesta disciplina s'ha concentrat —en qualsevol de les seves versions teòriques i metodològiques— en:

- (i) el valor de símbols (en el sentit de Peirce) dels elements lingüístics, en el seu valor referencial, i
- (ii) les tendències centrípetes de les llengües.

És a dir, ha promogut una concepció de la llengua com a sistema unificat que apleix una funció primordialment referencial.

1.2. La sociolingüística, tal com avui l'entenem, ha mostrat des de sempre un interès específic per la diversitat lingüística. En el seu origen, la sociolingüística neix i es desenvolupa a partir de la recerca sobre les situacions de contacte de llengües i sobre el problema del bilingüisme social. Em refereixo als seus antecedents immediats. No en va es va arribar a afirmar que “l'objectiu de la sociolingüística és la diversitat (o la variació) lingüística”. La sociolingüística s'adreça a l'estudi de la parla i cerca de trobar la regularitat dels fets aleatoris des del punt de vista de la lingüística estricta en el context de les relacions entre el sistema lingüístic i el sistema social. En un mot, tracta d'esbrinar el problema de la “diversitat estructurada”.

Paral·lelament, la sociolingüística posa al descobert el principi de la “relativitat funcional” dels fets lingüístics i, doncs, la necessitat d'un estudi etnogràfic de les funcions del llenguatge en les diverses comunitats —en

contraposició a la concepció estrictament formal de la relativitat (Sapir) i a la concepció universalista de les funcions lingüístiques (Jakobson).

Paradoxalment, si bé la sociolingüística neix de l'interès per la diversitat interlingüística, es consolida com a disciplina entorn de l'anàlisi de la variació intralingüística. L'estudi de les comunitats bilingües i de la ubicació de llengües diverses en una mateixa comunitat és substituït, en alguns casos, per l'estudi de les varietats concurrents en una comunitat monolingüe, i hom en remarca el paral·lelisme funcional. És en aquest segon context que hom formula les nocions cabdals de "variació inherent" i de "variable sociolingüística" —que caracteritzen no solament l'enfocament anomenat variacionista sinó també l'etnogràfic. La paradoxa, tanmateix, és més formal que real, ja que allò que hi és invariable és el comú interès per la comunitat i pel parlar com a fet social.

A diferència de l'anàlisi lingüística, l'anàlisi sociolingüística para esment en:

- (i) el valor sociosimbòlic dels elements lingüístics, així com en llur valor d'índex (en el sentit de Peirce), i en llur capacitat d'actuar com a indicis de contextualització;
- (ii) les tendències centrífugues de la llengua en una determinada comunitat.

Quan parlo del valor d'índex o del caràcter díctic dels elements lingüístics, em refereixo no solament a fenòmens gramaticalment codificats i aptes a ésser descrits en termes d'oposicions discretes, com és el cas de certs casos de dixi social, entre els quals les fórmules de tractament, els honorífics i les formes mascles/femelles de certes llengües (vegeu els casos exemplificats a §2), sinó també a aquells que tenen una naturalesa estadística o freqüencial —com és el cas de les variables sociolingüístiques—, i que es manifesten no en l'estructura sinó en l'ús de la llengua.

2. Fenòmens de variació que, ancorats en el context de comunicació, són índexs de relacions socials específiques

2.1. *Cas (1): Els honorífics en nàhuatl*

En nàhuatl, llengua ameríndia de Mèxic, hom hi distingeix quatre nivells de formalitat, és a dir, quatre maneres de parlar que són emprades d'acord amb aspectes pertinents del context de comunicació, especialment segons els rols socials dels interlocutors. La marca més característica de formalitat és l'ús d'un honorífic, és a dir, d'un morfema que s'adjunta a diverses classes de mots, i que té la forma ortogràfica *-tziin*.¹ Hom pot emprar els honorífics en la seva funció apel·lativa —per adreçar-se a l'interlocutor— o en la seva funció referencial —per referir-se a una tercera persona. Així, hom pot adreçar-se al seu interlocutor mitjançant una de les formes de la columna A. Ara, en un enunciat, cada una d'aquestes formes es combina amb formes verbals que poden diferir segons el nivell de formalitat indicat per la forma nominal corresponent —observeu com, en algunes d'aquestes formes, hi apareix també el morfema *-tziin*—, tal com mostren els enunciats de la columna B.

A	B
N. 1 teh tu	teh ti-nee-ch-maca tu 2a-1a-dones “quant a tu, tu em dones” ²

¹ Expresso la vocal llarga mitjançant la geminació de vocals, tot i que ortogràficament hom usa el signe habitual per a expressar la llarga en llatí.

² L'expressió “quant a tu” intenta recollir l'estructura tema-comentari, més que no pas subjecte-predicat, de l'original. Per mor de la simplicitat, prescindiré de la traducció en la resta d'exemples: hi és constant. Per 1a i 2a, cal entendre una marca

N.2. tehhua-tziin tu-HON	tehhuatziin ti-nee-ch-on-maca tu-HON 2a-1a-on-dones ³
N.3. mo-maahuizo-tziin la teva reverència-HO	a) tehhuatziin ti-nee-ch-on-mo-maqui-lia tu-HON 2a-1a-on-REFL-dones-APL
	b) momaahuizotziin ti-nee-ch-on-maqui-lih-tziin-<i>oa</i> la teva reverència-HON 2a-1a-on-REFL-dones-APL-HON- <i>oa</i> ⁴
N.4. ii-maahuizo-tziin la seva reverència-HON	iimaahuizotziin neech-on-mo-maqui-lih-tziin-<i>oa</i> la seva reverència-HON 3a-1a-on-REFL-dóna-APL-HON- <i>oa</i>

La descripció d'aquest fenomen pragmàtic —un cas de dixi social en una llengua determinada, similar funcionalment però diferent formalment de fets que ens són més familiars, com la tria entre les formes *tu/vós/vostè* en català o entre fórmules de tractament com *senyor/mísser/mossèn/molt honorable*— no pot limitar-se a l'enregistrament de formes d'adreça i de formes verbals diferents, sinó que n'ha d'incloure una especificació funcional, això és, una especificació de les característiques del context sociocomunicatiu que en determinen l'ús apropiat. Per exemple, mentre que un adult pot adreçar-se a un infant al nivell 1, i preguntar-li (a), un infant hauria de formular la mateixa pregunta com a (b) i també un adult que s'adrecés a un altre adult:

- (a) ¿Tlen **mo-tooca**?
Quin el-teu-nom? (= Com et dius?)

de primera i de segona persona del singular, respectivament. Hom podria parafrasejar la glossa de la forma verbal directament com “tu-em-dones”.

³ El morf *on* és de difícil traducció, però hi és obligatori.

⁴ El sufix *oa* acompanya el morfema anomenat “aplicatiu” *lia* (i el seu al·lomorf *-lih-*). El nivell 3 presenta dos subnivells, 3a i 3b.

(b) ¿**Tlen mo-toocaa-tziin?**

Quin el-teu-nom-HON?

Igualment caldria assenyalar que les normes que regeixen en el cas de l'adreça o ús apel·latiu poden afluixar-se en l'ús referencial. Això és, hom pot haver d'adreçar-se a un parent més gran emprant les formes (de 2a persona) pròpies del nivell 3 i, en canvi, parlar-ne emprant les formes (de 3a persona) pròpies del nivell 2, sense que això sigui interpretat com una manca de respecte.⁵

2.2. *Cas (2): Dixi social de gènere dels interlocutors en taiap i en tai*

El taiap és una llengua papua parlada a la comunitat de Gapun (Nova Guinea Papua), i és considerada per la gent dels poblats veïns —que parlen llengües diferents— com “una llengua difícil”, “una llengua doble”, precisament pel fenomen que veurem a continuació. No cal dir que aquestes opinions són estereotips socials, i arrelen en el fet que aquestes altres llengües desconeixen el fenomen en qüestió. Aquest consisteix que els habitants de Gapun codifiquen lingüísticament el fet que el seu interlocutor és un mascle o una femella. Així, les formes que segueixen són formes

⁵ De la mateixa manera que en català fem avui les formes *tu/vostè* segons que volgum atènyer-nos —o crear-la— a una relació de solidaritat o de distància social, respectivament. L'escriptor Vicenç Riera Llorca, recordant l'ús barceloní de la preguerra de la forma *vós*, que hi era encara força viva, assenyala, entre altres coses, que hom mai no s'hauria adreçat a una dona amb aquest tractament, sinó amb el de *vostè* (si no es tutejaven): si això era així, una descripció pragmàtica d'aquesta forma n'hauria de recollir aquesta restricció d'ús. Llavors l'alternança *vós-vostè* fóra un fenomen a cavall de la dixi d'estatus i la de gènere, és a dir, els nostres casos (1) i (2), respectivament. Més avall hem de tornar a comentar algun aspecte interessant d'aquest cas dels honorífics del nàhuatl, i n'observarem també les limitacions funcionals en el context social de certes comunitats indígenes actuals.

imperatives adreçades a un home (columna H) o a una dona (columna D), respectivament.

<i>Glossa</i>	<i>Interlocutor mascle (H)</i>	<i>Interlocutor femella (D)</i>
“vine!”	wɛ-tet	wɛ-tak
“ves-te’n!”	ɔ-tet	ɔ-tak
“xerra!”	nam-tet	nam-tak
“seu!”	tutɔ-tet	tutɔ-tak

Hom pot veure com al lexema verbal s’adjunta un morfema que marca el sexe de la persona a la qual hom s’adreça: *-tet* per a l’interlocutor mascle, *-tak* per a la interlocutora femella. Hi ha altres llengües que codifiquen fins i tot el gènere de l’enunciador, com s’esdevé en tai vietnamita, llengua en la qual la indexació de gènere de l’interlocutor té lloc mitjançant una partícula final d’enunciat:

<i>Glossa</i>	<i>Enunciador mascle</i>	<i>Enunciador femella</i>
“ell ve”	khaw maa khráp	khaw maa kê

Els fenòmens que acabem de veure poden rebre una descripció gramatical en termes d’oposicions discretes: impliquen formes lingüístiques de paradigmes tancats que codifiquen lingüísticament aspectes del context de comunicació, talment com ho fan, per exemple, els temps verbals. La naturalesa de la dixi és, però, en aquest cas, social i no temporal. Les condicions d’ús d’aquestes formes, tanmateix, solament es poden descriure en funció d’una determinada estructura sociocultural, interioritzada pels parlants a través del procés de socialització primària.

Una variació de tota altra mena expressen les variables sociolingüístiques habitualment emprades pels anomenats variacionistes (Labov i la seva escola), ja que aquestes són índexs contextuals ancorats en

l'estructura freqüencial de l'ús lingüístic: llur naturalesa no és d'ordre discret, sinó continu. (Vegeu el capítol de M. T. Turell en aquest volum.)

3. Un paradigma descriptiu: l'etnografia del parlar

L'etnografia del parlar i de la comunicació es proposa l'estudi de la interrelació entre el llenguatge, la cultura i la societat, i el seu objectiu és la descripció, en termes culturals, de l'ús lingüístic —entès com a realitat estructurada— tal com es manifesta en un grup social o en una comunitat determinada. Els seus mètodes i concepcions integren elements procedents de la lingüística, la sociolingüística i l'antropologia cultural. De la primera n'assumeix el mètode d'anàlisi estructural i la investigació dialectal, tot i que se n'aparta en molts conceptes. Amb la sociolingüística comparteix l'interès per les comunitats de parlants reals, amb tota la seva heterogeneïtat social i lingüística, i, com ella, se centra en l'estudi de les regularitats de l'ús i la variació, tot i que en difereix en els mètodes. De l'antropologia manlleva l'interès pel llenguatge com una forma més de conducta significativa, el relativisme cultural i l'orientació funcional, així com els mètodes d'observació participativa en el treball de camp, de descripció “èmica” (això és, des de la perspectiva de la comunitat estudiada) i d'interpretació qualitativa.

L'etnografia del parlar parteix del reconeixement que una comunitat lingüística és heterogènia, com ho és també l'ús lingüístic. Per això no entén l'objecte lingüístic a descriure com una gramàtica unificada, sinó com el repertori verbal de la comunitat, és a dir, com el conjunt dels recursos lingüístics de què disposa una comunitat i de què participen i es valen els seus parlants de manera diferenciada. Aquests recursos inclouen totes les varietats presents a la comunitat —tant si són llengües diferents com si són dialectes, estils i registres d'una llengua—, variables sociolingüístiques,

fórmules de cortesia i altres rutines lingüístiques, formes de tractament, dites i refranys, i, en general, les maneres de parlar de la comunitat. Alhora aquesta última s'ha d'entendre com una comunitat d'ús —no de gramàtica— i es defineix com un àmbit local d'interacció primària, els membres del qual són subjectes d'interaccions reals i no solament simbòliques. L'estudi no s'exhaureix en la descripció formal del repertori, sinó que s'endinsa en l'ús d'aquests i altres recursos en el discurs i en la interacció social. L'ús lingüístic a què es refereixen els etnògrafs del parlar no s'ha de confondre, doncs, amb la mera realitat psicofísica —a la manera com de Saussure entenia la “parla”— ni amb la mera aplicació o reflex d'una competència gramatical abstracta —a la manera com Chomsky entén l'“actuació”—; ben al contrari, s'ha d'interpretar com una activitat social en un context cultural específic.

L'etnògraf de la comunicació ha d'identificar, doncs, una realitat social —la comunitat de parla, entesa en el sentit indicat anteriorment— i ha d'esbrinar quines situacions de parla s'hi produeixen. Tot amb tot, aquesta noció és encara massa àmplia, ja que al costat d'unes situacions que es defineixen i produeixen per una determinada pràctica lingüística (per ex., un pregó, un encanteri), en trobarem d'altres la relació de les quals amb la parla que s'hi produeix és tangencial (per ex., la verema, una partida de cartes). Per això hom va introduir la noció d'“esdeveniment de parla” com a objecte de l'estudi etnogràfic, l'anàlisi intrínsec del qual ha de permetre descobrir la seqüència d'“actes de parla” que el constitueixen. Així, si observem com dues persones, un venedor ambulant i un comprador, regategen a propòsit d'una mercaderia en uns encants instal·lats ocasionalment en un barri d'una gran ciutat, haurem identificat una seqüència d'actes de parla (el regateig —amb inclusió d'actes de parla com l'oferta del gènere, la requesta del preu, la simulació de rebuig, l'apreuament del gènere, la puja, etc.—), que es produeix com a part d'un esdeveniment de parla (una transacció comercial) en una comunitat (eventualment, la del barri). Els recursos

lingüístics activats en un cas com aquest són fàcils d'endevinar: d'antuvi comprador i venedor poden emprar llengües, estils o registres diferents —i, tanmateix, entendre's— (català/castellà, accent andalús, argot gitano, etc.), hi apareixeran rutines com “Quant me'n demana?”, “És l'últim que em queda”, “Doni-me'n tant i no se'n parli més”, “Doni-me'n tant, i encara hi perdo calers”, etc., les fórmules de tractament poden vacil·lar (del vostè al tu, i de “ep, maca!” a “senyora”, etc.), l'estil es pot moure entre la informalitat de la interacció —de la facècia innocent a l'obscenitat— i la formalitat del tracte final, la velocitat d'elocució serà major o menor segons que hi hagi altres possibles clients a la vista, etc. Una cosa és ben certa: el regateig que es produeix d'una manera natural en uns encants, no sol produir-se de la mateixa manera en un mercat ni, molt menys, en una botiga; si l'intercanvi és un fet universal, la compravenda tal com l'entendem nosaltres potser no ho és; i si regatejar és la norma en certes societats, com entre els àrabs, no ho és en d'altres.⁶ Certes maneres de dir apareixen associades, doncs, a l'existència de certes activitats humanes i en formen part. Funcions diferents en comunitats distintes activen discursos i recursos lingüístics diferents.

L'etnògraf del parlar o de la comunicació ha de posar de manifest els diversos tipus de discurs propis d'una comunitat i establir llur interrelació amb les diverses formes d'interacció social, així com amb altres àmbits de l'organització cultural, tals com la religió, l'economia, la política. Ultra la identificació de comunitats i situacions comunicatives, esdeveniments i actes de parla, ultra l'exploració del repertori verbal i les distintes maneres de parlar, la descripció etnogràfica ha d'atendre aspectes com la interrelació amb el context sociocultural i de situació, inclosos els participants, els

⁶ D'ací el sentiment d'enuig recíproc que poden experimentar un marroquí i un català quan interactuen com a venedor de carrer i comprador ocasional, i el primer demana al segon que posi preu a la mercaderia. Es tracta, com a mínim, d'un malentès cultural causat pel fet que cadascú s'atén a les pròpies normes culturals d'interacció.

propòsits, el to de la comunicació, el canal a través del qual es vehicula, les normes d'interacció i d'interpretació i els gèneres comunicatius. El resultat en serà una descripció particular d'una determinada organització social del llenguatge.

De vegades s'ha contraposat l'aproximació etnogràfica a l'estudi del parlar als objectius que persegueix el lingüista en termes d'un major interès per l'actuació que no pas per la competència subjacent en el primer cas. Que alguns etnògrafs de la comunicació procedeixen de l'estudi del folklore no fa sinó remarcar aquesta impressió, per tal com el folklore és sobretot actuació. Hi ha una altra manera d'enfocar el problema, i és la que ens permet afirmar que si els lingüistes s'interessen d'antuvi per la gramàtica, entesa com a model de la "competència lingüística" o el coneixement lingüístic implícit d'un parlant ideal, els etnògrafs s'interessen en primer lloc per la "competència comunicativa", que no solament implica la possessió d'un coneixement lingüístic —o domini d'una llengua—, sinó d'un coneixement pragmàtic i cultural. Quan un infant aprèn una llengua, adquireix també unes normes del capteniment lingüístic apropiat a cada context: no solament aprèn a construir enunciats que són gramaticals en la seva llengua, sinó a utilitzar-los de manera socialment adequada i significativa en la seva comunitat. No solament aprèn una llengua, sinó que aprèn a usar-la per a unes funcions pertinents en una gamma de contextos determinada.

Per això els etnògrafs de la comunicació, després d'haver-se dedicat a la descripció de distintes menes de discurs i d'interacció en les comunitats més diverses, han abordat el problema de la socialització lingüística i cultural primària mitjançant l'estudi evolutiu de les interaccions verbals entre criatures i cuidador(e)s. En definitiva, es tracta d'analitzar el procés de la transmissió lingüística i el paper instrumental del llenguatge com a via d'accés a les pautes culturals de la comunitat que acull un nou infant. Aquest estudi és realment interessant en qualssevol casos, però es

converteix en realment crític a l'hora d'explicar fenòmens com el de la substitució lingüística, procés que ha estat independentment estudiat també des del punt de vista etnogràfic, amb resultats força interessants. Al capdavant, aquesta qüestió s'insereix en una de les preocupacions que han ocupat els antropòlegs en els darrers anys: l'estudi de la reproducció de l'ordre social i cultural.

4. De l'extinció de les llengües i del valor de la diversitat lingüística.

4.1. A conseqüència d'una situació de contacte cultural i de llengües, una població pot veure's enduta, de forma immediata o després d'un període de bilingüisme relativament estable, a l'ús predominant de la seva nova llengua —en detriment de la seva llengua tradicional— en la comunicació quotidiana. Aquest canvi de llengua en l'ús habitual és anomenat substitució lingüística i, eventualment, pot abocar en la desaparició absoluta de la llengua originària, en el supòsit que no hi hagi altres comunitats que la mantinguin encara com a llengua de comunicació habitual. En aquest darrer cas hom pot parlar d'extinció de la llengua.

A grans trets, l'estudi dels processos de substitució o extinció d'una llengua afronta el problema que podem definir com el de la correlació existent entre certes situacions de subordinació sociopolítica, econòmica i cultural d'una comunitat i certs fenòmens lingüístics que inclouen, d'una banda, la restricció funcional de l'ús lingüístic —des de la desaparició de l'ús de la llengua en certs àmbits fins a la ruptura de la transmissió lingüística intergeneracional (això és, pèrdua de la vitalitat lingüística externa)—, i, d'altra banda, la reducció formal del sistema lingüístic nadiu —des de la pèrdua de recursos estilístics i expressius i la subsegüent simplificació de processos gramaticals, fins a la pèrdua de la productivitat

(això és, pèrdua de la vitalitat lingüística interna). La pregunta que aquest estudi hauria de respondre és, doncs, la de com s'articulen la subordinació social i els efectes lingüístics assenyalats o com s'articulen les estructures de dominació política i les del llenguatge.

Sovint aquesta correlació de factors s'ha interpretat en termes causals directes i hom ha donat per suposat que els grans processos històrics d'expansió capitalista, de colonització exterior i interior, d'industrialització i modernització pels quals han travessat tantes societats al llarg dels darrers dos segles són els responsables immediats dels efectes lingüístics descrits i de què centenars de llengües hagin desaparegut, donant així com a explicació allò mateix que es tractava d'explicar.

Fins i tot acceptant-los com a les seves causes últimes, aquests factors no poden explicar ni l'evolució diferenciada dels fets —per què certes comunitats abandonen aviat les seves llengües mentre que d'altres hi oposen resistència?— ni la jerarquia de les alteracions formals i funcionals: és habitual, en efecte, que els responsables de l'opressió cultural prohibeixin l'ús de la llengua nadiua al(s) grup(s) subordinat(s), però no indueixen explícitament que el seu ús es restringeixi, per exemple, als ritus (religiosos o civils) i pregàries —com s'esdevé entre les comunitats d'indis malinches a Mèxic— o a que emprin els honorífics en la funció apel·lativa (2a persona), però no referencial (3a persona) —com en el nàhuatl d'aquests mateixos indis—, o que hom canviï d'un sistema de construcció ergativa a un d'acusatiu —com en djirbal (llengua australiana de North Queensland)—, o que hom abandoni el cas genitiu i retingui, en canvi, el vocatiu —com en el gaèlic escocès de Sutherland oriental.

Des d'un punt de vista etnogràfic, allò que interessa escatir no és si existeix una correlació entre la industrialització, per exemple, i la substitució d'una llengua, sinó mitjançant quins processos intermedis la industrialització —o qualsevol altre canvi social— afecta els canvis que es produeixen en els usos que els parlants fan de llurs llengües en la interacció

quotidiana, als quals no són pas alienes llurs actituds i expectatives, llurs percepcions i valoracions. Invocar els canvis macrosociològics com una “causa” de la substitució és ometre l’explicació de com aquests canvis han arribat a interpretar-se d’una manera que afecta dramàticament la conducta individual i col·lectiva dels membres d’una comunitat. La qüestió a respondre, llavors, esdevé una altra: Com i per què la gent arriba a interpretar la seva vida de manera que es veu induïda a abandonar el seu mitjà d’expressió tradicional? Vist així, l’estudi de la substitució lingüística es converteix en l’estudi de les concepcions que un poble es fa d’ell mateix en relació amb d’altres i amb el seu món social, i de com aquestes concepcions estan codificades en la seva llengua i mediatitzades per ella. Són precisament aquestes concepcions les que originen les pràctiques simbòliques i socials immediatament responsables dels efectes lingüístics que hom vol explicar.⁷

La substitució i l’extinció de llengües són, no cal dir-ho, processos tan antics i constants com ho és l’evolució lingüística. Tanmateix, el caire que han adoptat en els dos darrers segles i en l’actualitat ens situen davant un salt qualitatiu. No es tracta solament que certes llengües s’hagin estès pel món i que altres llengües de relació es difonguin regionalment en perjudici de llengües locals, sinó que els instruments a través dels quals s’exerceix la pressió cultural han adquirit una eficàcia i una omnipresència abans inaudites, fins al punt que el problema ja no és estrictament local, sinó global. Atès que les zones sotmeses a una pressió cultural més forta concentren un nombre de llengües absolutament majoritari, i que aquestes llengües pertanyen a famílies i grups molt diferenciats, sense representació

⁷ Sense que calgui entendre aquesta afirmació com una imputació de tota responsabilitat dels fets a la lliure voluntat i activitat del col·lectiu afectat per la substitució. Això no fóra sinó una recaiguda en el vell costum de matar el missatger. D’altra banda, l’anàlisi microsociolingüística de les pràctiques comunicatives locals no substitueix l’anàlisi de nivell macro dels factors globals causants de la pressió sociocultural exercida sobre la comunitat.

en altres zones del planeta, i sovint són parlades per un nombre reduït de persones, allò que està directament amenaçat és la pervivència de la diversitat lingüística del nostre món. L'analogia amb l'amenaça que pesa sobre la pervivència de la biodiversitat a escala planetària no és del tot impertinent, si bé no s'hi pot aplicar mecànicament.

4.2. La diversitat lingüística i cultural és una font de riquesa per a l'experiència humana, atès que l'amplia i la dota de distints referents i perspectives, però és també una font de dades privilegiades i de reflexions pertinents per al lingüista interessat en la construcció d'una teoria general del llenguatge o gramàtica universal, i això per almenys tres raons.

D'antuvi, perquè aquest lingüista s'interessa no pas per les propietats accidentalment universals del llenguatge, sinó per aquelles que són "biològicament necessàries". Si, per mor del nostre argument, imaginéssim per un instant un món del qual haguessin desaparegut totes les llengües menys una —posem per cas, l'anglès—, no per això l'ordre SVO, característic d'aquesta llengua, fóra un universal lingüístic —ja que allò no voldria dir que la ment humana fos incapaç de construir un sistema lingüístic amb l'ordre SOV o VSO— ni la gramàtica anglesa s'identificaria amb la gramàtica universal —sinó que en continuaria essent una de les múltiples concrecions.

Segonament, perquè solament l'estudi empíric de la diversitat pot ajudar aquest lingüista a relativitzar les dades que li són més familiars. L'existència —com a fenomen sens dubte marginal— de les denominades "preguntes eco" (cf. (1)) en una llengua que, com el català, marca habitualment la interrogació parcial mitjançant el trasllat del constituent afectat a una posició perifèrica de l'oració (cf. (2)) amb prou feines permet entrellucar les possibilitats expressives que ofereixen llengües que "traslladen" aquest constituent a una posició interna de l'oració —com la

immediatament preverbal en èuscar⁸ (cf. (3)-(5))— o que no recorren en absolut al trasllat —com el japonès (cf. (7)-(8) en relació amb (6)).

- (1) **La Núria ha regalat què a la mare?**
- (2) **Què ha regalat la Núria a la mare?**
- (3) **Baserritarrak barazkiak nori eman dizkio?**
el-pagès-ERG hortalses-ABS qui-DAT donat les-hi-ha?
“A qui ha donat hortalses el pagès?”
- (4) **Kanpotarrari barazkiak nork eman dizkio?**
el-foraster-DAT hortalses-ABS qui-ERG donat les-hi-ha?
“Qui ha donat hortalses al foraster?”
- (5) **Baserritarrak kanpotarrari zer eman dizkio?**
el-pagès-ERG el-foraster-DAT què donat les-hi-ha?
“Què ha donat al foraster el pagès?”
- (6) **Taroo ga sono hon o katta.**
Taro SUBJ aqueix llibre OBJ va-comprar.
“Taro va comprar aqueix llibre.”
- (7) **Taroo ga nani o katta ka**
Taro SUBJ què OBJ va-comprar PART. INTERROG.
“Què va comprar Taro?”
- (8) **Dare ga sono hon o katta ka**
qui SUBJ aqueix llibre OBJ va-comprar PART. INTERROG.
“Qui va comprar aqueix llibre?”

O bé, el conegut i relativament pròxim cas de l'ergativitat morfològica de l'èuscar, exemplificat en (13)-(16), davant la construcció acusativa del llatí (9)-(12), que a penes ens informa de la complexitat sintàctica del fenomen en altres llengües.

⁸ No és la meva intenció ací de debatre si existeix o no trasllat en les interrogatives de l'èuscar des del punt de vista de la descripció teòrica. En tinc prou de constatar els fets que ens mostra l'observació superficial. Entenc que es tracta d'una situació diferent de les altres dues llengües. També ometo la consideració de fenòmens que es podrien atribuir eventualment a la interferència lingüística.

<p>(9) pater venit
el-pare-NOM ve
“el pare ve”</p>	<p>(13) aita etorri da
el-pare-ABS venir AUX
“el pare ve”</p>
<p>(10) mater venit
la-mare-NOM ve
“la mare ve”</p>	<p>(14) ama etorri da
la-mare-ABS venir AUX
“la mare ve”</p>
<p>(11) pater matrem videt
el-pare-NOM la-mare-AC veu
“el pare veu la mare”</p>	<p>(15) aitak ama ikusi du
el-pare-ERG la-mare-ABS veure AUX
“el pare veu la mare”</p>
<p>(12) mater patrem videt
la-mare-NOM el-pare-AC veu
“la mare veu el pare”</p>	<p>(16) amak aita ikusi du
la-mare-ERG el-pare-ABS veure AUX
“la mare veu el pare”</p>

Mentre que en llatí i les llengües anomenades “acusatives”, un sol cas, el nominatiu (NOM), identifica tant el subjecte d’una oració intransitiva com el d’una oració transitiva i el cas acusatiu (AC) marca habitualment el segon argument d’una oració transitiva (això és, el complement directe), en èuscar i les llengües ergatives el cas absolutiu (ABS) marca adés el subjecte d’un verb intransitiu adés l’objecte d’un verb transitiu, mentre que l’ergatiu (ERG) marca el subjecte d’un verb transitiu.

El reflex sintàctic de l’ergativitat consisteix en el fet que, en certs fenòmens d’acord gramatical, de referències creuades expressades mitjançant marcadors pronominals o adposicions, d’ordre dels constituents principals de l’oració o de coreferencialitat en oracions complexes, el subjecte d’un verb intransitiu i l’objecte d’un verb transitiu són tractats similarment, a diferència del subjecte d’un verb transitiu, que rep un altre tractament. En canvi, l’agrupació dels subjectes de verb indiferentment transitiu o intransitiu, d’una banda, i de l’objecte d’un verb transitiu, de l’altra, caracteritzaria l’acusativitat sintàctica. Amb aquestes premisses *in mente*, el comportament d’èuscar i llatí no difereix pel que fa, per exemple, al cas de la composició oracional (per ex., la coordinació) i els fenòmens

concomitants de coreferència i elisió (cf. (17)-(22)). Per contra, el djirbal, llengua australiana, mostra una ergativitat sintàctica clara (cf. (23)-(28)).

(17) pater venit et mater patrem videt
"el pare ve i la mare veu el pare"	(20) aita etorri da eta amak aita ikusi du
"el pare ve i la mare veu el pare"
(18) pater venit et matrem videt
"el pare ve i veu la mare"	(21) aita etorri da eta ama ikusi du
"el pare ve i veu la mare"
(19) pater matrem videt et venit
"el pare veu la mare i ve"	(22) aitak ama ikusi du eta etorri da
"el pare veu la mare i ve"

- (23) **ɣuma banaga-ɣu**
el-pare-ABS tornar-NO FUT
"el pare va tornar"
- (24) **yabu banaga-ɣu**
la-mare-ABS tornar-NO FUT
"la mare va tornar"
- (25) **ɣuma yabu-ɣgu bura-n**
el-pare-ABS la-mare-ERG veure-NO FUT
"la mare va veure el pare"
- (26) **yabu ɣuma-ɣgu bura-n**
la-mare-ABS el-pare-ERG veure-NO FUT
"el pare va veure la mare"
- (27) **ɣuma banaga-ɣu yabu-ɣgu bura-n**
el-pare-ABS tornar-NO FUT la-mare-ERG veure-NO FUT
"el pare va tornar i la mare el va veure"⁹
- (28) **ɣuma yabu-ɣgu bura-n banaga-ɣu**
el-pare-ABS la-mare-ERG veure-NO FUT tornar-NO FUT
"la mare va veure el pare i ell va tornar"

⁹ En djirbal la coordinació no s'expressa mitjançant cap partícula —com en cat. *i*—, sinó mitjançant la juxtaposició verbal.

Tant en llatí com en èuscar hom pot coordinar dues oracions, una transitiva i l'altra intransitiva, que presentin un nominal idèntic, però solament es pot elidir el de la segona oració si es tracta de dos subjectes. A diferència del llatí i de l'èuscar, en djirbal hom pot coordinar dues oracions que comparteixen un nominal idèntic i elidir-lo en la segona si aquests són el subjecte d'una oració intransitiva o l'objecte d'una oració transitiva.

Finalment, la tercera raó és el principi de l'explicació lingüística, i consisteix que sovint el secret d'una llengua, la clau interpretativa dels seus fets observables, només pot provenir del coneixement i l'observació dels fets d'una altra llengua. En un altre lloc, seguint un suggeriment de K. Hale, he presentat un argument per a justificar que, en una llengua com el català, l'oposició entre el singular i el plural dels substantius (*gat/gats*) —i altres elements nominals— hauria d'expressar-se en la gramàtica en termes de l'oposició entre la combinació de trets sintàctics [+/- sing.] i [+/- plur.], tot i que no hi ha dades observables de la llengua que justifiquin aquesta conclusió i tot i que una oposició binària pot expressar-se mitjançant un sol tret. La justificació per a aquesta conclusió ens la forneix una llengua com el hopi, que presenta un sistema tripartit d'oposicions en la categoria del nombre (sing./dual/plur.) i en la qual les diferències formals en el sistema nominal es regeixen per l'oposició sing./no sing. i en el verbal per l'oposició plur./no plur.; aquesta situació ens mena a concloure que el singular s'ha de descriure com [+sing., -plur.], el dual com [-sing., -plur.] i el plural com [-sing., +plur.]. Qualsevol llengua pot contenir una informació crucial sobre qualsevol altra. Per aquesta raó, la desaparició d'una llengua pot representar una pèrdua d'elements absolutament necessaris als objectius teòrics o descriptius del lingüista. Si en la lingüística historicocomparativa l'eventual desaparició d'una llengua d'una família lingüística determinada, sense haver deixat cap mena de documentació, podia endur-se per sempre més una informació crucial per a la reconstrucció precisa d'algun aspecte de la gramàtica de la protollengua, en la lingüística descriptiva i teòrica el mateix

fet pot significar la pèrdua d'una informació de primer ordre per a la gramàtica universal i, en conseqüència, per a la descripció adequada de llengües particulars. Per bé que l'examen minuciós i fonamentat d'una sola llengua permeti sens dubte progressar en el coneixement de certes propietats invariants de les llengües, com pretén Chomsky, mai no podrà oferir una idea aproximada dels límits de la diversitat lingüística. Com tantes vegades va arribar a recordar-nos R. Jakobson, els principis de relativitat —associat a la diversitat— i d'invariància —associat a la universalitat— s'impliquen mútuament i es complementen l'un a l'altre.

4.3. Ara bé, la pèrdua d'una llengua no representa tan sols la desaparició d'una forma lingüística, sinó també la dels continguts culturals que aquesta forma vehiculava en ella mateixa. N'hi ha que, com certes formes i certs gèneres de l'art verbal, hi estan estretament relacionats. Però, ultra això, si una llengua és, com W. von Humboldt s'agradava de repetir, el resultat de l'activitat intel·lectual de generacions i generacions d'éssers humans, una llengua i una cultura solament perviuen de forma natural en la mesura en què perviu el treball intel·lectual que els dóna vida, i aquest treball intel·lectual perviu en la mesura en què ho fa el conjunt de representacions col·lectives i de relacions i identitats socials en què se sustenta. Tant la llengua com la cultura que aquesta vehicula i a què aquesta dóna accés formen part íntima de la identitat de les dones i dels homes que les tenen com a pròpies; la pèrdua d'una llengua representa d'antuvi, per al grup humà directament concernit, una disminució considerable de la seva pròpia identitat.

Per tal que aquestes afirmacions no restin a un nivell absolutament genèric i a fi d'exemplificar la mena de procés a què acabem de referir-nos, recordeu ara el cas (1) il·lustrat a §2.1, relatiu als honorífics del nàhuatl. En l'actualitat les comunitats d'indis malinches es troben sotmeses a un fort procés de pressió cultural i lingüística. Les tradicionals formes de vida

l·ligades a una economia agrícola de manteniment són substituïdes en part per la incorporació de determinats grups a la vida industrial de les fàbriques de les ciutats pròximes. Aquests grups estan en contacte més sovintejat amb el castellà, i això té diverses conseqüències d'ordre socioeconòmic i lingüístic. Entre les primeres hi ha la laxitud dels vincles tradicionals de parentiu “polític” —especialment la relació de “comparatge”, que constitueix una mena de sistema d'autoregulació socioeconòmica en temps de crisi—, i entre les segones l'ampliació del repertori verbal de la comunitat, d'una banda —sobretot en introduir-se el castellà com un nou codi comunitari, al costat d'altres de més o menys tradicionals i que ja contenen elements de castellanització de la llengua ètnica, descrits eventualment com el “codi del poder”, ja molt hispanitzat, el “codi purista”, tots tres emprats en el “parlar formal”—, i la restricció funcional del sistema d'honorífics local, d'altra banda.

Molts parlants prefereixen l'ús del nàhuatl com a llengua de la solidaritat, en la qual s'emfasitzen els lligams entre la gent de les viles, mentre que prefereixen el castellà com a llengua del poder i com a expressió de la distància social. Ultra això, alguns parlants fan un ús reduït del sistema d'honorífics, esborrant les divisions entre categories de persones a l'hora de parlar-ne, però no a l'hora de parlar-hi. Altres parlants, en canvi, retenen el sistema d'honorífics enter, fins i tot quan parlen de les persones i no solament quan hi parlen en l'apel·lació directa. És a dir que, mentre que en l'ús apel·latiu tots els parlants conserven el sistema d'honorífics sencer, en l'ús referencial hi ha variabilitat. L'ús restringit i l'ús no restringit del sistema d'honorífics constitueix una clivella entre grups de parlants i es correlaciona significativament amb d'altres fenòmens lingüístics observats en les comunitats en qüestió, i l'ús restringit també coincideix, d'altra banda, amb les comunitats que estan en contacte més estret amb el món hispanoparlant. Hom ha interpretat precisament aquest ús com una reacció envers aquest contacte, i no com un signe d'extinció del nàhuatl. Potser fóra,

doncs, una manera de generalitzar, conjuntament amb l'ús de la llengua tradicional, la igualtat i la identitat entre els habitants de la vila, mentre que l'ús del castellà expressaria el domini i la distància social. A causa de la possibilitat que la contracció del sistema d'honorífics en l'ús apel·latiu pogués interpretar-se com una descortesia, s'hi ha mantingut de forma general. Tanmateix, si un parlant desitja evitar els honorífics en l'apel·lació directa, es limitarà a parlar en castellà. D'ací, no hi ha dubte, el sentiment que experimenten molts parlants, sobretot la gent gran, que saludar algú en castellà és una manca de respecte.

En canvi, en el context més neutre de la referència a terceres persones, la contracció del sistema d'honorífics s'hi dona sense inhibició.

Sigui com vulgui, i tant si hom interpreta el fenomen com un cas d'obsolescència lingüística o com una adaptació a noves circumstàncies —alterant les formes de relació interpersonal però retenint els elements verbals que s'hi perden en la referència—, el fet és que una determinada codificació lingüística de la categorització social entre aquestes poblacions indígenes tendeix a desaparèixer, i amb ella la categorització social mateixa, i, doncs, un aspecte de la pròpia identitat sociocultural.

5. Identitat i variació lingüística

En el darrer epígraf ha aparegut una qüestió important —la relació entre identitat sociocultural i llenguatge, i específicament entre la primera i la variació lingüística—, i s'hi ha insinuat també un aspecte interessant al respecte —la relació entre aquesta última i els eventuais canvis introduïts en la primera. No voldríem cloure aquest treball sense fer-hi algunes reflexions.

Tal vegada perquè la lingüística ens ha ensenyat a pensar en les llengües i en les varietats lingüístiques com a realitats susceptibles d'ésser descrites en termes relativament estàtics, hem assumit també que les

identitats que s'hi associen són també realitats estàtiques. Massa sovint potser fem un ús estrictament classificatori del concepte d'identitat cultural. Aquesta concepció estàtica de les varietats i de la identitat és imputable també a l'etnografia del parlar i de la comunicació, i en el fons és deguda a les seves arrels estructuralistes. No voldria induir a confusió. No hi ha dubte que la "identitat" presenta una dimensió històrica, orientada cap al passat d'un grup humà, i en virtut de la qual s'emfasitzen els valors tradicionals i els lligams amb els avantpassats i amb un sistema sociocultural històricament determinat. Però la identitat és també un procés en construcció i el resultat de les nostres reaccions davant situacions noves.

Així, doncs, a fi de mostrar les connexions entre identitats particulars i ús de diversos recursos lingüístics, convé superar el supòsit estructuralista que la diversitat lingüística s'ha de concebre i estudiar com una mena de juxtaposició de sistemes lingüístics amb una vaga associació amb la identitat. La qüestió és, en canvi: quin és el paper de les varietats lingüístiques en la construcció dinàmica de les identitats? —és a dir, en l'organització de les activitats socials i el desplegament d'identitats que s'hi dóna.

La resposta a aquesta qüestió pot partir, com en el cas dels etnògrafs, de la creença que el llenguatge és el resultat de la interacció social —en sentit ampli—, que la forma primera de llenguatge és el diàleg o la conversa, i que tota expressió és resposta a d'altres expressions i n'anticipa de noves —no solament en un sentit seqüencial, sinó en el sentit d'integració d'un àmbit de comunicació sociocultural en el qual troba el seu sentit i la seva raó de ser qualsevol altra expressió lingüística.

Una manera de formular el problema és considerar que els parlants d'una comunitat han d'afrontar quotidianament el fenomen de l'heteroglòssia, és a dir, la diversitat de codis i de veus produïts pels membres i pels grups de la comunitat en qüestió. Els parlants creen aquests codis i construeixen aquestes veus mitjançant l'ús dels recursos disponibles

en llurs pràctiques comunicatives i socials. Aquests codis i aquestes veus expressen identitats i posicions socials determinades dels parlants, tot reflectint i produint alhora les seves adscripcions socials i les seves exclusions, les seves seguretats i els seus conflictes, les seves creences i les seves ideologies.

Llavors ens veiem enduts a estudiar la manera com els parlants creen llurs pròpies identitats a través del seu discurs en situacions i activitats socials determinades. Abans (cf. §2.2) hem fet esment del fet que la identitat de gènere es manifesta adés a través de categories gramaticals discretes i obligatòries adés per l'estratificació de la freqüència d'ús de determinades variables sociolingüístiques. Hi ha també una altra dimensió a tenir en compte: el discurs. En el context del nostre projecte sobre tria de llengües entre el jovent barceloní, J. Pujolar ha dut a terme un estudi sobre dos grups urbans d'adolescents en barris obrers, i ha examinat la manera com llurs membres creen llur identitat de gènere a través de llurs pràctiques discursives en el context de llur interacció en les activitats pròpies de cada grup. L'estudi ha posat de manifest com recursos tals com certs gèneres discursius associats a l'agressivitat verbal (reptes, renecs, etc.) o com l'ús de l'accent andalús són emprats en la construcció de la identitat masculina, mentre que gèneres associats a l'expressió de la intimitat o l'aproximació als estils formals són emprats en la construcció de la identitat femenina. D'altra banda, estrafer veus amb accent andalús és un recurs emprat per les noies a fi de dramatitzar (i potser estigmatitzar) identitats masculines, mentre que estrafer veus catalanes és un recurs emprat entre aquest jovent per a dramatitzar personatges femenins o qualificats com a no prou masculins des del punt de vista dels nois. Sembla que hom ha observat també entre aquests grups una percepció del català com a llengua d'estatus, com un codi de l'"establishment" (contra el qual entenen els nois que cal reaccionar). Hom suggereix que tant una cosa com l'altra podria tenir a veure amb el fet que sovint les veus catalanes que els han servit de model corresponen a l'àmbit

escolar, en el qual el rol de mestres —i, doncs, de transmissors dels valors establerts— l'han ocupat predominantment dones.

Evidentment, aquestes associacions no reflecteixen propietats intrínseques de les varietats en qüestió, sinó que són el resultat de l'experiència individual i col·lectiva dels individus i els grups humans implicats, tot i que probablement reflecteixen, en canvi, el conflicte entre el control social (l'escola) i la marginació (el carrer) en què aquests grups es veuen empesos a viure.

Bibliografia

- ARGENTE, J. A. (1995), *Els lingüistes i les llengües amenaçades*, "Els Marges", 50, pàgs. 75-81.
- _____ (1996), *El lenguaje y la cultura: Lingüística y antropología*, dins C. Martín Vide (ed.), *Elementos de lingüística*, Octaedro, Barcelona, cap. 13.
- DIXON, D. (1972), *The Dyirbal language of North Queensland*, CUP, Cambridge.
- _____ (1994), *Ergativity*, Cambridge University Press, Cambridge.
- GAL, S. (1979), *Language Shift. Social Determinants of Language Change in Bilingual Austria*, Academic Press, Nova York.
- GUMPERZ, J. J. i Hymes, D. H. (1972), *Directions in Sociolinguistics. The Ethnography of Communication*, Holt, Rinehart & Winston, Nova York.
- HALE, K. (1992), *On the Human Values of Local Languages*, XV CIL, Laval, Quebec.
- HILL, J. (1993), *Structure and Practice in Language Shift*, dins K. Hyldenstam i Å. Viberg (eds.), *Progression and Regression in Language*, Cambridge University Press, Cambridge.
- HILL, K. i HILL, J. (1986), *Speaking Mexicano. Dynamics of Syncretic Language in Central Mexico*, University of Arizona Press, Tucson.
- HYMES, D. H. (1968), *The Ethnography of Speaking*, dins J. Fishman (ed.), *Readings the Sociology of Language*, Mouton, La Haia.
- _____ (1972), *Models of the Interaction of Language and Social Life*, dins J. J. Gumperz i D. H. Hymes.

- KULICK, D. (1992), *Language Shift and Cultural Reproduction. Socialization, Syncretism and Self in a Papuan New Guinean Village*, Cambridge University Press, Cambridge.
- PAYRATÓ, L. (1995), *Un exercici d'anàlisi del context. (Apunts d'etnografia de la comunicació)*, "Els Marges", 50, pàgs. 81-86.
- PUJOLAR, J. (1997), *De què vas, tiu: gèneres i llengües en la cultura juvenil*, Empúries, Barcelona.
- RIERA LLORCA, V. (1985), *Vostè, vos, tu...*, "Serra d'Or", XXVII, pàg. 111.
——— (1990), *Tu, vos, vostè*, "Serra d'Or", XXXII, pàg. 38.
- SAPIR, E. (1921), *Language. An Introduction to the Study of Speech*, Harcourt & Brace, Nova York.
- SCHMIDT, A. (1985), *Young People's Dyrbal. An Example of Language Death in Australia*, Cambridge University Press, Cambridge.

Variació i variacionisme

M. Teresa Turell

(Universitat Pompeu Fabra)

1. Introducció

La consideració de la llengua com un sistema marcat només pels universals de la cognició, la memòria i la lògica sembla un enfocament limitat i insuficient. Avui dia molts lingüistes i investigadors de les ciències del llenguatge consideren que el sistema lingüístic està també marcat pel seu ús social, i que tant l'estructura com l'ús lingüístics són de naturalesa variable. Òbviament, la forma en què aquesta variabilitat és explicada i fonamentada pot variar segons cadascun dels models, teories i ciències del llenguatge existents en el panorama de la lingüística moderna actual.

En aquest article a) es consideren les diferents formes de tractar la variació lingüística, plantejant el que és variació i el que no és variació, b) s'analitza la base teòrica i metodològica de la variació sociolingüística,¹ i

¹ En el context de la lingüística catalana aquest model s'anomena *variacionista*. En aquest mateix context el terme *sociolingüística* s'utilitza per referir-se tant a enfocaments *macrosociolingüístics* (sociologia del llenguatge, planificació lingüística, etc.) com *microsociolingüístics* (anàlisi de la comunitat de parla, anàlisi de conversa, etc.).

c) s'il·lustra aquest context amb dades provinents de diferents comunitats de parla catalana.²

2. Variació

És ben conegut que en el context de la lingüística catalana actual els termes *sociolingüística* i *variació* s'empren de forma polivalent. En aquest sentit, proposo que considerem que treballar en el camp de la variació lingüística vol dir acceptar el caràcter variable del llenguatge, les llengües, els fets i fenòmens lingüístics, i la interacció i el comportament lingüístics.³

Proposo també que considerem tres trets definitoris per veure com es concreta la consideració d'aquest caràcter variable de la llengua, i com es diferencien aquestes diferents trajectòries que acabo d'esmentar: d'una banda, els *objectius* que es volen assolir, de l'altra, les *dades* que s'analitzen, i finalment, el *mètode* emprat per analitzar-les. Pel que fa als objectius, ens podria apropar el fet que, amb objectius específics diferents, tots volem arribar a explicar el caràcter variable dels fets lingüístics, i de la interacció i el comportament lingüístics; en el cas de les dades, hi ha plantejaments que tenen com objecte d'estudi els fets lingüístics, i com a punt de partida, doncs, les variables lingüístiques, i d'altres que comencen amb el comportament i la interacció i després evidencien com aquest comportament i aquesta interacció són variables i s'expressen lingüísticament de forma variable. I, finalment, el que ens torna a apropar és el mètode, perquè emprem l'*observació*, tot i que hi ha diferències pel

² Aquesta recerca ha estat possible gràcies als ajuts de la CICYT (Comisión Interministerial de Ciencia y Tecnología), SEC90-0580 i SEC93-0725.

³ Potser en el cas de la interacció i el comportament lingüístics seria millor parlar de diversitat o diferència.

que fa als instruments i a la forma d'abordar la *descripció* d'aquesta observació; diferències que, òbviament, tenen molt a veure amb els objectius específics esmentats més amunt i amb les dades considerades.

Això no obstant, acceptar el caràcter *variable* de la llengua no vol dir que no s'accepti el seu caràcter *categòric*. De fet, una bona part dels fets i variables lingüístics són categòrics i, en aquest sentit, hi ha regles categòriques, opcionals i variables. El que no es pot acceptar és aquesta mena de monopoli segons el qual algunes teories lingüístiques pretenen tenir l'exclusiva sobre el caràcter sistemàtic del llenguatge i la llengua.⁴ Estudiar la variació no vol dir deixar de banda l'estructura lingüística, el sistema, sinó que, amb la consideració de la variació es qüestiona la identificació entre estructuració i homogeneïtat, i es proposa, en canvi, una "heterogeneïtat estructurada", en la línia de Weinreich, Labov & Herzog (1968).

Variació tampoc no vol dir només variació *externa* (i ara m'estic referint a l'estudi de la variació més lingüísticament orientat). D'entrada seria una contradicció. La consideració només dels factors externs és impossible, ja que la intervenció que aquest factors externs tenen en aquest marc d'anàlisi té a veure amb la seva correlació amb almenys una variable lingüística, la que és objecte d'estudi. A més a més, la majoria de fets lingüístics que són variables ho són en funció d'altres factors lingüístics interns que ajuden a explicar aquesta variabilitat.

Així, l'ús variable de l'auxiliar (amb la coexistència de dues formes, *ser* i *haver*, al plusquamperfet d'indicatiu), observat per Alturo (1995) a la parla de l'Alta Ribagorça, no s'hauria pogut explicar si no s'haguessin considerat tota una sèrie de factors lingüístics interns, com són: el paper temàtic assignat al subjecte segons els tipus de verb, el valor aspectual del plusquamperfet, i la relació entre el temps de l'acció (TA) i el temps de

⁴ Curiosament, pel to que s'empra, si ens referim al darrer model de la tradició lingüística chomskiana, l'enfocament sembla més maximalista que minimalista.

referència, entre d'altres. D'altra banda, aquest ús variable tampoc no s'hauria pogut explicar de forma completa si no s'haguessin tingut en compte tota una sèrie de factors socials. Sembla doncs, que no pot haver-hi variació externa sense variació interna, perquè la base de l'anàlisi són les dades lingüístiques, i d'aquestes no se'n pot prescindir, tret del cas que en lloc d'anàlisi lingüística el que s'estigui plantejant és l'anàlisi social.

En canvi, és cert que pot haver-hi fets lingüístics variables que no estiguin regits per la variació social, com és el cas de les variables discursives funcionals. En aquest sentit, per exemple, l'*anàfora* apareix com una de les variables discursives més clares per ser analitzades en el marc de la variació, ja que planteja la necessitat de considerar factors lingüístics (interns?) com són el subjecte, el tipus de referents, i d'altres.⁵

Variació tampoc no pot implicar només *sincronia*, com canvi lingüístic tampoc no es pot identificar només amb *diacronia*. Els conceptes de variació i canvi lingüístic, d'una banda, i els de sincronia i diacronia, de l'altra, són tractats sovint de forma independent, i en canvi, la seva consideració conjunta pot aclarir molt el panorama de discussió de la lingüística variacionista.

El primer que sorprèn és que, malgrat l'àmplia evidència que existeix en relació amb l'existència d'una comunitat de parla heterogènia, els conceptes de comunitat homogènia i d'idiolecte continuen sent útils per a un bon nombre de teories lingüístiques actuals. No obstant això, és precisament quan s'abandona el nivell sincrònic de la discussió i s'entra en el camp de la teoria del canvi lingüístic, a través de la diacronia, que sembla més possible refutar el caràcter homogeni de la comunitat i l'anàlisi lingüística només a partir de l'idiolecte. Ja que, com escriu Labov

⁵ Plantejo aquest interrogant en el cas dels factors lingüístics interns perquè estic d'acord amb els plantejaments segons els quals no està gens clara la frontera entre el que és un factor intern o un factor extern (Romaine 1995), sobretot quan es tracta del referent en un estudi sobre l'anàfora. Vegeu també Labov (1994).

(1981: 19-20), “És possible considerar canvis ja acabats com a substitucions d’elements dins de sistemes homogenis”, però també és clar que el canvi és el procés mateix de substitució, i no el resultat d’aquest procés. I quan s’estudia l’esmentat procés amb un cert deteniment es detecta el caràcter heterogeni dels sistemes lingüístics. “El canvi implica variació; el canvi és variació”. I, per tant, aquest canvi lingüístic no es podrà explicar racionalment, si no es considera la possibilitat de descriure la diversitat del sistema lingüístic de què fa ús una comunitat determinada. A més a més, el fet és que estudis recents d’algunes variables lingüístiques han demostrat que la comprensió de la direcció del canvi lingüístic en èpoques anteriors de la història d’una determinada llengua i de la comunitat de parla que la utilitza ens pot ajudar a entendre els processos de variació sincrònica d’aquesta llengua i l’estratificació social i estilística que es pot observar en ús lingüístic d’una determinada comunitat.⁶

3. Variacionisme

Sovint el terme *variacionisme* és emprat pels seus detractors com una etiqueta que exclou altres maneres d’estudiar la variació lingüística. En canvi, sense afanys d’exclusió però sí de fermesa, cal dir que el *variacionisme* s’ha anat perfilant com una línia d’anàlisi i recerca lingüística, basada en un model de llengua i en una teoria lingüística que descriurà més endavant. Més concretament, aquesta línia es planteja

⁶ Vegeu Labov (1990) on es ressenya la tesi doctoral de Houston (1985), la qual demostra que la comprensió de la direcció del canvi lingüístic en períodes anteriors de la història d’una determinada llengua ens permet entendre els processos de variació sincrònica i d’estratificació social i estilística que s’observen en la parla dels membres d’una comunitat específica.

l'estudi de la variació i el canvi lingüístic des del punt de vista dels factors interns i externs a la llengua, a partir de tècniques d'anàlisi quantitatives.

D'altra banda, el *variacionisme* no estudia només comunitats de parla, on el que es considera és si la realització de les variables que s'analitzen es veu afavorida per una sèrie de factors lingüístics (interns a l'estructura lingüística) i socials i estilístics.⁷ El *variacionisme* es planteja, a més a més, l'estudi de la variació en l'individu, no només des del punt de vista lingüístic i sociolingüístic, sinó també psicolingüístic (i no només en relació a la varietat vernacle, és a dir, a la varietat més espontània de la parla de l'individu, sinó també en el camp de les segones llengües i de les llengües estrangeres, estudiant la interllengua). Finalment, també es planteja la consideració de la variació funcional en el discurs, que en aquest cas està regida per altres tipus de regles.

Variacionisme tampoc no és sinònim només de variació fonològica, com tampoc no es pot etiquetar el *variacionisme* com només "labovià", ja que han estat molts els lingüistes que han inspirat els estudis de variació, començant per la col·laboració entre Weinreich, Labov & Herzog (1968), la de Hymes (1974) i Labov (1972, 1990), i d'altres.

De fet, si només es parteix del concepte d'"identitat en el significat"⁸ (és a dir, que el significat de l'expressió no variï, sigui quina sigui la variant emprada),⁹ es pot caure en el perill de no explicar altres tipus de variació. En aquest sentit, en els darrers anys s'ha plantejat la necessitat d'estudiar la variació sintàctica i semàntica amb més profunditat, és a dir, a partir de l'ús de diferents variables quan les variants d'aquestes no signifiquen el mateix.¹⁰ D'altra banda, s'ha proposat també

⁷ Aquest enfocament, que jo anomeno "la variació sociolingüística" o "la sociolingüística de la variació", constitueix només una part del que s'etiqueta, massa superficialment, com *variacionisme*.

⁸ Criteri emprat en lingüística variacionista per definir la variable fonològica.

⁹ Vegeu Lavandera (1978), Labov (1978) i Romaine (1981).

¹⁰ Vegeu Silva-Corvalán (1984, 1985, 1989).

no considerar únicament l'ús lingüístic sense més, sinó el que caracteritza aquest ús semànticament, en la línia del que planteja Ruqaiya Hasan (1992) i del que és la meua visió del llenguatge i de la llengua, és a dir: a) que la llengua hauria de contemplar-se “no només com un mitjà per referir-se i descriure el món, sinó també com una forma de contribuir a la seva existència i persistència”, o també com un instrument per canviar-ne determinats aspectes; b) que els parlants “són personatges socials que es parlen per comunicar-se les accions que porten a terme, i també per mantenir l'estatus i negociar la dimensió del món al qual es refereixen”, i c) que, seguint Bernstein (1975), a més a més, s'estableixen una sèrie de relacions entre diferents grups socials que “es concreten en una especialització i distribució de diferents significats sobre el món que els envolta” (Turell 1990: 257).

Variacionisme tampoc no és igual a “anàlisi quantitativa”. Ja s'ha plantejat de forma reiterada, però cal insistir: la quantificació només és possible després de la qualificació, i per qualificar, és a dir, per establir el marc d'anàlisi i de recerca lingüística, i formular les hipòtesis que permetran una sistematització vàlida de les dades, en primer lloc s'ha de ser lingüista i fer ús de tot el coneixement lingüístic que s'ha anat cohesionant amb les aportacions dels diferents models i teories de la lingüística moderna actual, tot i que cap d'ells és definitiu encara.

Variacionisme no és igual a “anàlisi quantitativa”, com ja s'ha dit més amunt, però si es vol acabar amb la tradició que encara marca la recerca d'algunes llengües, entre elles la catalana, de donar com a definitius resultats sobre ús variable de determinats fets lingüístics que només s'han observat en una mostra reduïda de parlants, i potser no en la seva parla real, comptant només amb poques realitzacions, és evident que aquesta recerca s'ha d'emmarcar en un context que permeti considerar una mostra àmplia d'informants i un nombre de realitzacions important, sobretot perquè, a més a més, les correlacions entre factors interns (i

externs) impliquen un nombre considerable de variables independents. En altres paraules, la recerca en variació lingüística implica la consideració de moltes dades que no es podrien estudiar si no es comptés amb programes i paquets estadístics que fessin l'anàlisi menys feixuga.

El que compta és la interpretació de les dades després d'haver emprat les tècniques quantitatives, però el que no es pot fer és utilitzar l'anàlisi quantitativa com una operació de sortida, abans d'establir les hipòtesis, i fer servir els resultats obtinguts a través d'aquesta per formular-les. Així, en l'estudi que Pradilla (1995) ha fet d'un canvi lingüístic en curs en l'ordre prepalatal, que té lloc a la localitat de Benicarló, i que cal situar-lo en el procés diacrònic de desafricament,¹¹ s'han considerat com hipòtesis lingüístiques: la *posició sil·làbica-accent*, els *contextos vocàlics anterior i posterior*, l'*etimologia i derivació moderna*, la *categoria gramatical del mot i l'analogia*. A més a més, després d'una acurada observació qualitativa, s'han establert com a variables socials significatives: *el sexe i l'edat*, *l'ocupació i el nivell educatiu*, afegint també la possible incidència dels *coneixements de valencià normatiu*, dels contextos estilístics (*narrativa, entrevista*) i de dos graus de formalitat aconseguits a través de les activitats de *traducció* i de *lectura d'un text*. D'altra banda, s'ha delimitat l'univers real de la mostra a partir de les dades lingüístiques del *Padró municipal de 1986*, que dona un univers de 9.641 habitants, d'entre 16 i 70 anys, catalanoparlant, i amb almenys cinc anys de residència al municipi, i s'ha establert la mostra en 70 informants (0'72% respecte a l'univers real), utilitzant la tècnica de *mostratge de no probabilitat per quotes* (Moreno 1990: 123). Cal esmentar que aquest estudi s'hauria pogut plantejar només en aquests termes i, per tant, aturar-se en aquesta anàlisi purament qualitativa. Però, si del que es

¹¹ Procés que afectarà la posició intervocàlica de la variable fonològica /ɣ/ en el català nord-occidental/valencià.

tractava era posar en evidència la sistematicitat dels resultats, s'havia de demostrar la significació de tots aquests factors tenint en compte tots els processos observats (*la segregació de la iod i el procés de fricació (amb la caiguda de la semivocal [i])*), i totes les realitzacions de la diferents variants considerades. I per poder demostrar aquesta sistematicitat era necessari correlacionar tots i cadascun dels factors independents amb la variable analitzada. No obstant això, aquestes correlacions no s'haurien pogut portar a terme si no s'hagués comptat amb paquets específicament dissenyats per tractar dades lingüístiques de forma quantitativa.

4. La base teòrica i metodològica de la variació sociolingüística

En aquesta part vull referir-me més específicament a una línia de recerca dins dels estudis de variació, o de variacionisme, si es vol, a la qual m'he dedicat personalment i que té a veure amb els estudis de variació més lingüísticament orientats, portats a terme en diferents comunitats de parla, i amb plantejaments de variació interna i externa. M'estic referint a la variació sociolingüística o, si es vol, a la sociolingüística de la variació.

4.1. La base teòrica de la variació sociolingüística

4.1.1. Premisses

L'enfocament de llengua del qual es parteix en aquest marc d'anàlisi implica no només que l'estructura lingüística està configurada pels universals de la cognició, de la memòria i de la lògica humanes, sinó també que una llengua està estructuralment marcada pel seu ús a la societat, o dit d'una altra manera, que és un producte del món social que ens envolta.

Aquest plantejament marcadament social implica un enfocament *funcional* de la llengua. En aquest sentit, s'entén per funció l'efecte social

que comporten certes formes o usos lingüístics. Per tant, si hi ha un efecte social, això vol dir que ens trobem lluny del concepte que ha marcat l'anàlisi lingüística de les últimes dècades —l'*idiolecte*, o varietat individual relacionada amb la competència lingüística (gramatical) d'un parlant ideal en una comunitat homogènia— per passar al concepte de *comunitat de parla*, en la qual els parlants no només reflecteixen la seva competència gramatical, sinó també la seva participació en un conjunt de normes d'ús lingüístic compatibles i, per tant, la seva competència comunicativa, que inclou, a part de la competència lingüística, la competència sociolingüística, discursiva i estratègica. La premissa fonamental és que aquesta comunitat de parla és *heterogènia*, i no homogènia, com s'ha volgut fer creure, és a dir, amb un espectre ampli de variants, d'estils, de dialectes i, fins i tot, de llengües en el cas de comunitats plurilingües. En altres paraules, que existeix una variació estructurada i inherent a totes les llengües, i que un canvi en l'ús d'una funció social apareix com una forma útil d'explicar aquesta variació.

Els *objectius* que s'han d'assolir, les *dades* que es consideren i els *mètodes* emprats en aquest marc d'anàlisi també defineixen i ajuden a entendre el marc teòric de la variació sociolingüística. Així, l'objectiu de la sociolingüística de la variació és precisament la *descripció* d'aquesta variació lingüística que s'ha esmentat; d'altra banda, les dades que es consideren provenen de la varietat més espontània d'un parlant, és a dir, la seva *vernacle*; i finalment, el mètode, que consisteix en *observació*, i en la *descripció* d'aquesta observació.

4.1.2. Principis teòrics de l'anàlisi de la variació i del canvi lingüístics

Com s'ha esmentat més amunt, la caracterització de la comunitat de parla es porta a terme a partir de la seva *heterogeneïtat*, i aquesta heterogeneïtat té molt a veure amb l'economia lingüística que necessàriament s'ha de plantejar una comunitat per satisfer les necessitats

quotidianes. En aquest sentit, s'ha de distingir, tal com ens alerta Labov (1981),¹² l'*heterogeneïtat estructurada* de la *variació lliure*, i de l'*expressió lliure*.

La variació lliure és una conseqüència inevitable de la mateixa estructura lingüística, i té a veure amb els factors interns de la llengua. L'expressió lliure és una conseqüència inevitable de la història i de la personalitat diferents de cada parlant, i de les diverses necessitats expressives. En canvi, el concepte d'heterogeneïtat estructurada hi afegeix un altre aspecte en el sentit següent: naturalment que la realització de les variants d'una variable lingüística es correlacionen amb factors interns a la llengua —això no vol dir que es pugui predir l'esmentada ocurrència a partir d'aquests factors—, però és que, a més a més, aquestes variants es correlacionen amb les característiques específiques dels parlants i de la situació en què es produeix la seva interacció; és a dir, amb variables socials com el sexe, l'edat, el nivell educatiu o la professió i amb variables estilístiques i pragmàtiques.

El segon principi teòric del model variacionista es basa en el fet que l'objecte de la descripció lingüística passa per la *gramàtica de la comunitat de parla*, o dit d'una altra manera, pel sistema de comunicació usat en la interacció social. Aquest principi planteja la qüestió de la circumscripció de la comunitat de parla; i és precisament en relació amb aquest punt que semblen justificades les crítiques de Hymes (1974), Gumperz (1968) i Romaine (1982b),¹³ sobre la definició que Labov fa de comunitat de parla, ja que aquest lingüista la defineix des del punt de vista interpretatiu i, per tant, en fa una categorització. En aquest sentit, s'ha de reconèixer que tot intent de categorització comporta una certa simplificació.

¹² Vegeu sobretot la part "The fundamental principles", pàgs. 17-20.

¹³ Vegeu Romaine (1982b), sobretot el capítol "What is a speech community?". Vegeu també Kroch (1985).

El tercer principi és el de la *uniformitat* en el comportament lingüístic. És a dir, així com els principis anteriors qüestionen la homogeneïtat i l'idiolecte, el d'uniformitat s'oposa a la creença que han potenciat els chomskians en el sentit que la variació lingüística és un caos. Cal dir, això no obstant, que ja s'ha demostrat de forma extensiva que la variació lingüística és sistemàtica, que està estructurada i que, a més a més, hi ha uniformitat en els comportaments lingüístics; és a dir, s'observa que la realització d'una determinada variable es produeix en determinats grups socials que empren determinats estils i que, per tant, hi ha una estratificació social i estilística. Així, es produeix una correlació entre la variable que és objecte d'estudi i altres factors, interns i externs, de la llengua; a més a més, aquesta correlació és regular i, per tant, no tan caòtica com ens volen fer creure els gramàtics universalistes.

4.1.3. *Definició de la teoria*

4.1.3.1. Les regles variables

La teoria de la variació lingüística parteix de la consideració de la llengua i del comportament lingüístic des del punt de vista de les regles variables, plantejament que contrasta amb la teoria de les regles categòriques. La base de les regles variables són els factors o contextos lingüístics, estilístics i socials que restringeixen l'aplicació de la regla o l'ocurrència d'una variant determinada.

En aquest sentit, si es considera l'estudi sobre el canvi lingüístic dut a terme per Alturo & Turell (1990) al Pont de Suert, la regla variable que defineix l'estudi seria:

/ - factors lingüístics
/tʃ/ → /ʒ/ / - factors estilístics
/ - factors socials

on /tʃ/ és el tret local de la comarca i /ʒ/ representa el so estàndard.

4.1.3.2. Variables i variants

La variable dependent és la dada lingüística per excel·lència; és l'objecte d'estudi de la lingüística de la variació; és la variable que es correlaciona amb els factors i contextos que poden afavorir la seva realització en una, dues, tres o més formes; formes que, d'altra banda, seran anomenades variants de la variable. Així, la variable /ʒ/ en posició inicial es realitza al Pont de Suert en dues variants: la [tʃ], que és la variant local, i la [ʒ], que és la variant estàndard.

Les variables independents són els factors i contextos de diversos tipus amb els quals es correlaciona la variable dependent per poder establir el marc favorable o desfavorable d'aplicació d'una determinada regla variable, o de realització d'una determinada variant. Entre els factors lingüístics cal destacar els fonològics (context anterior o posterior), els morfològics, els sintàctics (tipus de frase, tipus de verb, etc.). Entre els estilístics es poden distingir els diferents estils sociolingüístics que varien de més formals a més informals, i entre els socials tots aquells que la investigadora observi com a característics de la comunitat estudiada, és a dir, el sexe, l'edat, la classe social i tots aquells que el lingüista consideri rellevants per a la seva observació etnogràfica preliminar, que és la que la guiarà en la formulació de les hipòtesis.

4.2. *La base metodològica de la variació*

4.2.1. Postulats previs

Els principis metodològics en els quals s'ha basat l'anàlisi sociolingüística de la variació tenen a veure *a)* amb una sèrie de postulats previs, corroborats per l'evidència que es desprèn de la investigació en aquest camp; *b)* amb la recollida de dades empíriques; i *c)* amb el tractament d'aquestes. En aquest sentit, la sociolingüística de la variació treballa des de fa temps amb els principis següents:

a) No hi ha parlants que només tinguin un estil.

b) Els estils poden ser ordenats en una escala lineal, segons el grau d'atenció que el parlant dediqui a la seva parla.

c) L'estil més regular, des del punt de vista de l'estructura i de l'evolució de la llengua, i que, a més a més, proporciona les dades més sistemàtiques per ser analitzades lingüísticament, és la varietat *vernacle*.

d) La manera més sistemàtica d'obtenir mostres d'aquesta varietat o estil és l'entrevista cara a cara, tot i que aquest instrument implica un context formal fins a cert punt, en el marc del qual el parlant presta una certa atenció a la parla. D'aquest fet es deriva que tota observació portada a terme per mitjà d'aquest mètode sistemàtic haurà de combinar-se amb l'observació etnogràfica, és a dir, aquella que permet recollir les mostres lingüístiques més espontànies provinents de la interacció entre dos o més parlants d'una comunitat.

Aquest dos mètodes de recollida de dades es combinen en un intent per superar el que es coneix com la *paradoxa de l'observador*, és a dir, observar com parla la gent sense que se senti observada.

4.2.2. La recollida de dades

La recollida de dades per a l'anàlisi sociolingüística de les comunitat de parla implica tota una sèrie d'etapes que es poden resumir en els següents punts:

a) Un estudi sociològic de la ciutat o poble (o qualsevol unitat d'anàlisi de la sociolingüística de la variació) per conèixer la distribució de la població i comptar amb dades globals i per grups socials. D'aquesta manera s'arriba a la mostra d'informants que ha de reflectir les proporcions necessàries perquè sigui sociològicament representativa.

b) Una primera observació etnogràfica del barri i, a continuació, el primer contacte amb els informants per planificar les entrevistes o qualsevol altre instrument de recollida de dades i, finalment, establir el catàleg d'informants.

c) L'aplicació de les tècniques de recollida de dades amb la utilització de l'instrument sociolingüístic per excel·lència, és a dir, l'entrevista sociolingüística (Turell 1995a) i altres instruments.

4.2.3. La codificació

Després d'haver dut a terme un estudi sociològic de la ciutat, d'haver-s'hi introduït i d'haver-la observat a fons, emprant els instruments adequats, s'han de codificar les dades correlacionant-les amb els factors i contextos lingüístics, estilístics i socials que s'han avançat com a hipòtesis, i que es corroboraran o no a través del tractament adequat de les dades. Per tant, un pas essencial és la codificació sistemàtica i correcta d'aquestes. I per tal que aquesta codificació sigui tan completa i fiable com sigui possible s'han de tenir en compte dos principis metodològics. D'una banda, el *principi de rendiment metodològic*, ja que interessa saber no només quan ocorre algun fenomen, sinó també quan aquest fenomen no es produeix. Això vol dir que s'ha d'haver observat qualitativament de forma correcta, de manera que es coneguin mínimament bé les pautes de comportament lingüístic dels membres de la comunitat i es comprengui la naturalesa de la variable; de l'altra, el *principi de fiabilitat*, perquè s'han de comprovar les ocurrències d'una determinada variable tantes vegades com calgui fins arribar a un 95-100% de seguretat no només en relació

amb les produccions de la variable, sinó també a les de cadascuna de les variants.¹⁴

4.2.4. El tractament de les dades

El marc teòric i metodològic de la variació sociolingüística es recolza en la teoria de les regles variables, en el sentit que ret compte de la variació estructurada que s'observa en les llengües i en l'ús lingüístic dels parlants i estableix que cada factor en cada grup de factors té una probabilitat atribuïda, més alta o més baixa, segons sigui un factor que afavoreixi o desfavoreixi la realització de la variant que sigui objecte d'estudi.

Per entendre aquesta teoria s'han de considerar els postulats que la defineixen, és a dir:

a) que hi ha fets lingüístics que poden produir-se (fets possibles: situació marcada amb un 1), o no produir-se (fets impossibles: situació marcada amb un 0);

b) que hi ha un paquet estadístic que associa un número (que es coneix com a *probabilitat*) a la possibilitat d'ocurrència d'un d'aquests fets. En aquest sentit, p_0 és la probabilitat d'un fet impossible, i p_1 és la probabilitat d'un fet possible;

c) la probabilitat total relacionada amb l'aplicació d'una regla o l'ocurrència d'una variant determinada s'obtenen multiplicant p_1 i les probabilitats associades a cadascun dels factors que constitueixen una variable independent (això és: el context fonològic posterior, el tipus de frase, el sexe, etc.), d'acord amb la fórmula següent:

$$P = p_0 \times p_1 \times p_2 \times p_3 \times \dots \times p_n$$

¹⁴ Aquesta és la metodologia emprada per Pujol & Turell (1995) i Turell (1995b) per analitzar la variable "préstecs" en el discurs dels catalanoparlants de la Canonja.

d) si la probabilitat està per sota del punt .50 ($p > .50$) aleshores aquest factor desfavoreix la realització de la variant d'una determinada variable; si està per damunt del punt .50 ($p < .50$), l'afavoreix; i si està al voltant de 1, o és molt propera al punt .50 ($p = .50$), aquest factor és neutral, és a dir, que no afavoreix la realització de la variant o, en un altre context, l'aplicació de la regla estudiada.

Per limitacions d'espai és impossible presentar i caracteritzar els paquets estadístics emprats en l'estudi de la variació sociolingüística (VARBRUL II i III) però, en canvi, cal explicar per què el context d'anàlisi de la variació lingüística ha de ser *multivariant*. Aquest context d'anàlisi ha de ser *multivariant* perquè no es poden portar a terme experiments controlats que només considerin un factor aïllat si es pretén comprovar l'efecte d'aquest factor en la regla variable. Ha de ser *multivariant*, també, perquè cada ocurrència de la variable es dona dins d'una frase i en un context social que influencia la selecció del parlant. Finalment, ha de ser *multivariant* perquè la naturalesa mateixa de la variació sociolingüística ens informa que aquesta depèn de diversos factors independents, que actuen simultàniament i que afecten l'aplicació de la regla o l'ocurrència d'una determinada variant, i que a vegades interaccionen.

5. La correlació de variables lingüístiques dependents amb altres variables lingüístiques independents

Com ja s'ha esmentat abans, un cos important del que ocorre en variació està emmarcat en un context purament lingüístic. O, dit d'una altra manera, moltes dades lingüístiques variables estan només marcades per factors lingüístics interns. Però també és cert que amb freqüència la comprensió de la direcció del canvi lingüístic és impossible si aquesta

direcció no s'emmarca dins l'estructura social; és a dir, si no es considera que la llengua també està marcada per factors externs.

En aquesta última part em referiré a una sèrie d'estudis sobre diferents comunitats de parla catalana que han estat portats a terme des de la perspectiva de la sociolingüística de la variació i que han implicat la consideració d'un nombre important de variables lingüístiques independents. Tots aquest estudis romandrien incomplets si, a més a més, no s'haguessin considerat tota una sèrie de factors socials i estilístics¹⁵ que han estat útils per explicar les pautes de variació i la direcció de canvi en el domini lingüístic català, però que no es poden ressenyar en aquest treball.

En aquest sentit, l'estudi que Alturo & Turell (1990) van portar a terme al Pont de Suert (Alta Ribagorça) ret compte d'un canvi fonològic en curs —la substitució de la variant local [tʃ] per la normativa [ʒ]. L'anàlisi de les dades va permetre detectar els dos factors lingüístics interns significatius. D'una banda, el context vocàlic anterior, que afavoreix la realització de la variant normativa i de l'altra, els noms propis, ja que els cognoms i toponímics afavoreixen la variant local.

L'estudi d'Alturo (1995) descriu un canvi sintàctic en el sentit que també al Pont de Suert *haver* està substituint *ser* en el dialecte local. Els factors lingüístics que es van considerar són: el paper temàtic del subjecte, l'aspecte del verb i els seus arguments (Comrie 1976, citat per Alturo 1995: 231) i finalment, la relació entre els temps de referència (TR) i el temps de l'acció (TA) (Sankoff & Thibault 1977, citat per Alturo 1995: 232). Aquest estudi ha demostrat que ja no es fa necessari gramaticalitzar la distinció entre *ser* i *haver*, tot i que la distribució d'aquests dos auxiliars en el grup de variació¹⁶ de la mostra podria implicar una nova

¹⁵ Vegeu Turell (1995c).

¹⁶ És a dir, el grup de la mostra del Pont de Suert que encara reflecteix un ús variable entre *ser* i *haver*.

gramaticalització, la del significat [+anterior], i en aquest context d'ús *haver* és afavorit quan el TA precedeix el TR.

En el marc del contacte de llengües, l'estudi dels préstecs a la Canonja (Turell 1995b), on es van considerar un nombre important de factors lingüístics, demostra que la consideració de factors interns i externs és rellevant. Així, el perfil dels préstecs espanyols anomenats *distants*¹⁷ emprats pels autòctons té les característiques següents: és un préstec integrat fonològicament i parcialment integrat morfològicament, ocorre amb poca freqüència (*nonce*)¹⁸ i sota la forma d'una conjunció, interjecció, preposició i adjectiu. En canvi, el préstec *proper* (com *quasi*) és un préstec parcialment integrat fonològicament i no integrat morfològicament, repetit i recurrent, i ocorre sota la forma de pronom, adverb, verb o nom.

5. Conclusions

Per acabar m'agradaria fer tres consideracions finals. En primer lloc, amb freqüència es qüestiona l'existència de la variació lingüística, però aquest qüestionament es fa sense saber de què tracta. En aquest sentit, espero haver contribuït a demostrar que hi ha moltes formes d'entendre la variació. En segon lloc, estic convençuda que la tradició en els estudis lingüístics sobre la variació del català anirà assolint una situació de normalitat, i sens dubte els estudis de variació en el sentit més ampli contribuiran amb la part que els pertoca. Però, també estic convençuda que aquesta normalitat tampoc no existirà realment fins que l'estudi de la llengua catalana deixi de ser un fi en si mateix i esdevingui, com ja ho està començant a fer, una forma de contribuir a la lingüística general i a una teoria general del llenguatge amb la qual encara no comptem. Finalment,

¹⁷ És a dir, préstecs que no tenen un correlat semblant en català, com *hasta*.

¹⁸ Vegeu Sankoff, Poplack & Vanniarajan (1990).

espero haver demostrat que tota llengua, i per tant, també la catalana, té una vida lingüística variable i també una vida social força activa.

Bibliografia

- ALTURO, N. (1995), *La variació d'haver auxiliar al català nord-occidental*, dins M. T. Turell (ed.), *La sociolingüística de la variació*, PPU, Barcelona, pàgs. 221-255.
- ALTURO, N. i TURELL, M. T. (1990), *Linguistic Change in El Pont de Suert: The Study of Variation of /ɜ/*, "Language Variation and Change", 2, pàgs. 19-30.
- BERNSTEIN, B. (1975), *Class, Codes and Control*, vol. 3, *Towards a Theory of Educational Transmissions*, Routledge & Kegan Paul, Londres.
- COMRIE, B (1976), *Aspect*, Cambridge University Press, Cambridge.
- GUMPERZ, J. J. (1968), *The Speech Community*, "International Encyclopedia of Social Sciences", pàgs. 381-386.
- HASAN, R. (1992), *Meaning in Sociolinguistic Theory*, dins K. Bolton i H. Kwok (eds.), *Socio-linguistics Today*, Routledge, Londres, pàgs. 80-119.
- HYMES, D. (1974), *Directions in Sociolinguistics*, University of Pennsylvania Press, Filadèlfia.
- KROCH, A. (1985), *A Review of Socio-historical Linguistics: Its Status and Methodology*, by S. Romaine, "Language", 61, pàgs. 698-704.
- LABOV, W. (1972), *Sociolinguistic Patterns*, University of Pennsylvania Press, Filadèlfia.
- (1978), *Where does the Sociolinguistic Variable Stop? A Response to Beatriz Lavandera*, "Working Papers in Sociolinguistics", 44, Southwest Educational Development Laboratory, Austin, Texas.

-
- _____ (1980), *The Social Origins of Sound Change*, dins W. Labov (ed.), *Locating Language in Time and Space*, Academic Press, Nova York, pàgs. 251-266.
- _____ (1981), *Building on Empirical Foundations*, dins W. Lehmann i Y. Malkiel (eds.), *Directions in Historical Linguistics*, II, Texas University Press, Austin, pàgs. 17-92.
- _____ (1984a), *Intensity*, dins D. Schiffrin (ed.), *Meaning, Form and Use: Linguistic Applications*, Georgetown University Press, Washington, D.C., pàgs. 43-70.
- _____ (1984b), *Field Methods Used by the Project on Linguistic Change and Variation*, dins J. Baugh i J. Sherzer (eds.), *Language in Use: Readings in Sociolinguistics*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J., pàgs. 28-53.
- _____ (1989), *The Child as Linguistic Historian*, "Language Variation and Change", 1, pàgs. 85-97.
- _____ (1990), *The Intersection of Sex and Social Class in the Course of Linguistic Change*, "Language Variation and Change", 2, pàgs. 205-254.
- _____ (1994), *Principles of Language Change*, vol. 1, *Internal Factors*, Blackwell, Londres.
- LAVANDERA, B. (1978), *Where does the Sociolinguistic Variable Stop?*, "Language in Society", 7, pàgs. 171-83.
- _____ (1984), *Variación y significado*, Hachette, Buenos Aires.
- MORENO, F. (1990), *Metodología sociolingüística*, Gredos, Madrid.
- PRADILLA, M. À. (1995), *El desafricament prepalatal intervocàlic al català de transició nord-occidental/valencià*, dins M. T. Turell (ed.), *La sociolingüística de la variació*, PPU, Barcelona, pàgs. 53-117.
- PUJOL BERCHE, M. i TURELL, M. T. (1995), *El préstamo en una comunidad interétnica: una primera elaboración teórica*, dins *Actas del X Congreso de la Asociación Española de Lingüística Aplicada (1993)*, Universidad de Valladolid, Valladolid, pàgs. 661-670.

- ROMAINE, S. (1981), *The Status of Variable Rules in Sociolinguistic Theory*, "Journal of Linguistics", 17, pàgs. 93-119.
- _____ (1982a), *Socio-historical Linguistics: Its Status and Methodology*, Cambridge University Press, Cambridge.
- _____ (1982b), *What is a Speech Community?*, dins S. Romaine (ed.), *Sociolinguistic Variation in Speech Communities*, Edward Arnold, Londres, pàgs. 13-24.
- SANKOFF, G. (1980), *The Social Life of Language*, University of Pennsylvania Press, Filadèlfia.
- SANKOFF, D. i THIBAUT, P. (1977), *L'alternance entre les auxiliaires avoir et être en français parlé a Montréal*, "Langue Française", 34, pàgs. 81-108.
- SANKOFF, D., S. POPLACK i S. VANNIARAJAN (1990), *The Case of Nonce Loan in Tamil*, "Language Variation and Change", 2, pàgs. 71-101.
- SILVA-CORVALÁN, C. (1984), *The Social Profile of a Syntactic-Semantic Variable: Three Verb Forms in Old Castile*, "Hispania", 67, pàgs. 594-601.
- _____ (1985), *Modality and Semantic Change*, "Historical Semantics-Historical Word Formation", pàgs. 547-572.
- _____ (1989), *Sociolingüística. Teoría y análisis*, Alhambra, Madrid.
- TURELL, M. T. (1988), *El comportament lingüístic: els grups socials*, dins A. Bastardes i J. Soler (eds.), *Sociolingüística i llengua catalana*, Empúries, Barcelona, pàgs. 104-132.
- _____ (1990), *L'auto-referència en català i espanyol: el contrast entre els pronoms definits i l'impersonal personal*, "Universitas Tarraconensis", XIII (1990-1991), pàgs. 257-274.
- _____ (1995a), *La base teòrica i metodològica de la variació Lingüística*, dins M. T. Turell (ed.), *La sociolingüística de la variació*, PPU, Barcelona, pàgs. 17-49.

-
- _____ (1995b), *L'alternança de llengües i els préstecs en una comunitat interètnica*, dins M. T. Turell (ed.), *La sociolingüística de la variació*, PPU, Barcelona, pàgs. 259-293.
- _____ (1995c), *The "Variationist" View of Variation: Evidence from Catalan-Speaking Communities*, "Catalan Review", IX, 2, pàgs. 275-290.
- WEINREICH, U., LABOV, W. i HERZOG, W. (1968), *Empirical Foundations for a Theory of Language Change*, dins W. Lehman i Y. Malkiel (eds.), *Directions for Historical Linguistics*, University of Texas Press, Austin, pàgs. 97-195.

La variació: orígens i finalitats

Max Wheeler

(Universitat de Sussex)

0. Introducció

En uns quants treballs anteriors (1980, 1984, 1985, 1986, 1993a) he estudiat el desenvolupament de la morfologia verbal catalana d'ençà de l'edat mitjana. He intentat establir-ne els motius i explicar alguns dels canvis que hi observem. En altres treballs recents de temàtica més general (1993b, 1995) he presentat certes idees sobre el context social d'algunes formes de canvi lingüístic.

Partint d'aquesta base, en el present article voldria aprofundir unes consideracions més aviat teòriques i especulatives sobre el paper de la variació en la lingüística diacrònica. Aquestes consideracions giren entorn de la qüestió de l'origen de la variació lingüística, i de la seva finalitat en l'àmbit sociocomunicatiu.

1. Aspectes de la variació

Tothom reconeix avui dia la importància de l'estudi de la variació sociolingüística per a la comprensió del procés del canvi lingüístic. Evidentment, tant la variació sociolingüística mateixa com el procés del canvi lingüístic són fenòmens de la màxima complexitat. En cada un

d'aquests fenòmens hi ha un munt d'aspectes diferents, i entre aquests només alguns han rebut una atenció preferent dels teòristes. Vull proposar ara tres aspectes o enfocaments que combinen la variació sociolingüística amb el procés de canvi, enfocaments que caldria tenir en compte si volem desenrotllar una teoria general del canvi lingüístic. Proposo d'anomenar aquests aspectes l'aspecte *convergent*, l'aspecte *evolutiu*, i l'aspecte *divergent*. D'aquests tres enfocaments, els que han desenrotllat recentment la teoria de la variació sociohistòrica n'han emfasitzat només el primer, tot esmentant-ne el segon, i gairebé desestimant-ne el tercer.

L'aspecte convergent de la variació enfoca la transmissió de variants d'una comunitat a una altra; l'aspecte evolutiu de la variació enfoca la creació de noves variants, i la substitució d'una variant per una altra al llarg del temps dintre una mateixa comunitat; l'aspecte divergent de la variació enfoca el procés de diversificació dialectal, i a més llarg termini, el de l'escissió lingüística.

2. Què s'entén per variació? Quina utilitat pot tenir?

Abans d'exposar amb més detall com entenc aquests tres aspectes de la variació sociohistòrica, vull dir primer alguna cosa sobre la identificació de les variables lingüístiques, i després sobre la utilitat sociocomunicativa que aquelles poden tenir.

2.1. Identificació de les variables lingüístiques

Parlem de variable lingüística quan dins una comunitat lingüística hi trobem més d'una forma corresponent a un sol element de contingut semàntic. (No pertoca parlar ací de les dificultats que hi pot haver a definir una comunitat lingüística; només deixo constar que hem de

manejar-ne un concepte alhora dinàmic i complex.) Quan es tracta de variables fonològiques, no és en principi difícil de decidir si dues pronúncies són variants del mateix morfema. Ara bé, la “variació” que consisteix en diferents morfemes o en diferents construccions gramaticals, sempre pot, en principi, correspondre a una diferència de contingut. Per exemple, és una qüestió empírica si, en una comunitat catalanoparlant donada, (1a) i (1b) són variants d’una variable, o si manifesten alguna diferència semàntica; i semblantment amb (2a) i (2b).

- (1) a. es ven mobles
b. es venen mobles
- (2) a. no crec que ho fes
b. no crec que ho vagi fer

Ara bé, allò que cal remarcar és que aquesta distinció entre una variable sociolingüística i una parella d’expressions amb contrast semàntic no és fixa ni permanent. Una diferència semàntica pot convertir-se en variació formal (o social); igualment la variació formal (o social) pot convertir-se en diferència semàntica. Ens pertoca, doncs, esbrinar en cada cas concret la interpretació donada pels parlants a la parella de formes semblants. Cal estar atent al procés de pas d’un valor a l’altre, ja que no hi ha cap barrera fonamental entre “contingut semàntic” i “contingut social”.

2.2. Utilitat de la variació

Tornant a la qüestió de la utilitat sociocomunicativa de la variació, crec que podem distingir-hi dos valors fonamentals. En el primer cas tenim

- la variant com a *marca del nivell estilístic* o de formalitat de l’acte comunicatiu;

en el segon cas tenim

- la variant com a *moneda de negociació de la identitat social*.

No cal ací aprofundir el cas de la variant com a marca del nivell estilístic. Ara, fent ús de les variants sociolingüístiques del segon tipus els parlants “negocien” la seva identitat social, marcant la seva pertinença a grups geogràfics, socioeconòmics, sexuals, generacionals, subculturals, etc. Aquesta negociació és de naturalesa dinàmica i es desenvolupa a través de cada transacció sociocomunicativa. És a dir, amb cada acte de parla (fins i tot escrit), demostrem qui som i qui volem ser. Però aquesta identitat social pot ella mateixa ésser reinterpretada o redefinida en cada moment, o fins i tot recreada.

3. Els tres aspectes (convergent, evolutiu, divergent)

Torno ara als tres aspectes de la variació sociohistòrica: el convergent, l'evolutiu i el divergent.

3.1. Aspecte convergent

L'aspecte que s'ha desenrotllat més, i que tothom reconeix quan es parla de la variació sociolingüística, és aquell que va començar a treballar William Labov en els anys 60. Encara que els estudis labovians i postlabovians no es defineixin en aquests termes, pel que fa al canvi lingüístic, allò que la major part d'aquests estudis observen i intenten explicar és el procés de convergència lingüística. En efecte, el fenomen que es comenta és la *redistribució social de les variants ja presents* en una comunitat lingüística donada. Quan es fan interpretacions del canvi en curs, s'intenta explicar el fet que un subgrup adopta la variant pròpia d'un altre subgrup. Per això, aquesta teoria, Andersen (1988) l'anomena

adoption theory 'teoria adoptiva'. La propagació adoptiva de variants es representa gràficament a (3):

(3)	període I		període II	
grup	X	Y	X	Y
contingut	A	A	A	A
			/ \ /	
forma	i	j	i	j

Aquesta teoria, o més ben dit, aquesta família de teories, no parla pas del propi *origen* de la variació —de la creació de noves variants. Solament investiga els mecanismes i els motius pels quals una variant pròpia d'un grup es transmet a un altre grup. Simplificant moltíssim, i només per indicar de què parlem, establim l'esquema següent:

mecanismes (Milroy & Milroy):

- xarxa sociocomunicativa
- acomodació (segons Giles i col·laboradors)

motius (Trudgill):

- prestigi
- simplicitat en l'aprenentatge
- nivells de contacte i tipologia lingüística o dialectal

Quan anomenem 'convergent' aquest enfocament de la variació sociolingüística, ens referim al procés, i no necessàriament al resultat. El procés convergent no ocasiona unificació (vegeu esquema (3)) sinó quan hi ha convergència recíproca entre dos grups, o absorció d'un grup per un altre. El punt essencial que vull remarcar és que aquest enfocament,

el més conegut en la lingüística sociohistòrica, s'ocupa únicament de la *redistribució*, dins la societat que és objecte d'estudi, *de les variants ja presents*, cosa que és només una part, important, això sí, del procés del canvi lingüístic en general.

3.2. Aspecte evolutiu

Tot i que els protagonistes de la lingüística sociohistòrica que acabem d'esmentar parlen de tant en tant de l'*origen* del canvi lingüístic, gairebé sempre es tracta en els seus treballs d'identificar el fenomen innovatiu des del punt de vista d'un grup donat, relatiu al seu propi estat anterior. Aquesta innovació s'introdueix mitjançant el *contacte* amb un altre grup que ja manifesta el fenomen en qüestió. Rarament s'estudia, en la sociolingüística majoritària, l'aparició d'elements que són veritablement innovatius des del punt de vista del *sistema* lingüístic. Són els teòrics de la lingüística diacrònica els que més han dit sobre els motius d'aparició de formes noves del punt de vista del sistema. Els propis sociolingüistes no s'hi han preocupat gaire. Però cal prestar-hi atenció si ens interessa el fenomen de l'evolució lingüística a llarg termini.

Generalment en la lingüística diacrònica s'han proposat explicacions psicolingüístiques o cognitives per a la producció de noves variants. Aquestes explicacions tenen a veure amb els processos cognitius individuals. Les noves variants poden ser efectes de la necessitat de crear nous missatges comunicatius (analogia, simplificació estructural); o poden ser efectes de l'aprenentatge (generalitzacions, "errors"); o poden ser efectes del bilingüisme o bidialectalisme individual (transferència o interferència); o poden ser efectes del decalatge entre la percepció i la producció (reinterpretació fonològica). Una de les tasques de la lingüística històrica actual és la d'identificar

aquests processos, i alhora d'establir-ne els límits i les direccions, i d'explicar-los.

Tot reconeixent que en la majoria dels casos és en el procés cognitiu individual que cal buscar el motiu de la innovació pròpiament dita, també ens podem preguntar si hi ha factors socials que en ells mateixos *provoquen* la creació de noves variants.

Un exemple seria, posem per cas, la creació de formes “interdialectals”, un procés tractat per Peter Trudgill en diversos treballs (1986, 1989). Una forma interdialectal és una forma nova que representa un compromís entre la variant pròpia d'una comunitat i la variant pròpia d'una altra comunitat en contacte amb la primera. Una tal innovació interdialectal podria ser interpretada com a “error” ocasionat en el procés d'aprenentatge, i evidentment pot ser-ho. Però també és lícit de suggerir que es pot produir una forma interdialectal amb el motiu precisament de crear una “solució de compromís social”. (En altres contextos la solució de compromís dialectal seria senzillament una nova barreja de variants ja presents en les dues comunitats.) El “significat” de la solució de compromís social podria ser el de voler establir una nova identitat social que correspongués precisament al sentiment que s'estava cristal·litzant un nou grup, nascut del contacte mateix.

Amb el desig només de demostrar a quina mena de fets lingüístics pot correspondre aquest enfocament, poso un exemple de la morfologia dialectal catalana. Faig servir les dades ofertes per Alcover & Moll (1929-1933) per exposar el sistema modal en la primera persona del plural del temps present de la primera conjugació a Gandesa, en comparació amb els sistemes dels parlars al voltant. El que veiem a (4) és que a Gandesa es va establir un sistema modal hipercaracteritzat en comparació amb el dels altres dialectes. És a dir, a Gandesa (i parcialment a Calaceit) es practica una distinció formal entre indicatiu,

subjuntiu i imperatiu en el sistema del temps present. Els altres dialectes presenten només una forma o dues corresponents a les tres categories.

(4) Sistema modal “hipercharacteritzat” a la primera persona del plural del present de la I conjugació a Gandesa

	<i>Fraga</i>	<i>Falset</i>	<i>Riba-roja</i>	<i>Gandesa</i>
<i>ind</i>	cantem	cantem	cantam	cantam
<i>subj</i>	cantem	cantem	cantem	cantàssem
<i>imp</i>	cantem	cantem	cantam --em	cantem

	<i>Calaceit</i>	<i>Tortosa</i>	<i>Morella</i>	<i>Alcalà de Xivert</i>
<i>ind</i>	cantam --em	cantam --em	cantem	cantem
<i>subj</i>	cantàssem	cantem	cantem	cantéssem
<i>imp</i>	cantem	cantam --em	cantem	cantem

No és que jo proposi que la selecció de formes a Gandesa hagi sorgit efectivament del desig de diferenciament regional. Allò que vull dir únicament és que és lícit de fer preguntes d’aquest tipus, quan veiem certes distribucions inesperades de variants formals.

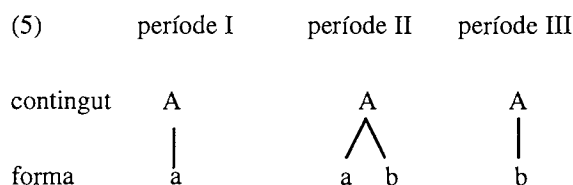
Un altre model del procés de *crear* de noves variants directament per motius socials podria ser el que tracto en un altre article (1995). En aquell article proposo que les exigències de la Cortesia Positiva (en el sentit especial que li donen Brown & Levinson 1987) poden provocar variants fonètiques cada cop més “casuals” (despreocupades, o descuidades). Allí intento donar compte del fenomen de “direccionalitat” que s’ha observat en l’evolució lingüística, principalment en la fonologia. (El canvi fonològic no és reversible, com a regla general: posem per cas la seqüència [-tt-] > [-t-] > [-d-] > [-ð-] > Ø.) Per altra banda, és cert, i tothom ho reconeix, que les exigències socials

d'expressivitat i novetat en la interacció personal provoquen la innovació lèxica. Així, doncs, reconeixem que factors fonamentalment socials poden en alguns casos provocar la introducció de noves variants fonològiques o lèxiques.

A part de la situació interdialectal estudiada per Trudgill, que pot introduir “interdialectalismes” morfològics i sintàctics, no sé si hi ha altres contextos en els quals factors purament socials (d'identitat) poden ocasionar innovacions morfosintàctiques. És un tema que està per investigar.

3.2.1. Evolució directa (sense convergència ni divergència)

Ja que en la secció anterior (§3.1) i en la següent (§3.3) desenrotllo els aspectes convergents i divergents del variacionisme, convé dir quelcom ací de l'evolució “directa”, és a dir, sense convergència ni divergència. Es tracta del cas en què una forma innovativa substitueix una altra de més antiga, sense que hi hagi cap escissió dialectal, ni cap adopció d'un parasistema. Diagramàticament (5):

En la situació il·lustrada en (5) hi ha en el període II variació (entre les formes a i b) que no correspon a escissió social. La variació seria aquí d'una d'aquelles menes que demostren una dinàmica temporal intrínseca. Entre aquestes hi ha

- la variació generacional, en què la forma innovada adquireix al principi el significat social de “joventut relativa”, i

- la variació que correspon a nivell estilístic.

En primer lloc hem de distingir la variació generacional d'aquella variació que correspon a grups socials definits per l'edat (per exemple, les criatures, els joves, els adults, els vells; = *age grading*). En el primer cas, aquell que ens interessa aquí, una variant estable en la parla d'un individu és reemplaçada per una altra en la parla estable de la generació següent, sense que hi hagi evolució en el parlar individual. En el segon cas (*age grading*) un individu s'adscriu als grups d'edat successivament, tot adoptant la forma de parlar que correspon a cada grup, sense que canviï necessàriament el sistema lingüístic d'una generació a la següent.

La variació que correspon al nivell estilístic pot ser estable. Un exemple seria la variació entre pretèrit simple (*riugué*) i pretèrit perifràstic (*va riure*) en el català del Principat. Si la variació estilística està subjecta al canvi lingüístic, generalment és en la direcció informal > formal (és a dir, la variant informal esdevé formal); quan es tracta del canvi fonètic, opera únicament en aquesta direcció i mai al revés (segons argumente en Wheeler 1995). És possible que calgui dir el mateix del reemplaçament estilístic en la morfosintaxi. (Els casos aparents del contrari —d'una variant formal que es torna informal— reflecteixen més aviat una renegociació d'identitats, en el curs d'un procés convergent.)

3.3. Aspecte divergent

Tornem ara al tercer aspecte de la variació, l'aspecte divergent, que és el que volem tractar amb més extensió, ja que és notablement absent de les elaboracions teòriques recents, fora d'algunes observacions característicament agudes d'Andersen en el seu article de 1988. Són interessants també unes breus consideracions de Labov a les darreres pàgines del seu llibre de 1972.

El fenomen de la divergència en la lingüística diacrònica és tan evident i general que pot semblar ben ingènua la pregunta ‘Per què hi ha divergència lingüística?’ Qualsevol persona que s’interessi mínimament per la lingüística sap que hi ha nombroses famílies d’idiomes, i que cada una d’aquestes famílies té el seu origen en una protollengua més o menys remota. Però, com és que allò que era una llengua arriba a ser diverses llengües (fenomen il·lustrat en els coneguts arbres geneticolingüístics)? És ben evident que els elements convergent i evolutiu que hem esbossat més amunt, de la teoria sociolingüística i de la teoria del canvi lingüístic, no poden donar compte del fenomen de la divergència. Però almenys hi trobem un punt de partida en els treballs de James i Lesley Milroy (Milroy & Milroy 1985, 1992; J. Milroy 1992). Aquests autors desenrotllen una teoria del conservativisme sociolingüístic. Per a ells, el conservativisme sociolingüístic s’oposa al procés adoptiu. Allò que aquests autors intenten explicar és per què no observem una convergència total quan hi ha contacte amb un grup de parla més prestigiada. Però el conservativisme implica igualment una manca de divergència.

Per als Milroy, un element fonamental del mecanisme conservatiu en els costums socials és la densitat de la xarxa sociocomunicativa. Per explicar-ho molt resumidament, una xarxa social densa és una en la qual, per exemple, moltes de les persones que jo tracto es tracten entre elles —una societat on “tothom es coneix”. Una xarxa social densa és un mecanisme que imposa el compliment de les pròpies normes socials, i entre aquelles les lingüístiques. En una xarxa densa el no-compliment d’una norma tindrà el significat social “jo no pertanyo a aquest grup”, és a dir, d’alienació social. Doncs, bàsicament, com més densa, més homogenia. Una societat humana reproductiva, això és, una que té descendència, pot ser en principi força homogenia, socialment i lingüísticament. Pot estar subjecta als processos de canvi lingüístic

evolutiu, per als quals només és necessària la variació estilística o generacional. En tant que homogènia, una tal societat no pot ser afectada de manera diferenciadora pel contacte lingüístic. Tanmateix podria experimentar en la seva totalitat la substitució lingüística. Una societat homogènia, aïllada i demogràficament estable no manifestarà, per definició, variació geogràfica o de classe social. En una tal societat la identitat que correspon a la pertinença al grup no és negociable, sinó que ve donada pel mateix fet de pertànyer-hi.

Segons aquest enfocament, perquè hi hagi divergència lingüística en una comunitat de parla, cal que hi hagi heterogeneïtat, és a dir, cal que els lligams que en connecta els membres no estiguin distribuïts igualment arreu del grup. Quins són els mecanismes que afecten negativament l'homogeneïtat social? Evidentment, n'hi ha molts; entre altres la divisió del treball i l'establiment de castes socials. Però n'hi ha dos de fonamentals, en el sentit que han regit l'evolució de la societat humana en general. Són el *creixement demogràfic* i la *dispersió geogràfica*. La segona és una conseqüència possible del primer.

En una societat ideal de xarxa sociocomunicativa densa, o bé cada individu manté un contacte directe (amb interacció comunicativa) amb tots els altres, o bé els casos de no-contacte estan distribuïts aleatòriament, sense afectar l'homogeneïtat fonamental. Amb el creixement demogràfic, augmentem els possibles casos de no-contacte. El nombre de persones amb les quals podem mantenir contactes personals és limitat per les possibilitats físiques i temporals. Per exemple, en una ciutat de deu mil habitants és probable que hi hagi persones que no es tractin, per la pura casualitat que no es trobin mai al mateix lloc a la mateixa hora. En aquest cas comença a haver-hi la possibilitat d'un clivellatge. Però el clivellatge no es realitzarà mentre el no-contacte és ell mateix homogeni, és a dir, distribuït igualment arreu de la població. En el cas del llenguatge, el més probable és que una

innovació introduïda en un punt d'una societat homogènia es transmeti a tot arreu, o enlloc; és a dir, en una societat homogènia, no hi ha cap raó perquè n'afecti una part més que una altra.

Ara bé, fins i tot en aquest model idealitzat, l'homogeneïtat del no-contacte és inestable, perquè el no-contacte tendirà a distribuir-se no homogèniament sinó caòticament. Però a més a més les societats humanes reals tenen una distribució geogràfica, una distribució en un espai de dues dimensions. I, si no en totes, en moltes menes de societat, sobretot a partir de l'establiment de l'agricultura, cada individu té un domicili relativament fix, un centre preferent d'activitat social, amb una localització determinada. En una societat amb dimensió geogràfica relativament permanent hi ha necessàriament un centre i una perifèria. Els individus amb domicili a pols oposats de la perifèria, si el territori és d'una certa extensió, tindran menys contacte entre si que no pas cada un d'ells amb un individu del centre. Tot i així, si el territori fos circular, sense cap altre accident a la superfície, encara no tindríem prou motius per a un clivellatge, ja que no hi hauria més discontinuïtat en una direcció que en una altra. Però la terra real no és així; al contrari, és accidentada per desigualtats en possibilitats de conreu i per obstacles (tot i relatius) a la comunicació social. En aquestes circumstàncies la xarxa de lligams socials no pot romandre estrictament homogènia. Una innovació lingüística tendirà a la distribució desigual, arrelant-se amb més força en un lloc que en un altre. (I el que diem d'innovacions lingüístiques passa igual, *mutatis mutandis*, amb tot altre tipus d'innovació en un signe sociocultural.) Una variant lingüística que és correlada, per exemple, amb una localització geogràfica pot esdevenir un *signe* de pertinença local. Així proporciona un element amb què un subgrup pot començar en principi a bastir una nova identitat sociolingüística.

En èpoques anteriors, i en certa manera encara avui, un creixement demogràfic que no anava acompanyat d'un progrés econòmic paral·lel provocava una dispersió geogràfica. La primera "colonització" humana de la terra devia permetre el més alt nivell de divergència sociocultural, sense cap element de convergència. Les altres grans expansions demogràfiques que han resultat del "progrés" econòmic o tecnològic devien també establir contextos per a la divergència lingüística. Per exemple, l'arqueòleg britànic Colin Renfrew (1987) atribueix la dispersió indoeuropea arreu d'Europa i d'una bona part d'Àsia a la revolució agrícola neolítica. (D'altres havien atribuït aquesta mateixa dispersió a la domesticació del cavall.) La civilització urbana, acompanyada de la tecnologia militar, també ha estat una causa de l'expansió geogràfica —o si més no l'ha permesa— i per consegüent de la dispersió i divergència lingüística. (Pensem en el cas del llatí-romànic a Europa, o el de l'indoari a l'Àsia del sud.) Cal afegir que aquests avanços econòmics o tecnològics han provocat no solament expansions i divergències geogràfiques, sinó també, segons l'opinió general, escissions i jerarquitzacions socials. Aquestes formen la base, a través de discontinuïtats socials verticals, de dialectes socials o de classe (o de casta).

No som nosaltres els primers, evidentment, a fer correlar la divergència lingüística amb fenòmens sociohistòrics d'aquest tipus. El que sí volem afirmar, i que potser no s'ha remarcat prou, és que la dispersió geogràfica o la divisió social *necessàriament*, a llarg termini, causen la divergència lingüística. I diem 'a llarg termini' ja que la divergència dialectal pot trigar mil anys a fer-se diferència de llengües —entenent per 'llengües', varietats sense comprensió recíproca. Per matisar, direm que la dispersió geogràfica (o la divisió social) *ha causat fins ara* la divergència lingüística.

3.3.1. El present, és com el passat?

És famós el títol d'un dels articles de William Labov dels anys 70 'On the use of the present to explain the past' [Sobre la utilitat del present per a explicar el passat], en què dóna a entendre que podem projectar sobre el passat els processos que observem en el món actual. Després, alguns, com ara Trudgill, han observat que hi ha certs factors socioculturals que actuen avui dia d'una manera bastant distinta de com devia passar segles enrere. El progrés tecnològic, sobretot en la telecomunicació i en els transports, lligat amb el creixement demogràfic, ha fet que el contacte entre grups humans sigui més freqüent, més intens, i més divers. I això fins al punt que podem dir que el contacte lingüístic recent sol ser diferent de naturalesa, i no solament de grau, comparat als contactes anteriors. La comunicació ràpida i global, i la facilitat del transport, permeten, i també fomenten, xarxes sociocomunicatives més amples, i comunitats d'identitat social molt més grans, fins i tot a nivell mundial (per exemple la dita "Cultura de la Coca-Cola"). En èpoques no gaire remotes, el cercle de contacte de la major part de les persones —llur xarxa densa— no devia ser més ample que la distància que es podia viatjar a peu en un o dos dies: potser un cercle d'entre 100 i 150 quilòmetres de diàmetre. En tals circumstàncies devien produir-se una bona part dels casos històrics de divergència lingüística. En comparació, les societats comunicatives actuals, cada vegada més grans, però amb molta mobilitat interna, poden ser menys denses, però encara prou homogènies en el sentit estricte de la paraula, és a dir, sense clivellatge sistemàtic. La mobilitat dels seus membres i la intensitat de contacte multidireccional tendeixen a impedir la cristallització de noves subxarxes divergents. Així podia tenir raó Trudgill quan deia (1989: 252), "quan es tracta del contacte, el present *no* és com el passat".

Ara, doncs, que molta gent estableix i manté contactes a escala continental i fins i tot global, podem demanar-nos si estem al final del

període divergent en la història del llenguatge; i si observarem convergència lingüística a escala cada vegada més àmplia. Això implicaria tant un anivellament de les varietats dels idiomes existents com un creixent procés de substitució lingüística, a favor de les llengües ja més àmpliament esteses.

Sens dubte, això és un dels fenòmens de què som actualment testimonis. Hem d'admetre que és possible la desaparició ràpida de la majoria de les llengües actuals, com també la homogeneïtzació de les llengües restants, sobretot les subjectes a pressions normatives. És a dir, tindrem menys llengües, i menys dialectes.

Em sembla, però, que en això, en la convergència lingüística creixent, hi trobem només una part, un aspecte, de la veritat. Aquesta perspectiva correspon a un model cooperatiu o equilibrat de la societat, implícit en certa mesura en tota l'obra de William Labov i els seus seguidors. El marc conceptual labovià no dona un lloc important al conflicte social o a la competència. Així en situacions de contacte, els sociolingüistes han descrit processos d'acomodació, o solucions de compromís. Però em sembla evident que el mateix factor de creixement demogràfic que he esmentat abans, alhora que promou situacions de contacte, també provoca situacions de competència i de conflicte. Tals situacions fomenten casos de comportament lingüístic divergent (com aquells analitzats pel psicòleg britànic Howard Giles i els seus col·laboradors; vegeu per ex. Giles & Powesland 1975, Giles & Coupland 1991). El conflicte, o la confrontació social no solament enforteix o consolida els trets diferenciadors, sinó també els accentua o exagera, per tal de significar que 'nosaltres no som com aquells'. Molt sovint aquest comportament és fonamentalment inconscient i sol passar desapercebut. Hi ha, però, casos notables d'ideologia o de política lingüística diversificadora, com ara la diversificació actual del serbi i del croata, o del volgut divorci entre el valencià i el català. Aquests casos

extrems de diversificació lingüística programada no representen el mecanisme típic de la divergència actual, el qual, com he dit, acostuma ser més aviat inconscient.

Poso un altre exemple tret de la morfologia dialectal catalana (6). Aquí també podem demanar-nos si la tria entre els possibles morfemes del present de subjuntiu feta a les tres Illes Balears pot resultar d'un desig, qui sap si conscient o inconscient, de marcar explícitament la personalitat de cada illa.

(6) Morfemes del subjuntiu present a les Illes (Wheeler 1986; basat en les dades d'Alcover & Moll 1929-1933)

<i>Menorca:</i>	-i, -gui (àdhuc <i>sebi</i> de <i>saber</i> , i <i>quebi</i> de <i>cabre</i>)
<i>Mallorca:</i>	-i, -iga, -gui, -ga
<i>Eivissa:</i>	-i, -iga, -gui, -ga, -igui, -guiga , -guigui

4. Balanç entre divergència i convergència

A on estem, doncs, entre la convergència i la divergència? Segons el meu punt de vista, al començament de la població humana del món habitable, la variació lingüística duia fonamentalment a processos divergents. Amb el creixement demogràfic, amb la concentració i amb l'expansió de certes societats humanes, començava a tenir pes el procés convergent, conseqüència del contacte i de la redefinició d'identitats que això permetia. Més recentment, el procés convergent ha arribat a dominar sobre el procés contrari. Però aquesta tendència potser no afecta igualment tots els aspectes del llenguatge. Ja que les pressions convergents actuals deriven del desenrotllament del contacte o de la comunicació a llarga distància, tenen dos efectes predominants: la substitució lingüística, com hem dit, i també l'anivellament gramatical

dins d'una mateixa llengua, ja que a part la diferència d'idiomes, la variació gramatical és potser allò que posa més obstacles a la comprensió recíproca. Per altra banda la variació fonètica (mentre no produeixi efectes gramaticals) no acostuma impedir la comunicació. I és potser la divergència fonètica que continua operant en les llengües amb una certa extensió. Vegeu per exemple la diversificació fonètica de l'anglès establert fora d'Europa al llarg dels quatre darrers segles, que poc sovint dificulta la intercomprensió, però que aporta distincions regionals cada cop més destacades. La diferència fonètica, dins un sistema gramatical més o menys homogeni, compartit per molts milions de persones, permet l'expressió d'aquell "som, però no som", aquella partició d'identitats a escales diferents, que és potser la característica sociolingüística més marcada dels nostres temps.

Aquesta divergència fonètica al seu torn, suposem, provocarà a llarg termini canvis morfològics, de la mateixa manera, posem per cas, que en la història del català hi ha hagut divergència morfològica motivada per diferències poc transcendents en el vocalisme àton. Això és, tot i que pot haver-hi hagut motius per creure el contrari, les comunitats de parla actuals no s'han deslliurat del cicle evolutiu.

Bibliografia

- ALCOVER, A. M. i MOLL, F. de B. (1929-1933), *La flexió verbal en els dialectes catalans*, "Anuari de l'Oficina Romànica de Llengua i Literatura", 2, 1929, pàgs. 73-184; 3, 1930, pàgs. 73-168; 4, 1931, pàgs. 9-104; 5, 1932, pàgs. 9-72.
- ANDERSEN, H. (1988), *Center and Periphery: Adoption Diffusion and Spread*, dins J. Fisiak (ed.), *Historical Dialectology: Regional and Social*, Mouton de Gruyter, Berlín, pàgs. 39-83.
- BROWN, P. i LEVINSON, S. C. (1987), *Politeness: Some Universals in Language Usage*, Cambridge University Press, Cambridge.
- GILES, H. i COUPLAND, N. (1991), *Language: Contexts and Consequences*, Open University Press, Milton Keynes.
- GILES, H. i POWESLAND, P. F. (1975), *Speech Style and Social Evaluation*, Academic Press, Londres.
- LABOV, W. (1972), *Sociolinguistic Patterns*, University of Pennsylvania Press, Filadèlfia.
- MILROY, L. i MILROY, J. (1992), *Social Network and Social Class: Toward an Integrated Sociolinguistic Model*, "Language in Society", 21, pàgs. 1-26.
- MILROY, J. (1992), *Linguistic Variation and Change*, Blackwell, Oxford.
- MILROY, J. i MILROY, L. (1985), *Linguistic Change, Social Network and Speaker Innovation*, "Journal of Linguistics", 21, pàgs. 339-384.

RENFREW, C. (1987), *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*, Jonathan Cape, Londres.

TRUDGILL, P. (1986), *Dialects in Contact*, Blackwell, Oxford.

_____ (1989), *Contact and Isolation in Linguistic Change*, dins L. E. Breivik i E. H. Jahr (eds.), *Language Change: Contributions to the Study of its Causes*, Mouton de Gruyter, Berlín, pàgs. 227-237.

WHEELER, M. W. (1980), *Analogy and Inflectional Affix Replacement*, dins E. C. Traugott et al. (eds.), *Papers from the Fourth International Conference on Historical Linguistics*, Benjamins, Amsterdam, pàgs. 273-283.

_____ (1984) [1992], *La conjugació valenciana: geografia, diacronia i psicologia*, dins A. Ferrando (ed.), *Miscel·lània Sanchis Guarner III*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, pàgs. 425-458 [segona edició].

_____ (1986), *Analogy and Psychology: Morphological Change in Balearic Catalan*, "Sheffield Working Papers in Language and Linguistics", 3, pàgs. 1-16.

_____ (1993a), *Changing Inflection: Verbs in North West Catalan*, dins D. Mackenzie i I. Michael (eds.), *Hispanic Linguistic Studies in Honour of F. W. Hodcroft*, Dolphin, Llangrannog, pàgs. 171-206.

_____ (1993b), *El contacte, l'aïllament i la tipologia dialectal*, dins R. Alemany, A. Ferrando i L. B. Meseguer (eds.), *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Alacant-Elx 9-14 de setembre de 1991*, III, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, pàgs. 69-77.

_____ (1995), 'Politeness', *Sociolinguistic Theory and Language Change*, "Folia Linguistica Historica", 15, pàgs. 149-174.

SEGONA PART

Variació, fonologia i morfologia*

Maria-Rosa Lloret i Joaquim Viaplana
(Universitat de Barcelona)

1. Introducció

Una de les característiques intrínseques dels llenguatges naturals és el seu caràcter variable. La variació, però, no ha estat l'objecte d'estudi de les gramàtiques tradicionals, que més aviat han descrit una llengua uniforme, invariable, inusitada pels parlants. Tampoc no ha estat l'objecte d'estudi dels models formals de lingüística actuals, que afirmen estudiar "l'ús real" de la llengua, però que acaben estudiant, en la pràctica, "l'ús general" d'una varietat de la llengua: allò que Chomsky (1965) definí com la competència d'un parlant-oient ideal en una comunitat lingüística homogènia. La diferència respecte de la gramàtica tradicional rau en el fet que el seu objecte d'estudi no és només la varietat estàndard, sinó qualsevol varietat, qualsevol manera de parlar d'un individu; això sí, homogeneïtzada i, per tant, necessàriament idealitzada. La dialectologia tradicional, per contra, s'ha centrat en la descripció de les diferents varietats; ho ha fet, però, de forma idiosincràtica i atomitzada, i buscant la relació amb l'evolució històrica. I ha deixat de banda els paràmetres de variació

* Aquest treball forma part del projecte d'investigació "Variació en el llenguatge", finançat per la DGICYT (PB94-0951) i per la CIRIT (CS93-1017).

—gramaticals i extragramaticals— implícits en una llengua i els aspectes sistemàtics que la variació presenta.

L'estudi de la variació lingüística, abordable des de molts punts de vista, no és internament aliè a la noció de llengua com un sistema lingüístic estructurat. Situada la variació en el marc dels sistemes, l'aplicació del model generatiu a l'estudi de la variació ha suposat un avenç important. Dins d'aquest marc, cal diferenciar dues tendències: els *estudis variacionistes* (cf. Labov 1972, Cedergren & Sankoff 1974), que se centren en l'aspecte quantitatiu de la variació i en què la variació és estudiada respecte de l'individu i dels factors socials, i la *dialectologia generativa* (cf. Brown 1972, Newton 1972), en què la variació és estudiada respecte dels subsistemes dialectals (geogràfics). En aquest treball, ens situarem en aquesta darrera orientació.

2. Varietats lingüístiques i estructura lingüística

La importància de tenir en compte diferents varietats d'una llengua quan s'analitza el sistema propi d'una d'elles no sempre ha estat prou reconeguda en els treballs generatius. És ben sabut que el generativisme sempre ha destacat la importància d'estudiar llengües diferents per arribar al seu postulat bàsic: l'estudi dels principis generals que regeixen el llenguatge humà. I és per això que, malgrat que és obvi que cap parlant no té intuïcions sobre totes les llengües del món, tots els estudis generatius estan d'acord amb el fet que l'estudi de la *diversitat lingüística* (això és, l'estudi de diferents llengües) amplia el nostre coneixement sobre el llenguatge en general i sobre les llengües particulars (cf. Hale 1995). De forma paral·lela, podem afirmar que, tot i que és cert que no hi ha cap parlant que tingui intuïcions sobre totes les varietats d'una mateixa llengua, també

l'estudi de la *variació lingüística* (això és, l'estudi de les diferents varietats d'una mateixa llengua) amplia el nostre coneixement sobre l'estructura lingüística d'aquella llengua en concret i del llenguatge en general (cf. Lloret 1995).

El model generatiu no va ser pensat inicialment per donar compte de la variació. Tot i això, però, Chomsky & Halle (1968: x) ja hi fan referència, i suggereixen una possible via d'explicació: "For reasons that we will discuss in detail, it seems to us very likely that the underlying lexical (or phonological) representations must be common to all English dialects, with rare exceptions, and that much of the basic framework of rules must be common as well. Of course, this is an empirical question, which must be left to further research". La seva posició respecte de la variació estilística és idèntica: postulen un determinat nombre d'estils, que difereixen entre ells de la mateixa manera que les varietats dialectals. Aquesta porta que Chomsky & Halle van deixar oberta va ser empesa per Brown (1972) i Newton (1972), però no ha estat fins fa poc que ha tingut un ressò important. A continuació, il·lustrarem com s'analitza la variació des de la perspectiva de la fonologia generativa i quins mecanismes formals es fan servir.

3. La fonologia generativa tradicional i l'estudi de la variació

La fonologia generativa tradicional és el model clàssic derivacional que permet analitzar el fenomen a diferents nivells: el nivell de la forma bàsica subjacent, el de la forma resultant final i el de les diferents representacions intermèdies existents durant la derivació i que es creen a partir de l'aplicació de regles i/o estratègies de reparació a la forma bàsica. L'esquema bàsic és representat a (1).

- (1) /Forma bàsica/
 ↓ Aplicació de regles/estratègies de reparació
 [Forma final]

La variació s'ha interpretat com a manifestacions dels diferents aspectes de l'organització fonològica; és a dir, la variació s'ha interpretat o bé com a diferències en les formes bàsiques o bé com a diferències en la derivació. En aquest darrer cas, les diferències poden ser d'aplicació o no d'una regla, del context d'aplicació de les regles o de l'ordenació de les regles. Vegem-ne uns exemples.

La diferència entre la vocal del radical de *con[ə]ixer* en mallorquí¹ i *con[é]ixer* en barceloní, per exemple, tret que ens remuntem a la història, només és expressable com a una manifestació de formes bàsiques diferents: /ə/ i /é/, respectivament. El mateix passa amb la vocal temàtica de la primera persona del plural del present d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació: formes com *cant[ə]m* del mallorquí i *cant[é]m* del barceloní corresponen a formes bàsiques diferents, /ə/ i /é/, respectivament. Aquest, òbviament, és el cas menys interessant de l'aplicació generativa a l'estudi de la variació, perquè no aporta res de nou, només constata que les diferències superficials són el reflex de diferències subjacents. Més significatius són els casos de diferències en la derivació, perquè en aquest cas mentre que la dialectologia tradicional juxtaposa les diferències, el model generatiu permet de remetre-les a una sola forma bàsica comuna. Per exemple,

¹ Pròpiament, hauríem d'especificar que alguna zona de Mallorca (com Alaró, Binissalem i Lloseta) no presenta [ə] (cf. Veny 1982: 83).

l'abast de la regla d'elisió de *r* final (-*r*) crea diferències entre els dialectes catalans. La primera diferència important és l'aplicació o no de la regla que, en general, elideix -*r*: el valencià no l'aplica (*cantar*, *pastor*, *clar*) mentre que la resta de varietats sí que ho fan (*canta(r)*, *pasto(r)*, *cla(r)*). Una segona diferència, però, ve determinada pel diferent context d'aplicació de la regla, pel seu diferent abast. Per exemple, en català central -*r*, postaccentual o no, no s'elideix en els mots cultes (*funicular*, *obscur*, *màrtir*, *carnívor*, cf. mots comuns amb -*r* no postaccentual elidida com *cànti(r)*); en canvi, en el català septentrional de transició -*r* s'elideix en la major part d'aquests mots (cf. *funicula(r)*, *obscu(r)*, *màrti(r)*, *carnívo(r)*). També, en català central -*r* no s'elideix en la major part de monosíl·labs (*mar*, *cor*), mentre que en mallorquí -*r* s'elideix en la major part d'aquest tipus de mots (cf. *ma(r)*, *co(r)*). En tots aquests casos, però, cal postular l'existència de /t/ subjacent, perquè en les formes derivades -*r* apareix (cf. *cantar-ho*, *pastora*, *claror*, *funicularet*, *obscuritat*, *martiri*, *carnívora*, *maregassa*, *coràs*).²

Il·lustrarem la variació dialectal com a resultat de l'ordre diferent en l'aplicació de les regles a través de l'anàlisi de diverses formes de l'imperfet en nord-occidental. Prenent com a punt de referència l'anàlisi de Viaplana (1994), suposarem que el morfema d'imperfet d'indicatiu dels verbs de la I conjugació és /ba/ i que, en general, en nord-occidental actua una regla (R1) que converteix /a/ en [e] en posició de síl·laba final travada (cf. *cas[a]* però *cas[e]s* i també *jo cantav[a]* però *cantav[e]s*, *cantàv[e]m*, *cantàv[e]u* i *cantav[e]n*), cf. (2a-d). En bona part de les varietats nord-occidentals també actua una

² Sobre l'elisió de -*r* no necessàriament postaccentual, vegeu també Wheeler (1979); Recasens (1991, 1993); Lloret & Viaplana (1996).

regla més restrictiva (R2), condicionada morfològicament, que converteix */a/* en *[-e]* a la tercera persona del singular dels verbs (cf. *ell/a cant[*e*]*, *ell/a cantav[*e*]*), cf. (2a, b, d). Ultra aquestes peculiaritats ja analitzades a Viaplana (1994), afegim ara el fet que en algunes varietats */b/* del morfema d'imperfet s'elideix quan apareix entre vocals diferents (R3) (cf. *jo cantava* però *cantaes*, *cantàem*, *cantàeu*, *cantaen*), cf. (2b-c). Un element més de variació es presenta quan algunes varietats que tenen *[-e]* en la tercera persona del singular mantenen */b/* en aquesta forma però no en les formes que presenten vocals diferents (cf. *cantaes*, *cantàem*, *cantàeu*, *cantaen* però *ell/a cantave*), cf. (2d). Com a conseqüència d'aquestes peculiaritats, trobem quatre varietats amb paradigmes d'imperfet lleugerament diferents:³

(2) Varietat (a)	Varietat (b)	Varietat (c)	Varietat (d)
kan̩táβa	kan̩táβa	kan̩táβa	kan̩táβa
kan̩táβes	kan̩táes	kan̩táes	kan̩táes
kan̩táβe	kan̩táe	kan̩táβa	kan̩táβe
kan̩táβem	kan̩táem	kan̩táem	kan̩táem
kan̩táβew	kan̩táew	kan̩táew	kan̩táew
kan̩táβen	kan̩táen	kan̩táen	kan̩táen

Regles: • R1: */a/* es converteix en *[e]* en posició de síl·laba final travada.

³ No fem referència, ni de bon tros, a tots els possibles paradigmes d'imperfet que s'han constatat en nord-occidental; només hem fet una selecció de quatre paradigmes que ens permeten il·lustrar com l'ordre en l'aplicació de les regles crea variació dialectal.

- R2: */a/* es converteix en *-[e]* a la tercera persona del singular.
- R3: */b/* d'imperfet s'elideix quan apareix entre vocals diferents.

Totes les varietats esmentades a (2) comparteixen R1. Les varietats (a), (b) i (d) comparteixen, a més, R2. Les varietats (b), (c) i (d) també comparteixen R3. La diferència entre la varietat (b) i la (d) es deu a l'ordre d'aplicació de R2 i R3. A la varietat (b), R2 actua abans que R3 de manera que, quan R3 s'aplica, */a/* de tercera persona del singular ja ha esdevingut *-[e]* i, per tant, R3 pot actuar perquè s'hi dona el context adequat: */b/* es troba entre dues vocals diferents (cf. */kánt+á+ba/* $\rightarrow$ *kántábe* $\rightarrow$ *[kántáe]*). En el cas de la varietat (d), en canvi, R3 s'aplica abans que R2 i, per tant, R3 no pot actuar en la tercera persona del singular perquè, en aquest estadi, les dues vocals que envolten */b/* són idèntiques, són 'a'; després de R3, s'aplica R2, que converteix finalment */a/* de tercera persona del singular en *-[e]*: */kánt+á+ba/* $\rightarrow$ *kántába* $\rightarrow$ *[kántábe]*.

A continuació, emfasitzarem els avantatges de tenir en compte diferents varietats d'una llengua a l'hora d'analitzar-ne una de concreta a través de l'anàlisi de la marca d'infinitiu. Aquest exemple, de retruc, ens servirà per contestar —almenys parcialment— una pregunta que des del punt de vista sincrònic normalment no adrecen els estudis que analitzen la variació: per què la variació apareix on apareix? O en altres paraules: per què en algunes situacions concretes trobem una dispersió de formes considerable?

4. La marca d'infinitiu i els clítics pronominals

En aquest apartat, analitzarem la forma que pren l'infinitiu quan apareix en combinació amb el pronom *em* en les varietats orientals est(àndard), barc(eloní), mall(orquí) i tarr(agoní).⁴ D'acord amb les anàlisis generatives que s'han fet a partir de les dades del català, assumirem que totes aquestes varietats presenten un fenomen comú de reducció vocàlica que fa que les vocals /a e ε/ es realitzin com a [ə] en posició àtona (*c[á]nta* però *c[ə]nteu*); [ə] és, a més, la vocal epentètica per defecte (*[ə]sport*, *batll[ə]*, *cus[ə]s*). El mallorquí, a més de tenir la vocal neutra en posició tònica (*con[ə]ixer*), presenta la peculiaritat de desplaçar l'accent a la darrera síl·laba de la forma pronominal encliticitzada (*cantant-[mé]*); aquesta diferència es deu a l'aplicació d'una regla de desplaçament de l'accent que no presenten les altres varietats dialectals.

Quant al pronom *em*, assumirem que té, almenys en les varietats a què farem referència, una única forma bàsica subjacent /m/. Aquesta forma o bé apareix superficialment sense cap canvi (*[m]'agafa*, *canta'[m]*) o bé apareix reforçada amb una vocal epentètica [ə] (*[ə]m canta*, *[mə] canta*, *cantant-[mə]*) per motius de sil·labificació. El primer factor de variació que trobem en aquest cas és el lloc que ocupa l'epèntesi, que varia segons la posició que ocupa el clíctic i el dialecte de què parlem: la varietat estàndard i el barceloní presenten epèntesi perifèrica (és a dir, al davant si el pronom és preposat i al darrere si el

⁴ Aquest exemple es basa en el treball de Lloret & Viaplana (1996), on a més s'analitzen altres formes pronominals.

pronom és posposat), mentre que el mallorquí i el tarragoní la presenten sempre a la dreta del pronom (3).

(3)

		<i>epèntesi perifèrica</i>		<i>epèntesi a la dreta</i>	
		Est	Barc	Mall	Tarr
m # V-	/m/ # agafa	[m]agafa	[m]agafa	[m]agafa	[m]agafa
-V # m	agafa # /m/	agafa[m]	agafa[m]	agafá[m]	agafa[m]
-C # m	agafant # /m/	agafant [mə]	agafant [mə]	agafant [mə]	agafant [mə]
m # C-	/m/ # canta	[əm] canta	[əm] canta	[mə] canta	[mə] canta

(on: V = vocal; C = consonant, exceptuant -r d'infinitiu)

Quan aquest pronom encliticitza amb l'infinitiu, la situació esdevé més complexa perquè hi interfereix elisió de -r. Estudiarem aquests casos centrant-nos en els infinitius oxítons tipus *cantar* (-'Vr) i en els infinitius paroxítons tipus *conèixer* (-er). Quan el clític /m/ s'afegeix a un infinitiu oxíton, la varietat estàndard, el barceloní i el mallorquí mantenen la -r de l'infinitiu;⁵ en canvi, el tarragoní no la presenta (4).

⁵ No debatrem aquí la qüestió de la realització de la *r* en posició final de coda (simple) i, d'acord amb les descripcions del català, assumirem que en estàndard, barceloní i tarragoní la realització és preferentment vibrant [r] mentre que en mallorquí és preferentment bategant [ɾ] (cf. Recasens 1991). La realització bategant del mallorquí afavoreix, segurament, la seva posterior assimilació: *cantar-mé* [kəntər mə] ~ [kəntəm mə].

(4)

		Est	Barc	Mall	Tarr
-Vr #	cantar	kəntá	kəntá	kəntá	kəntá
-Vr # m	cantar # /m/	kəntár mə	kəntár mə	kəntər mé (kəntəm mə)	kəntám

En conseqüència, i des del punt de vista intradialectal, s'ha afirmat que l'estàndard, el barceloní i el mallorquí tenen com a marca d'infinitiu /ɪ/ mentre que el tarragoní, que no presenta mai *r* en aquests casos, no té marca explícita d'infinitiu. L'estructura morfofonològica dels infinitius oxítons seria la següent:

(5) *Anàlisi intradialectal:*

Est/barc/mall: /ARREL/+/TEMA/+/INF-ɪ/ : /kánt+á+ɪ/

Tarr: /ARREL/+/TEMA/ : /kánt+á/

Quan el clític /m/ s'afegeix a un infinitiu paroxíton del tipus *conèixer* (-er), la varietat estàndard i el mallorquí presenten -r, mentre que el barceloní i el tarragoní no la presenten.

(6)

		Est	Mall	Barc	Tarr
-er #	conèixer	kunéjə	konéjə	kunéjə	kunéjjə
-er # /m/	conèixer # /m/	kunéjər mə	konəjər mé (konəjəm mə)	kunéjəm	kunéjjəm

Des del punt de vista intradialectal, també aquí s'ha suposat que l'estàndard i el mallorquí presenten com a marca d'infinitiu /t/ i que [ə] és una vocal epentètica (perquè obertures sil·làbiques del tipus [ʃr] o seqüències del tipus [ʃ.r] no són admissibles en aquestes varietats); -r acaba elidint-se a causa de la regla d'elisió de -r esmentada en l'apartat anterior (cf. §3). En canvi, el barceloní i el tarragoní, que no presenten mai r superficial, tenen com a marca d'infinitiu /ə/ (cf. Mascaró 1985 i Viaplana 1986, entre altres). És a dir, l'estructura morfofonològica dels infinitius paroxítons seria la següent:

(7) *Anàlisi intradialectal:*

Est/mall: /ARREL/+/INF-t/ : /kunéʃ/+[ə]/+t/ (est)
/konéʃ/+[ə]/+t/ (mall)

Barc/tarr: /ARREL/+/INF-ə/ : /kunéʃ/+/ə/ (barc)
/kunéʃ/+/ə/ (tarr)⁶

Ara bé, si en lloc d'analitzar cada varietat independentment les analitzem tenint en compte les peculiaritats de les altres varietats, l'anàlisi resultant és bastant diferent. De fet, en aquest cas, podem proposar una única marca d'infinitiu /t/ per a tots els verbs i per a totes les varietats; [ə], per contra, sempre tindrà origen epentètic; el factor bàsic de variació interdialectal serà el domini d'aplicació de la regla que elideix -r: en tarragoní aquesta regla actua a nivell de 'mot petit' (en terminologia de Mascaró 1985) o 'mot lèxic' (en terminologia de

⁶ Segregació de iod a partir de /j/ és un procés regular en tarragoní i, per tant, derivable a partir de regla: /kunéʃ/+/ə/ →segregació de iod→ [kunéʃə].

Lloret & Viaplana 1996), mentre que en estàndard, barceloní i mallorquí aquesta regla actua a nivell de 'mot gran' o 'mot sintàctic', és a dir, a nivell de 'mot#clític'. A continuació, explicitem l'anàlisi d'aquestes formes en cada un dels dialectes esmentats. En tarragoní, en què l'elisió de *-r* actua a nivell de mot lèxic, *-r* d'infinitiu s'elideix en tots els casos, fins i tot quan va seguit de clític; aquesta elisió, però, en els verbs paroxítons ocorre després que s'hagi inserit [ə] entre l'arrel i la marca d'infinitiu a causa de restriccions sil·làbiques. El clític /m/ no afegeix epèntesi en cap d'aquests casos, perquè l'estructura sil·làbica no ho requereix pas.

- (8) *Tarr:* Elisió de *-r* actua en el domini de mot lèxic

Infinitiu -Vr :	kəntá	-Vr # /m/ :	kəntám
Infinitiu -er :	kunéjʃə	-er # /m/ :	kunéjʃəm

En estàndard, en què elisió de *-r* actua a nivell de mot sintàctic, *-r* d'infinitiu només s'elideix quan el verb apareix aïlladament. Tal com passa en tarragoní, en els paroxítons aquesta elisió ocorre després que s'hagi inserit [ə] entre l'arrel i la marca d'infinitiu. El clític /m/ afegeix epèntesi (perifèrica) amb els dos infinitius a causa de restriccions sil·làbiques pròpies del grup 'mot#clític', cf. mots (lèxics) com *ferm* o *dorm*, que no requereixen epèntesi.

- (9) *Est:* Elisió de *-r* actua en el domini de mot sintàctic ('mot#clític')

Infinitiu -Vr :	kəntá	-Vr # /m/ :	kəntár mə
Infinitiu -er :	kunéjʃə	-er # /m/ :	kunéjʃər mə

En mallorquí, com en estàndard, elisió de *-r* actua a nivell de mot sintàctic i, per tant, *-r* d'infinitiu només s'elideix quan el verb apareix aïlladament (en els paroxítons aquesta elisió ocorre després que s'hagi inserit [ə] entre l'arrel i la marca d'infinitiu). El clític /m/ afegeix epèntesi (perifèrica) amb els dos infinitius a causa de restriccions sil·làbiques pròpies del grup 'mot#clític'; a més, l'accent es desplaça.

- (10) *Mall:* Elisió de *-r* actua en el domini de mot sintàctic ('mot#clític')
Desplaçament de l'accent a la darrera síl·laba del mot sintàctic

Infinitiu -'Vr : kəntá	-'Vr # /m/ : kəntər má (kəntəm má)
Infinitiu -er : konəfə	-er # /m/ : konəfər má (konəfəm má)

La situació del barceloní és peculiar. Com en estàndard i en mallorquí, elisió de *-r* actua a nivell de mot sintàctic i, per tant, *-r* d'infinitiu només s'elideix quan el verb apareix aïlladament (en els paroxítons aquesta elisió ocorre després que s'hagi inserit [ə] entre l'arrel i la marca d'infinitiu). Ara bé, quan s'afegeix el clític /m/, la situació es complica. Els infinitius oxítons es comporten regularment (l'infinitiu manté *-r* i el clític afegeix epèntesi perifèrica, cf. [kəntármə]); en canvi, els infinitius paroxítons es comporten, *a priori*, irregularment, ja que en lloc de mantenir *-r* aquest segment s'elideix (després que s'hagi inserit l'epèntesi medial [ə]) i el clític, per tant, no presenta epèntesi: [kunéfəm].

- (11) *Barc*: Elisió de *-r* actua en el domini de mot sintàctic ('mot#clíctic')

Infinitiu *-Vr* : kəntá *-Vr # /m/* : kəntár mə

Infinitiu *-er* : kunéʃə

• *Forma problemàtica*: *-er # /m/* : kunéʃəm (*kunéʃər mə)

Aquesta situació anòmala del barceloní només es pot explicar si es té en compte l'existència, en català, d'una restricció superior de tipus sil·labicoaccentual que proscriu les formes esdrúixoles amb la penúltima síl·laba travada (cf. Ferrís 1984, Wheeler 1987). Aquesta restricció, que el català, com altres llengües romàniques, ha heretat del llatí (cf. en espanyol *vamos* però *vamos+nos* > *vámonos*, cf. Harris 1983), explica perquè el mallorquí, que desplaça l'accent a la darrera síl·laba de la forma encliticitzada, presenta formes del tipus [konəʃərmə], mentre que el barceloní, que no desplaça l'accent, no presenta formes mal formades del tipus *[kunéʃərmə] sinó que ha optat, com el tarragoní, per elidir, irregularment en aquest cas, la marca d'infinitiu *-r*: [kunéʃəm]. Aquesta explicació del comportament aparentment anòmal del barceloní planteja problemes importants a les anàlisis fonològiques clàssiques, perquè aquests models no tenen mecanismes formals que permetin expressar l'existència de representacions intermèdies contràries a les derivacions normals, o esperades, com a conseqüència d'evitar transgredir altres restriccions superiors de la llengua. Cal recórrer a la línia de treball del *programa minimista* de Chomsky (1993) per trobar una anàlisi satisfactòria, perquè en aquesta nova orientació s'accepta l'existència de nivells intermedis en què es reparen estructures resultants mal formades.⁷ En

⁷ Per a una anàlisi dels clítics en català en aquesta línia, cf. Bonet & Lloret (1996).

el cas concret del barceloní podríem dir que, tot i que aquesta varietat presenta elisió de *-r* a nivell de mot sintàctic (cf. [kəŋtármə]), s'aplica elisió de *-r* a formes del tipus [kunéjəm] com un últim recurs ("last resort strategy", en terminologia anglesa) per reparar l'estructura resultant altrament mal formada des del punt de vista dels patrons síl·labicoaccentuals del català.

El fet que l'estàndard admeti formes 'transgressores' del tipus [kunéjərmə] només es pot explicar com una conseqüència del servilisme que l'estàndard sol presentar envers les formes escrites. Evidència addicional en favor d'aquesta anàlisi, la trobem en variants paroxítones del tipus *coneixèr-me* [kunəjérmə], amb accent desplaçat a la darrera síl·laba del verb, que s'han constatat en nivell formals (cf. Coromines 1986) i que només es poden interpretar com una altra estratègia per reparar la forma resultant altrament mal formada.

La interpretació de /t/ com a marca unitària d'infinitiu i de [ə] com a vocal epentètica en els verbs tipus *conèixer* també troba evidència addicional en les formes d'altres dialectes. Per exemple, en les variants septentrionals que permeten obertures del tipus [ʃr] l'epèntesi apareix en posició final (cf. *coneixre* [ku.né.ʃrə]),⁸ com en els verbs tipus *perdre* o *batre* (cf. Recasens 1991, 1993). També, l'alacantí presenta infinitius del tipus *coneixtre* o *planydre*, amb epèntesi consonàntica medial (cf. *vin+ré* > *vindré*) i epèntesi vocàlica final; aquestes formes probablement són analògiques de les de futur tipus *coneixtré* o *culldré* (cf. Colomina 1985, *op. cit.* Recasens 1991).

⁸ Seguim Recasens (1991, 1993) i assumim que aquestes formes no presenten [ə] fixa entre l'arrel i la marca d'infinitiu, tot i que també són freqüents les realitzacions amb doble epèntesi del tipus [ku.né.ʃə.rə].

I ara podem tornar-nos a plantejar una de les qüestions adreçades al començament: per què la variació apareix més insistentment en alguns llocs i no pas en altres? O aplicat a aquest cas: per què en el grup de verbs paroxítons trobem més variació (dialectal i estilística) que no pas en altres casos? La resposta és òbvia ara: la variació tendeix a aparèixer en situacions problemàtiques, en casos en què la forma subjacent creada per l'estructura morfològica no s'adequa als patrons sil·làbics i/o accentuals de la llengua. En aquests casos, cada varietat intenta resoldre la situació com pot, o com millor li permet resoldre la seva pròpia estructura. Els exemples (12)-(15) confirmen l'afirmació anterior.

- (12) /m+ɹ/: *témer* /tém+ɹ/ →

[té.mə] (amb epèntesi [ə] i caiguda de -r), en estàndard

[tém.rə] (amb vibrantització de r- i epèntesi [ə]), en septentrional de transició

[té.mə.rə] (amb doble epèntesi [ə]), en septentrional de transició

[tém.brə] (amb epèntesi [b] i [ə]), al gironès

Cf.: /tín+ré/ → [tɪ̃n.dré] (en estàndard), [tɪn.ré] (en septentrional de transició)

DIE VEN(E)RIS > divendres (en estàndard), divenres (en septentrional de transició)

- (13) /ɲ+ɹ/: *plànyer* /pláɲ+ɹ/ →

[plá.ɲə] (amb epèntesi [ə] i caiguda de -r), en estàndard

[plá.ɲrə], [plá.ɲə.rə] (amb epèntesi [ə]), en septentrional de transició

- (14) /s+t/: *vèncer* /béns+t/ →

[bénsə] (amb epèntesi [ə] i caiguda de -r), en estàndard

[bénsrə], [bénsə.rə] (amb epèntesi [ə]), en septentrional de transició

tòrcer /tòrs+t/ →

[tór.sə] (amb epèntesi [ə] i caiguda de -r), en estàndard

[tór.srə], [tór.sə.rə] (amb epèntesi [ə]), en septentrional de transició

- Variant morfològica *torçar*: [tur.sá] ← /tòrs+á+t/, I conjugació (/á/: tema)

- (15) /r+t/: *córrer* /kórr+t/ →

[kó.rə] (amb /r+t/ → [r], epèntesi [ə] i caiguda de -r), en estàndard

- Variant morfològica *corrir*: [ku.rí] ← /kórr+í+t/, III conjugació (/í/: tema), en septentrional de transició

És important observar que en el cas de *tòrcer* (14) i *córrer* (15) fins i tot s'han constatat variants morfològiques; és a dir, casos en què el verb ha canviat de classe verbal per defugir el resultat etimològic conflictiu com a verb paroxíton de la II conjugació: *tòrcer* ha passat a ser un verb de la I conjugació i, per tant, la vocal temàtica de I conjugació /á/ evita l'adjacència de l'arrel i la marca d'infinitiu (*torçar*: /tòrs+á+t/ → [tur.sá]); *córrer* ha passat a ser un verb de la III conjugació, de manera que la vocal temàtica /í/ evita l'adjacència de l'arrel i la marca d'infinitiu (*corrir*: /kórr+í+t/ → [ku.rí]).

En resum, la variació ocorre, en part, en situacions conflictives, quan les formes resultants entren en conflicte amb altres restriccions, o generalitzacions, que la llengua (o varietat) presenta. Aquesta situació sincrònica en què la conflictivitat comporta, o afavoreix, la variació és idèntica a la situació diacrònica: també històricament s'ha creat més

variació (més discrepància de resultats evolutius) allà on el resultat etimològic entra en conflicte amb altres restriccions, o preferències, de la llengua (cf. Lloret 1995). Per exemple, en català el resultat dels imperfets tipus CREDEBAT (16) o CADEBAT (17) presenten com a resultat evolutiu regular *creïa* i *caïa*, respectivament; ara bé, la preferència del català, en general, a evitar vocals en hiat ha fet que diferents dialectes presentin solucions diferents:

(16) CREDEBAT >

creïa (català antic, lleidatà, valencià)

crèia (central), *cr[ê](i)a* (mallorquí)

crevia (septentrional de transició)

també: *creïva* (pallars, ribagorça), *cregueva* (alt ribagorça)

craieva (alguerès)⁹

(17) CADEBAT >

caïa (català antic, lleidatà, valencià)

quèia (central)

qu[ê](i)a (mallorquí)

quevia (septentrional de transició)

també: *caïva* (pallars, ribagorça)

caieva (alguerès)

⁹ Cal tenir present que en pallars, ribagorça i alguerès no tan sols els verbs de la II conjugació han optat per aquesta solució peculiar sinó també els verbs de la III conjugació (cf. *dormiva*). No discutirem aquí si aquestes formes són el resultat d'una analogia amb els verbs de la I conjugació (cf. *cantava*) o si es tracta d'un arcaisme.

5. La teoria de l'optimitat i l'estudi de la variació

Abans d'acabar voldríem fer una breu referència a un nou model que s'està imposant darrerament, l'anomenada *teoria de l'optimitat* (en anglès, *Optimality Theory*), i que també s'ha aplicat a l'estudi de la variació. La novetat més significativa d'aquest model respecte del model generatiu tradicional és que desapareix la derivació; és a dir, desapareixen les regles entre la forma bàsica d'entrada i la forma resultant de sortida (cf. (1)). En lloc de derivació a través de regles i/o estratègies de reparació, la teoria de l'optimitat proposa una sèrie de principis generals, o restriccions, que es troben ordenats jeràrquicament i que serveixen per seleccionar la forma més idònia d'entre tots els resultats finals possibles. Ara, a partir d'una forma bàsica subjacent no s'obté directament i únicament una única forma resultant final, sinó que es tenen en compte totes les possibles formes resultants (els 'candidats', en terminologia d'aquest model). Els principis generals, que són universals, determinen quin és el candidat òptim, o idoni, d'acord amb un rànquing establert, que òbviament varia de llengua a llengua, de varietat a varietat. Una de les aportacions bàsiques d'aquest nou model és que el candidat òptim pot transgredir algun d'aquests principis (a diferència del model tradicional en què la forma resultant no podia transgredir mai cap regla), però tot i transgredir algun principi el candidat és òptim si és el millor entre totes les formes resultants possibles. (Cf. Prince & Smolensky 1993, McCarthy & Prince 1993.)

A (18)-(21) es presenta una aplicació d'aquest model. Tal com s'ha dit abans, el barceloní presenta la peculiaritat de mantenir la *-r* en les formes encliticitzades amb infinitius oxítons (*cantar-me* [kəntármə]) mentre que el tarragoní l'elideix (*canta(r)'m* [kəntám]). En el model clàssic, això s'explicava postulant que el domini de la regla

que elideix *-r* és el mot lèxic en tarragoní però el mot sintàctic en barceloní. En la teoria de l'optimitat, en canvi, aquesta diferència s'expressarà en termes d'ordenació diferent de principis. S'assumeix que, en general, les llengües procuren mantenir al màxim la fidelitat entre la forma subjacent i la forma final resultant, i això s'expressa a través dels principis INTEGRAR ("PARSE") i OMPLIR ("FILL") (cf. (18)). INTEGRAR procura que tots els elements de la forma subjacent apareguin també en la forma final; actua doncs en contra de qualsevol tipus d'elisió. OMPLIR procura que les formes finals continguin només elements subjacents; actua doncs en contra de qualsevol tipus d'inserció de nous elements, en contra de les epèntesis.

(18) INTEGRAR: "Tots els segments subjacents han d'integrar-se en l'estructura sil·làbica"

OMPLIR: "Les posicions sil·làbiques s'han d'emplenar amb segments subjacents"

Òbviament, les llengües no respecten al cent per cent aquests dos principis —altrament les formes finals sempre serien idèntiques a les subjacents. El lloc que aquests dos principis ocupen en el rànquing respecte d'altres principis determina que en situacions conflictives, en què la forma subjacent creada per l'estructura morfològica no s'adequa a patrons més generals de la llengua, s'opti per l'elisió o per l'epèntesi. S'opta per l'elisió si s'evita al màxim la inserció de segments nous; és a dir, quan l'ordre entre aquests dos principis és OMPLIR » INTEGRAR (cf. (19a)). S'opta per l'epèntesi si s'evita al màxim perdre els segments subjacents; és a dir, quan l'ordre és INTEGRAR » OMPLIR (cf. (19b)). En el cas del tarragoní (19a), el resultat òptim (marcat en les taules amb el símbol ☞) és [kən.tám] perquè, a causa del rànquing OMPLIR » INTEGRAR que presenta aquesta varietat, es considera millor

transgredir INTEGRAR que OMPLIR (les transgressions s'indiquen a les taules amb un asterisc); el candidat [kəŋ.tár.mə] del tarragoní ha quedat eliminat primer, o 'terminalment' (marcat en les taules amb el símbol d'exclamació darrere l'asterisc), perquè transgredeix OMPLIR. Les zones ombrejades de les taules indiquen que la transgressió o no d'aquell principi no és determinant per a la selecció de les formes. En el cas del barceloní (19b), per contra, en què el rànquing establert és INTEGRAR » OMPLIR, el candidat [kəŋ.tám] queda eliminat primer perquè transgredeix terminalment INTEGRAR. La diferència entre dialectes es deu, doncs, a la diferent ordenació jeràrquica entre certs principis.

(19) *Tarragoní vs. barceloní*: [kəŋtám] vs. [kəŋtármə]

Diferent ordenació jeràrquica: *Tarr*: OMPLIR » INTEGRAR

Barc: INTEGRAR » OMPLIR

(a) *Tarr*: Entrada: /kánt+á+ɾ#m/

<i>candidats</i>	OMPLIR	INTEGRAR
☞ kəŋ.tám		*!
kəŋ.tár.mə	*!	

(b) *Barc*: Entrada: /kánt+á+ɾ#m/

<i>candidats</i>	INTEGRAR	OMPLIR
kəŋ.tám	*!	
☞ kəŋ.tár.mə		*!

El fet que en aquest model s'accepti que les formes finals poden transgredir alguns principis també permet d'explicar, i de formalitzar,

perquè en barceloní les formes encliticitzades a un infinitiu oxíton mantenen *-r* (*cantar-me* [kəntármə]) mentre que no ho fan les encliticitzades a un infinitiu paroxíton (*conèixe(r)m* [kunéʃəm]). Abans s'ha dit que això era el resultat d'una restricció general que presenta el català en contra de les formes esdrúixoles amb la penúltima síl·laba travada. Aquesta explicació raonable no podia formalitzar-se, però, en el model clàssic; només podia quedar en el terreny de la mera observació. La teoria de l'optimitat ens permet, en canvi, la seva formalització. En aquest cas, el principi en contra de les formes esdrúixoles amb penúltima síl·laba travada (*[x.xC.x], cf. (20)) es troba ordenat en primer lloc i, per tant, la llengua preferirà transgredir altres principis en lloc de *[x.xC.x] (cf. (21a) i (21b)).

(20) *[x.xC.x]: “Els mots proparoxítons no poden tenir la penúltima síl·laba travada”

(21) *Barceloní*: -'Vr # /m/ : kəntár mə
 -er # /m/ : kunéʃəm (*kunéʃər mə)

Ordenació jeràrquica: *[x.xC.x] » INTEGRAR » OMLIR

(a) *Barc*: Entrada: /kánt+á+r#m/

<i>candidats</i>	*[x.xC.x]	INTEGRAR	OMPLIR
kəntám		*!	
☞ kəntár.mə			*!

(b) *Barc*: Entrada: /kunéʃ+r#m/

<i>candidats</i>	*[x.xC.x]	INTEGRAR	OMPLIR
ku.né.ʃəm		*!	*
ku.né.ʃər.mə	*!		**

En aquests darrers anys, el model variacionista també ha passat a analitzar formalment la variació d'acord amb els principis de la teoria de l'optimitat, en substitució de les *regles variables* que s'havien fet servir anteriorment seguint el model generatiu clàssic. Des del variacionisme s'han proposat cinc maneres distintes de donar compte de la variació. En la línia del que s'ha dit i il·lustrat abans a nivell geolectal, Kiparsky (1993, *op. cit.* Hinskens 1995) ha proposat que la variació és el resultat d'una ordenació jeràrquica mínimament diferent de certs principis. Reynolds (1994, *op. cit.* Hinskens 1995) ha suggerit, per contra, que la variació és una conseqüència del fet que alguns principis són flotants; és a dir, que no ocupen un ordre fixat en la gramàtica d'una determinada llengua i, per tant, segons el lloc que acabin ocupant poden donar lloc a una forma final o a una altra. Similarment, Zubritskaya (1994, *op. cit.* Hinskens 1995) ha proposat que la variació és el resultat de l'ordenació parcial de certs principis. En una línia diferent, McCarthy (1994, *op. cit.* Hinskens 1995) ha defensat que la variació es deu a la diferent delimitació dels principis, a l'abast diferent que poden tenir, podríem dir. Finalment, Idsardi (*op. cit.* Hinskens 1995) ha suggerit que la variació és el resultat de l'acceptació no només del candidat òptim sinó també del subòptim, del sub-subòptim, etc.

6. Conclusió

El punt de vista interdialectal suposa una revisió de les posicions adoptades en alguns treballs generatius quant a la variació. Aquest punt de vista no és incompatible amb els postulats bàsics del generativisme, ja que de la mateixa manera que el model generatiu propugna l'estudi de la *diversitat lingüística* per tal d'ampliar el nostre coneixement lingüístic, també l'estudi de la *variació lingüística* ampliarà el nostre coneixement sobre una llengua específica i sobre el llenguatge en general, com a capacitat humana.

El *locus de la variació*, això és, els casos o llocs en què més probablement apareix la variació, és un aspecte que ni la dialectologia generativa ni el variacionisme mai no han estudiat. La resposta, però, que hem obtingut s'adiu amb els resultats històrics: la variació apareix preferentment en situacions conflictives. Aquesta qüestió és, creiem, particularment rellevant si tenim en compte que la nostra orientació és clarament sincrònica i descriptiva (i no pas històrica); el nostre objectiu fonamental és donar compte de les relacions estructurals entre els dialectes d'una mateixa llengua, concebuda com una construcció teòrica. Per tant, coincidències amb la història són certament possibles però no necessàriament irremissibles.

En el pla més estrictament formal, s'han presentat dues maneres diferents de donar compte de la variació: una a través del model generatiu clàssic i una altra a través de la teoria de l'optimitat. Significativament, la teoria de l'optimitat permet que les formes finals puguin transgredir, en algun cas, principis de la llengua.

En definitiva, pel bé dels resultats, sembla necessari tenir en compte la variació lingüística, i això fer-ho amb l'ànim d'establir el màxim possible de ponts entre els diferents models lingüístics, que tal com ens recorden els mots de Saussure (1916: 23), no són més que

maneres diferents de crear l'objecte, que en el nostre cas són els fets lingüístics: "Bien loin que l'objet précède le point de vue, on dirait que c'est le point de vue qui crée l'objet".

Bibliografia

- BONET, E. i LLORET, M.-R. (1996), *Variació dialectal i optimitat: epèntesi en el grup clític*, treball presentat al 6è Col·loqui de Gramàtica Generativa, Universitat de València, València.
- BROWN, G. (1972), *Phonological Rules and Dialect Variation: A Study of the Phonology of Lumasaaba*, Cambridge University Press, Cambridge.
- CEDERGREN, H.J. i SANKOFF, D. (1974), *Variable Rules: Performance as Statistical Reflection of Competence*, "Language", 50, pàgs. 333-355.
- CHOMSKY, N. (1965), *Aspects of the Theory of Syntax*, The MIT Press, Cambridge, Mass.
- _____ (1993), *A Minimalist Program for Linguistic Theory*, dins K. Halle i S. J. Keyser (eds.), *The View from Building 20*, The MIT Press, Cambridge, Mass., pàgs. 1-52.
- CHOMSKY, N. i HALLE, M. (1968), *The Sound Pattern of English*, Harper & Row, Nova York.
- COROMINES, J. (1986), *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, II, Curial, Barcelona.
- FERRÍS, V. (1984), *Lleis d'accent en funció de la quantitat*, dins "Miscel·lània Sanchis Guarner", I, Universitat de València, València, pàgs. 419-445.
- HALE, K. (1995), *On the Linguistic and Human Importance of Language Diversity*, conferència, 18è GLOW, University of Tromsø, Tromsø.
- HARRIS, J. (1983), *Spanish Phonology*, The MIT Press, Cambridge, Mass.

- HINSKENS, F. (1995), *What can Sociolinguistics Offer Phonological Theory —and Viceversa?*, ms., University of Nijmegen, Nijmegen.
- LABOV, W. (1972), *Sociolinguistic Patterns*, University of Pennsylvania Press, Filadèlfia, [versió espanyola *Modelos sociolingüísticos*, Cátedra, Madrid, 1983.]
- LLORET, M.-R. (1995), *When does Variability Become Relevant to Formal Linguistic Theory?*, conferència, International Workshop on Language Variation and Linguistic Theory, University of Nijmegen, [publicat dins F. Hinskens, R. van Hout i L. Wetzels (eds.), *Variation, Change, and Phonological Theory*, “Current Issues in Linguistic Theory”, 146, Benjamins, Amsterdam, 1997, pàgs. 183-210.]
- LLORET, M.-R. i VIAPLANA, J. (1996), *Els clitics pronominals singulars del català oriental: una aproximació interdialectal*, “Estudis de llengua i literatura catalanes”, XXXII, pàgs. 273-309.
- MASCARÓ, J. (1985), *Morfologia*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- MCCARTHY, J. i PRINCE, A. (1993), *Generalized Alignment*, dins G. Booij i J. van Marle (eds.), *Yearbook of Morphology 1993*, Kluwer, Dordrecht, pàgs. 79-153.
- NEWTON, B. (1972), *The Generative Interpretation of Dialect: A Study of Modern Greek Phonology*, Cambridge University Press, Cambridge.
- PRINCE, A. i SMOLENSKY, P. (1993), *Optimality Theory: Constraint Interaction in Generative Grammar*, ms., Rutgers University i University of Colorado, [sortirà publicat a The MIT Press, Cambridge, Mass.]

RECASENS, D. (1991), *Fonètica descriptiva del català (Assaig de caracterització de la pronúncia del vocalisme i consonantisme del català al segle XX)*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

_____ (1993), *Fonètica i fonologia*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

SAUSSURE, F. de (1916), *Cours de linguistique générale*, [edició crítica a cura de Tullio de Mauro, Payot, París, 1972.]

VENY, J. (1982), *Els parlars catalans*, Moll, Barcelona.

VIAPLANA, J. (1986), *Morfologia flexiva i flexió verbal catalana*, "Llengua i literatura", 4, pàgs. 215-242.

_____ (1994), *Dialectologia generativa en l'àmbit morfofonològic: una perspectiva en els estudis dialectals*, "Estudis de llengua i literatura catalanes", XXIX, pàgs. 311-332.

WHEELER, M. W. (1979), *Phonology of Catalan*, Blackwell, Oxford.

Lèxic i variació*

Mercè Lorente, M. Teresa Cabré i Lluís de Yzaguirre
(Institut Universitari de Lingüística Aplicada)
(Universitat Pompeu Fabra)

0. Introducció

La noció de variació lingüística, és a dir, la idea que una llengua, a la pràctica, no és mai idèntica, s'adequa sense problemes a la visió que la majoria dels parlants tenen del lèxic. El cabal lèxic d'una llengua està afectat pels mateixos aspectes que permeten establir les varietats lingüístiques, aspectes que podem agrupar al voltant de quatre eixos sobre els quals es construeix l'acte comunicatiu:

- el context temporal
- el context espacial
- les individualitats que hi participen
- les característiques concretes en què es produeix

Les orientacions de l'anàlisi del discurs més lligades a una perspectiva sociolingüística descriuen els trets individuals, socials i situacionals que condicionen la comunicació. Així s'indica, per a cada

* Els continguts de la primera part d'aquesta ponència s'inscriuen en el projecte de recerca *La variación en el lenguaje. El catalán actual* (DGICYT PB94-0951), i els de la segona part es deriven de la recerca del projecte *Configuración morfológica y estructura argumental: léxico y diccionario* (DGICYT PB93-0546-C-04-02).

participant de l'acte comunicatiu analitzat, l'origen geogràfic, el nivell d'estudis, el sexe o l'edat, i en alguns casos fins i tot el nivell econòmic o l'especialització professional. Cada acció comunicativa es tipifica mitjançant les variables de camp, mode, tenor i to, a més de relacionar-se amb un temps i un espai concrets.

La intuïció del parlants no s'allunya gaire d'aquestes consideracions dels estudis discursius. Els parlants no especialistes en llengua també s'adonen que cadascú parla d'una determinada manera; que a cada poble, a cada comunitat, una mateixa llengua adopta matisos distints; que el pas del temps afecta la manera de parlar d'una comunitat; i que no parlem sempre, en totes les situacions, de la mateixa manera.

Però l'anàlisi especialitzada i aquestes intuïcions generalitzades es diferencien en l'objecte de la percepció. Les intuïcions que, sobre la variació, tenen la majoria dels parlants es basen quasi sempre en la detecció de variants lèxiques. Encara que la variació lèxica no sempre ha estat considerada, per part dels especialistes, com un element fonamental per a la determinació de varietats lingüístiques, la diversitat lèxica és segurament la més evident per als parlants.

El lèxic va lligat indefectiblement a la consideració d'elements relacionats amb la diversitat cultural. La denominació diversa dels objectes de la quotidianitat o de les relacions familiars, els usos semàntics canviants de formes idèntiques o, al contrari, l'ús de formes distintes per nomenar accions, processos o estats ben comuns són aspectes que, més enllà d'avaluar l'existència de subllenguatges o dialectes, juntament amb altres elements lingüístics, permeten als parlants d'una llengua distingir realitats culturals coexistents: realitats culturals que poden identificar-se amb grups socials compactes, és a dir, delimitables per altres trets distintius, o bé amb grups difícilment establerts, com els talls generacionals o els parlants connectats amb un determinat llenguatge d'especialitat.

En síntesi, podríem dir que el lèxic és, doncs, la part del llenguatge que, d'una banda, denota la variació lingüística de manera més evident i que, de l'altra, connecta la variació interna d'una llengua amb els aspectes d'identificació i diversitat cultural. A més, el caràcter obert dels inventaris lèxics de totes les llengües, amb l'inevitable naixement de paraules i expressions noves i amb la mort indefugible d'altres, permet caracteritzar el lèxic com un component vital. I com que la vida és diversitat, tot sembla apuntar que lèxic i variació són quasisinònims.

Aquesta darrera afirmació podria resultar incòmoda per als estudiosos del lèxic, si la lingüística teòrica no hagués superat tòpics com els tan coneguts:

“The lexicon is really an appendix of the grammar, a list of basic irregularities.” (Bloomfield 1933: 274)

“Regular variations are not matters for the lexicon, which should contain only idiosyncratic items.” (Chomsky & Halle 1968: 12)

En certs moments de la història de les ciències del llenguatge, aquests tòpics semblaven afavorir la disminució d'estudis lexicològics, davant de la premissa que tot allò que és infinit i que, a més, és divers és inabastable. Però, sortosament, les passions lèxiques són més aviat tossudes i, abans i després d'aquestes afirmacions, sempre hi ha hagut lingüistes i filòlegs que s'han dedicat a:

- a) la reconstrucció de la història dels mots (etimologia i gramàtica històrica),
- b) la recollida de paraules (lexicografia),
- c) l'establiment del lèxic específic dels llenguatges d'especialitat (terminologia),
- d) o l'estudi del paper del lèxic en l'alternança de registres (anàlisi del discurs).

Actualment, des de la lingüística, també hi ha models teòrics que han acceptat el repte i s'han proposat d'anar guanyant terreny gramatical per al component lèxic, fins arribar a donar-li un paper protagonista en la teoria del llenguatge. La descripció del lèxic ha deixat de ser la del mal anomenat "sac de les irregularitats", per esdevenir una descripció sistemàtica d'un objecte multidimensional. La lexicologia actual es planteja l'estudi de les paraules en una orientació globalitzadora, des de la semàntica, la fonologia, la morfologia i també des de la intersecció amb la sintaxi.

Aquesta nova situació dels estudis lexicològics no nega, en absolut, el caràcter variat, per naturalesa, del lèxic, perquè el tractament sistemàtic del llenguatge, que imposa el vessant explicatiu de la gramàtica, no es contradiu amb una representació complexa de les unitats lèxiques. D'altra banda, la teoria gramatical sembla que, ara per ara, és la via més sòlida per aprofundir en els mecanismes de selecció lèxica que els parlants utilitzem quan parlem. Sense negar els trets idiosincràtics dels mots, la lexicologia ha aconseguit destapar els aspectes regulars del lèxic i confrontar-los amb fenòmens de variació.

Així, podríem afirmar que un dels aspectes més nous en l'estudi del lèxic d'aquest final de segle ha estat el canvi d'orientació que s'està produint en algunes disciplines, respecte de la variació. És el cas de disciplines que caminen cap a l'afirmació de la variació, sense abandonar la noció de sistema que els era pròpia, com la terminologia; o el cas contrari de disciplines que caminen cap a l'aprofundiment en el sistema lèxic, sense obviar la noció de variació, representat per un gruix important de formalismes de la lingüística teòrica actual.

Després d'aquesta introducció general, la ponència s'organitza en dues parts diferenciades. En la primera, de caràcter global, intentem presentar, molt breument, els diversos enfocaments que poden rebre els

estudis de variació lèxica. I en la segona, ens situem en un dels enfocaments, la dels models lingüístics lexicalistes, per presentar a tall d'exemple, dins d'una recerca real en marxa sobre la distribució del fenomen de la pronominalització en el conjunt de verbs catalans, el cas dels verbs pronominals absoluts.

1. Orientacions en l'estudi de la variació lèxica

El fenomen de la variació lèxica pot ser abordat diversament, segons les disciplines, segons els àmbits de la llengua, segons els paràmetres de la comunicació i segons les informacions lèxiques analitzades. La complexitat del lèxic exigeix de situar-se en una perspectiva ben delimitada, per tal de poder analitzar algunes, i només algunes, de les dimensions d'aquest fenomen.

Repassem a continuació el gran ventall de possibilitats que ens ofereixen les ciències del llenguatge per estudiar els mots, des dels estudis diacrònics, filològics, dialectològics i sociolingüístics, fins a l'anàlisi funcional, la lingüística teòrica i la lingüística aplicada.

1.1. *La perspectiva historicista*

Els estudis sobre la variació, fets des del vessant històric, es relacionen indefectiblement amb el lèxic. Disciplines com l'etimologia, la gramàtica històrica o l'onomàstica, amb orientacions i objectius diferents, tenen el mot com a unitat bàsica de les seves anàlisis. No cal oblidar que, en els inicis dels estudis del llenguatge, un dels primers interessos va ser l'origen dels mots, i que, en els antecedents més immediats de la lingüística moderna, el canvi fonètic fou relacionat amb el lèxic patrimonial.

L'etimologia, dedicada bàsicament a la identificació d'ètims per als lexemes d'una llengua, ha d'afrontar sovint l'explicació de la variació lèxica a partir de la variació en les llengües d'origen o en el procés d'adopció d'ètims. Així, la sinonímia present en parelles terminològiques com *aquíífug/hidròfug*, *lactífer/galactòfor* o *macrocefàlia/megacefàlia* es relaciona amb l'origen dels seus formants. Els sentits metafòrics del lèxic no sempre troben justificació en la evolució interna d'una llengua, i sovint remetent a usos produïts en la llengua de l'ètim. I, fins i tot, l'estudi dels ètims pot ajudar-nos a entendre la proliferació natural de la polisèmia.

La gramàtica històrica s'ocupa, en sentit general, del canvi. En estudis comparatius de talls temporals distints, analitza els canvis fonètics, morfològics, semàntics, sintàctics i categorials que pateixen les paraules documentades. Els canvis fonètics i morfològics ajuden a comprendre la variació geogràfica i també la variació social actuals. Quan una unitat lèxica adopta una nova categoria gramatical o quan modifica els seus patrons de subcategorització, obre la porta a un tipus de variació lèxica, que també cal examinar: la conversió o recategorització del lèxic. La modificació del significat d'un mot o la redistribució semàntica en un determinat camp lèxic, que es detecten en els estudis de caràcter diacrònic, aporten dades sobre un terreny, la semàntica lèxica, en què tradicionalment la variació ha servit per explicar més aviat la noció de codi, de sistema, que no pas la de variació mateixa.

L'onomàstica, sempre a la recerca dels referents històrics dels noms de lloc i de persona, hereta bona part de la metodologia de treball de la gramàtica històrica i així també observa els canvis formals i de significat d'aquestes peces del patrimoni lèxic d'una llengua. Des del seu vessant més aplicat, l'onomàstica també ha de batallar amb la variació formal crescuda al llarg del temps quan s'ocupa de la fixació de nomenclatures toponímiques, per exemple. I, per altra banda, no pot

obviar el caràcter social del seu objecte d'estudi que condiciona la presència de variants formals, la proliferació de modes antroponímiques, la importació de manlleus o la creació espontània de noms propis.

La neologia no es pot considerar una disciplina de tall historicista, en el sentit de mirar cap al passat, però, de fet, és una disciplina que estudia un fet completament temporal: l'aparició de paraules noves. Quan s'integren en el sistema lèxic i es socialitzen, van perdent el tret de novetat fins que cap parlant els el reconeix. Per tant, cal incidir en el fet que la neologia s'ocupa, des d'una perspectiva eventual, de la variació lèxica. Quan hi ha noves realitats per designar, paraules de nova creació busquen el seu espai entre les existents o entre les estrangeres que malden per entrar en el sistema. Aquesta coexistència, sovint més pacífica del que es podria pensar, és un dels fenòmens més freqüents en la llengua general i en els llenguatges d'especialitat actuals. La polisèmia o la variació significativa també és observada des de l'anàlisi dels neologismes semàntics.

1.2. *La perspectiva filològica*

De tradició ben antiga, els estudis filològics han estat revitalitzats en els darrers anys amb la incorporació de les noves tecnologies. La recopilació i l'anàlisi, amb mitjans informàtics, del cabal lèxic inclòs en una obra, en el conjunt d'obres d'un autor determinat, o en el conjunt d'autors més significatius d'un moviment literari, fa proliferar aquesta mena d'estudis, que tenen objectius descriptius, sobretot en relació amb els usos lèxics, i objectius aplicats, com l'elaboració d'índexs temàtics i de freqüències, de glossaris, de diccionaris i bancs de dades lèxiques.

En aquest sentit, la construcció de grans corpus lingüístics faciliten l'extracció de lèxic per estudiar-ne la variació pragmàtica, semàntica, morfològica o sintàctica, respecte d'una determinada tradició (estudis parcials) o respecte d'un determinat sistema lingüístic (estudis generals).

1.3. *La perspectiva dialectològica*

Els estudis sobre la variació lèxica, fets des de l'àmbit de la dialectologia geogràfica, poden relacionar-se amb la variació interdialectal (establiment d'isoglosses) o amb la variació intradialectal (descripció interna). Com dèiem a l'inici, la paraula és l'element lingüístic sobre el qual els parlants reben millor la percepció de la variació geogràfica, sense oblidar alguns trets fonètics molt peculiars, que també acostumen a ser exemplificats a través de mots. Tot i que el lèxic no es considera determinant en l'establiment de fronteres dialectals, sempre s'hi acaba fent referència quan es descriu un dialecte. Els estudis dialectològics són els responsables de posar damunt de la taula variants morfològiques i fonològiques de les unitats lèxiques de zones diferents, que permeten estudiar la variació formal des d'una perspectiva global. La distribució de la sinonímia o la diversitat de la polisèmia són altres fenòmens de variació lèxica detectats per la dialectologia.

1.4. *La perspectiva sociolingüística*

La sociolingüística s'ocupa del vessant social del llenguatge i ho ha fet a partir de dues gran línies de treball: la descripció de la llengua utilitzada per cada grup social establert i l'anàlisi dels contactes lingüístics. L'estudi de la variació lèxica no ha estat aliè a aquesta doble perspectiva. Així, per una banda, es descriu el lèxic usat per grups socials, tipificats per l'edat, el sexe, l'especialització professional, l'extracció social, la voluntat d'identificació; i, per l'altra, es fa referència a les conseqüències lèxiques de situacions de contacte de llengües, com són les interferències, els manlleus, les unitats lèxiques de les varietats *pidging* o la tria de lèxic en l'alternança de llengües,

La sociolingüística aplicada també s'ocupa de la variació lèxica, quan intervé en processos de planificació i de normalització

lingüístiques. En aquest cas, la perspectiva passa a ser prescriptiva, quan selecciona el lèxic estàndard, quan fixa la terminologia o quan difon les unitats estandarditzades per la via de l'escola.

1.5. *La perspectiva funcional*

Encara que la denominació “anàlisi funcional de la llengua” hagi cobert tant els aspectes gramaticals com els relacionats amb l'establiment de subconjunts de la llengua general, també s'ha reservat per referir-se a l'estudi de les variables bàsiques que identifiquen i permeten descriure tot acte comunicatiu. I, en aquest tercer sentit, ens hi ocuparem nosaltres ara, per aplicar-ho a la variació lèxica.

“Una varietat funcional o *registre* és una modalitat de la llengua que presenta una sèrie de trets lingüístics que l'associen amb un àmbit o context d'ús determinat.” (Payrató 1988/90: 44)

Per poder identificar i classificar els registres lingüístics, partim de la proposta de factors d'anàlisi de la variació funcional de Halliday, McIntosh & Stevens (1964), reformulada per Gregory & Carroll (1978) i que va recollir Payrató (1988) amb els següents termes catalans:

- el camp
- el mode
- el tenor funcional
- el to interpersonal

Si relacionem aquests quatre factors amb l'estudi del lèxic, podem copsar que

a) El lèxic especialitzat, la terminologia, i fins i tot la fraseologia més o menys establerta, reflecteixen la varietat temàtica, regulada per la variable de camp.

b) El lèxic també pot quedar afectat per la distinció entre llengua escrita i llengua oral, que introdueix el factor de mode, en aspectes com la precisió lèxica, la variació formal, les repeticions, els usos metafòrics, l'alternança de genèrics i concrets, la presència de manlleus o de variants no normalitzades, etc.

c) Pel que fa al tenor funcional, el propòsit comunicatiu pot traslluir-se, de vegades molt espectacularment, del lèxic utilitzat en un determinat text, fet que els estudis quantitatius, com la lexicometria, o els qualitatius, com l'anàlisi del text, han demostrat abastament.

d) El to interpersonal o el grau de formalitat també pot afectar la tria del lèxic que intervé en qualsevol tipus de text, des d'un text escrit molt formal fins a la conversa més espontània.

La terminologia i l'anàlisi del discurs són disciplines que dediquen una atenció especial a aquesta mena d'estudis, però sense poder aïllar naturalment els elements lèxics afectats pels quatre factors esmentats. Per exemple, l'estudi d'un argot professional implica, de ben segur, un determinat camp temàtic, el mode oral, el tenor funcional que preveu la comunicació identificativa i econòmica d'un determinat grup de parlants, i finalment un to informal.

1.6. *La perspectiva gramatical*

Com hem vist en la introducció, la lingüística teòrica ha passat d'evitar de referir-se al lèxic a considerar-lo l'element clau d'alguns dels seus mecanismes. En aquesta línia se situen alguns models gramaticals actuals, com les gramàtiques d'unificació, que han arribat a considerar el lèxic com l'element nuclear de la gramàtica. Mecanismes, com HPSG o

com la Gramàtica Lèxico-Funcional,¹ aborden la multidimensionalitat del lèxic de manera global, tot analitzant-ne aspectes de la semàntica, de la sintaxi, de la morfologia lèxica i de la morfologia flexiva de manera integrada i interrelacionada. I així encapçalen, des de les seves peculiaritats, un moviment lexicalista que podem sintetitzar en tres punts programàtics:

a) La informació lèxica està subjecta a una estricta estructuració (formalització).

b) La reducció del component sintàctic de les gramàtiques i el consegüent increment del lexicó suposa simplificar i naturalitzar l'explicació lingüística (generalització simple).

c) Els parlants associen els coneixements lingüístics a les unitats lèxiques més que no pas a les estructures sintàctiques abstractes (adequació psicològica).

Aquesta mena de gramàtiques s'organitzen modularment i també estructuren el component lèxic en diversos subcomponents que es corresponen a les diverses dimensions del mot. El caràcter modular d'aquests mecanismes permet descriure, d'una manera detallada, les idiosincràsies de les unitats lèxiques, permet explicar la interrelació establerta entre cadascun d'aquests aspectes, i permet representar la relació del lèxic amb la resta de nivells de representació lingüística (la sintaxi, la semàntica i el component fonològic).

Malgrat que els diversos models gramaticals no sempre coincideixen en els plantejaments ni en els formalismes utilitzats, presenten força punts de contacte quan es refereixen a la informació inclosa en el lexicó, que intentem il·lustrar amb l'esquema següent.

¹ Sobre la Gramàtica d'Estructura Sintagmàtica orientada al Nucli (HPSG) vegeu Pollard (1984), Pollard & Sag (1988, 1994). Sobre la Gramàtica Lèxico-Funcional (GLF) vegeu Bresnan (1982).

COMPONENT LÈXIC

SUBCOMPONENT FONOLÒGIC

- Representació fonològica
- Restriccions fonològiques

SUBCOMPONENT MORFOLÒGIC

- Estructura interna del mot
- Forma plena
- Afixos derivatius
- Formants de composició
- Morfemes de flexió
- Regles de redundància

SUBCOMPONENT SINTACTICOSEMÀNTIC

- Informació categorial
- Estructura lexicoconceptual
- Estructura temàtica
- Estructura argumental
- Subcategorització/ projecció sintàctica dels arguments
- Regles d'extensió o de projecció lèxica
- Regles semàntiques

1.7. *La perspectiva aplicada*

Per acabar aquesta primera part, ens referim a les disciplines de la lingüística aplicada que aborden l'estudi de la variació lèxica de manera directa: la terminologia i la lexicografia. Ambdues es plantegen objectius concrets particulars, però com a disciplines aplicades comparteixen una

doble orientació comuna: resoldre problemes de comunicació i construir recursos lingüístics, per tant, han de considerar necessàriament el lèxic en tota la seva diversitat.

La terminologia actual està reconsiderant postulats teòrics clàssics que preconitzaven que els termes (unitats lèxiques de llenguatges d'especialitat) no estaven subjectes (o no era desitjable que ho estiguessin) a paràmetres de variabilitat. La Teoria General de la Terminologia, gestada a l'escola centroeuropea, defensa la univocitat del terme, el rebuig de la sinonímia, i la noció de llenguatge d'especialitat com una realitat ben delimitada. Altres perspectives de la terminologia, com la d'orientació sociolingüística, evidencien, des de la teoria, la realitat variada dels llenguatges d'especialitat i de les seves unitats lèxiques; però paradoxalment el treball pràctic terminogràfic acostuma a seguir els postulats estandarditzadors de la Teoria General, com ho demostren els vocabularis construïts per a la normalització lingüística d'algunes llengües. Davant d'aquest panorama, s'alcen, avui, veus en defensa de la noció de diversitat com el medi lingüístic natural de la terminologia, noves visions que replantegen alguns aspectes teòrics bàsics de la disciplina i que permetran l'entrada d'innovacions metodològiques.²

La lexicografia i la terminografia parteixen de l'existència de la variació lèxica, com a premissa de partida. Els seus objectius, materialitzats en diccionaris i vocabularis, van des de la recopilació de dades lèxiques a la descripció de les relacions semàntiques, passant per la representació de tota mena de relacions lèxiques establertes entre variants. El seu material és la variació lèxica, que queda reflectida en els treballs de caràcter descriptiu i queda reduïda en els treballs de tipus prescriptiu.

² Vegeu Cabré (1992).

La traducció, la documentació i la recuperació de la informació, el processament del llenguatge natural, o la representació del coneixement són altres branques de la lingüística aplicada que, tot i recollir la noció de sistema lingüístic, fonamentalment per raons metodològiques, no poden deixar de banda el concepte de variació, implícit en el lèxic.

2. Un cas d'anàlisi de la variació lèxica: *Els verbs pronominals absoluts*

2.1. *Marc de la recerca*

El treball que presentem aquí, de manera sintètica, s'inscriu en una recerca més àmplia sobre la descripció i la classificació dels verbs catalans, des del punt de vista de l'estructura argumental i de les seves relacions amb la sintaxi i amb la semàntica.³ En aquest context, s'ha desenvolupat un intent d'explicació sistemàtica de l'alternança entre verbs no pronominals i verbs pronominals i de la distribució del fenomen de la pronominalització en el conjunt de verbs catalans.

Des del punt de vista teòric i metodològic, el treball assumeix els principals postulats de la Gramàtica Lèxico-Funcional (GLF) de Bresnan (1982) i de la Teoria de l'Estructura Argumental de Grimshaw (1990). De manera que, pel que fa al model gramatical, el component lèxic es caracteritza per produir unitats lèxiques reals i flexionades, que poden inserir-se directament en estructures sintagmàtiques superficials, i per estar constituït per entrades plenament especificades⁴ i per regles de redundància de tres tipus: regles de formació de mots, regles semàntiques i regles d'extensió o de projecció lèxica. La Teoria de l'Estructura Argumental és el mòdul teòric que regula la representació i les

³ Vegeu Lorente (1994).

⁴ La GLF incorpora els pressupòsits de la Hipòtesi Lexicalista (Jackendoff 1975).

informacions aportades per l'estructura argumental, nivell de representació del lèxic que expressa les relacions logicosintàctiques dels arguments de les unitats lèxiques predicatives (verbs i adjectius).⁵

Segons el Principi de Projecció de la GLF, cap estructura lèxica pot ser modificada per la sintaxi. En aquest plantejament, doncs, partim de la idea que les regles lèxiques d'extensió o de projecció lèxica són les responsables de donar compte de les relacions establertes entre variants lèxiques d'un mateix lema verbal.⁶ Les alternances entre formes actives i passives, entre variants transitives i intransitives o entre variants causatives i incoatives poden ser expressades per aquesta classe de regles de redundància.⁷ L'assumpció d'aquest mecanisme ens porta a distingir entre estructures argumentals bàsiques o impredecibles i estructures argumentals derivades o predictibles a partir de l'acció de les regles, com en els exemples següents:

(1) *Regla de transitivització*

A la cursa d'avui corren X i Y (DGLC)

Cada any corren la cursa de la Mercè

(2) *Regla de passivització*

El porter ha immobilitzat la pilota

La pilota ha estat immobilitzada (pel porter)

En la mateixa línia, proposem que tota construcció verbal amb clític reflexiu és el resultat d'una regla lèxica, per tant hem considerat

⁵ Les aportacions de Grimshaw (1990) presenten l'estructura argumental amb independència de la Teoria Temàtica, de manera que els papers temàtics codifiquen la informació semanticorelacional, i els arguments, la informació pertinent a la projecció sintàctica del lèxic.

⁶ Les regles d'extensió de la GLF donen compte de generalitzacions que en altres formalismes gramaticals s'expliquen en el component sintàctic.

⁷ Vegeu Lorente (1994, 1996).

que tots els predicats pronominals són derivats. A més, hem establert que la presència del clític indica, més enllà de l'aplicació d'una regla d'extensió, que l'estructura està indexada o lligada argumentalment (reflexives i recíproques) o bé que l'estructura bàsica ha patit l'eliminació de l'argument extern (passives, incoatives, impersonals).

(3) *Regla de reflexivització*

La perruquera el pentina
La perruquera es pentina

(4) *Regla d'incoativització*

El cuiner cou les mongetes
El foc cou les mongetes
Les mongetes ara couen (DGLC)

2.2. Objectius i hipòtesis del treball

Els verbs anomenats, per la tradició gramatical i lexicogràfica, 'pronominals absoluts' o 'pronominals purs'⁸ són predicats que mai no apareixen sota cap aparença que no sigui la de la construcció reflexiva i que no presenten paral·lelismes amb formes sense clític.

Per tal de caracteritzar els verbs pronominals a partir de l'estructura argumental i poder incloure'ls en una classificació global de predicats segons criteris lexicosintàctics, ens plantegem els següents objectius:

(a) Observar si els verbs pronominals absoluts configuren un conjunt compacte des del punt de vista del seu funcionament sintàctic o des del punt de vista de la seva semàntica relacional.

(b) Analitzar per què aquests predicats no poden tenir variants no pronominals.

⁸ En els diccionaris generals de llengua, estan codificats amb l'etiqueta gramatical principal v. *pron.*

(c) Veure quina relació estableixen amb la resta de construccions verbals pronominals, per tal de poder explicar la presència de clítics reflexius.

Si ens fixem en la manera com es presenten aquests verbs en les gramàtiques o com es codifiquen gramaticalment en els diccionaris, hauríem de considerar que els predicats pronominals absoluts són predicats bàsics, perquè no poden relacionar-se lèxicament amb formes verbals no reflexives. Aquesta opció faria trontollar la nostra posició respecte del clític, en el sentit que ja no podria ser un indicador gramatical de l'aplicació d'una regla lèxica.

Preferim optar per una alternativa, més coherent amb els nostres pressupòsits teòrics i metodològics, que estableixi que les construccions pronominals absolutes són resultats defectius d'operacions lèxiques. Aquesta proposta permet mantenir el tractament unitari de totes les construccions pronominals i, alhora, recuperar el criteri argumental per a l'anàlisi lèxica d'aquesta mena de construccions. Proposem que la naturalesa defectiva d'aquestes formes està condicionada per la pròpia estructura argumental.

D'acord amb aquests pressupòsits, establim les següents hipòtesis de treball:

(a) Els verbs pronominals absoluts d'estructura argumental monàdica (un únic argument) serien formes relacionades amb predicats no pronominals, però defectives per motius sintàctics o semàntics.

(b) Els verbs pronominals d'estructura argumental diàdica (dos arguments) serien variants d'altres formes no pronominals, explicables per aspectes sintàctics o semàntics.

2.3. *Corpus, criteris i anàlisi*

Amb aquesta orientació, hem observat, sense fer-ne una anàlisi exhaustiva, el conjunt de 531 entrades verbals del DGLC que porten l'etiqueta principal *v. pron.*⁹ Els criteris de la nostra observació són els següents: el nombre d'arguments de la construcció pronominal, el caràcter extern o intern dels arguments, els papers temàtics associats i la projecció sintàctica que els afecta (subcategorització, règim preposicional, etc.).

Pel que fa al primer criteri, els verbs pronominals absoluts observats poden classificar-se en dos grans blocs: predicats monàdics i predicats diàdics. A (5) reproduïm formes d'un sol argument i a (6), predicats de dos arguments.

(5) abaltir-se, accidentar-se, agarrofar-se, balbar-se, cucar-se, descarar-se, encabritar-se, engatar-se, gangrenar-se, indigestar-se, marinejar-se, masturbar-se, olivar-se, pollar-se, ramificar-se, sangglaçar-se, suicidar-se, traspaperar-se.

(6) abstenir-se, adir-se, assemblar-se, atrevir-se, burlar-se, congraciar-se, cruspí-se, descuidar-se, dignar-se, enamorar-se, endur-se, gloriar-se, immiscir-se, jactar-se, malfiar-se, obstinar-se, queixar-se, vantar-se.

Si ens fixem en els exemples anteriors, els verbs monàdics de (5) tenen un sol argument que pot tenir assignat paper temàtic AGENT, EXPERIMENTADOR o TEMA. En conseqüència, considerem que les construccions de (5) poden ser predicats monàdics d'argument extern o d'argument intern.

⁹ A partir d'uns llistats d'entrades del DGLC seleccionades per la codificació gramatical, que ens van facilitar amablement des de les Oficines Lexicogràfiques de l'IEC.

Per altra banda, els exemples de (6) inclouen un grup majoritari de formes que disposen d'un argument prominent, associat a un paper temàtic AGENT o EXPERIMENTADOR, i d'un argument intern, associat a un paper temàtic TEMA. El grup de (6) també inclou un petit grup especial de verbs d'estructura argumental complexa, com *assemblar-se* o *adir-se*, que deixarem de banda en aquest treball.¹⁰

De manera coherent amb la Teoria de Projecció Lèxica que pressuposa una condició de subjecte segons la qual tota forma lèxica ha de tenir subjecte, els predicats monàdics pronominals de (5) projecten l'únic argument que tenen en la posició de SUBJ, tal com fan els predicats monàdics d'argument extern (intransitius) o els predicats monàdics d'argument intern bàsics (inacusatius) o derivats (passius, passius pronominals o incoatius).

Els predicats diàdics de (6) també es comporten d'acord amb les nostres previsions: l'argument més prominent, extern o intern, es projecta en la posició de SUBJ i l'argument intern es projecta en la posició d'OBJ. El constituent que s'adscriu a la funció d'OBJ pot ser un SN, com en el cas de *cruspir-se* o *endur-se*, o bé un SP de règim,¹¹ com en els casos de *burlar-se* [+ SP_{de}] o *immiscir-se* [+ SP_{en}].

Les diferències referides a la poliadicitat dels predicats i a la consegüent projecció ens porten a defensar que el grups de verbs representats a (5) i (6) corresponen a classes verbals distintes. Proposem

¹⁰ Aquest grup especial de verbs són construccions, generalment pronominals absolutes, que disposen de dos arguments de caràcter intern, que tenen associat el mateix paper temàtic EXPERIMENTADOR o TEMA, i que són objecte d'una comparació o d'una oposició. Els treballs referits a la teoria temàtica o a la teoria argumental que hem pogut consultar no s'ocupen d'aquesta classe de verbs. Deixem fora de l'abast d'aquest treball la descripció d'aquestes construccions, de la mateixa manera que hem bandejat tota referència als verbs copulatius i pseudocopulatius.

¹¹ Els SP de règim es caracteritzen per dur sempre la mateixa preposició obligatòria, limitació que ve determinada per l'entrada lèxica verbal.

que els predicats monàdics de (5) siguin considerats construccions derivades d'una regla lèxica d'extensió, amb resultats defectius, i que, en canvi, els predicats diàdics de (6) siguin considerats predicats bàsics alternatius, en què el clític expressaria operacions que afecten la projecció sintàctica i l'assignació de constituents.¹² Deixarem de banda, doncs, aquest segon grup de verbs, perquè el seu caràcter pronominal haurà de ser explicat per un altre tipus de regla lèxica. Alternances com les de l'exemple de (7) no poden ser descrites mitjançant regles d'extensió que augmenten o redueixen l'estructura argumental.

- (7) Tard o d'hora morirem / ens morirem
Aquesta planta no ha arrelat /no s'ha arrelat
Aquest temps abonarà / s'abonarà

Ara cal que observem si els predicats pronominals monàdics de (5), que hem considerat derivats de regles lèxiques, poden identificar-se amb construccions intransitives, incoatives o reflexives.

Rebutgem, d'entrada, la identificació dels pronominals absoluts amb formes passives, per tal com aquestes són les construccions verbals derivades per excel·lència. Les formes passives morfològiques i les passives pronominals no són mai defectives, sempre es correlacionen amb formes actives agentives.

Podem considerar reflexius els verbs pronominals absoluts de (8), que es caracteritzen per presentar una estructura argumental indexada o lligada argumentalment. Hi ha casos en què la semàntica lèxica sempre identifica el referent de l'AGENT i el del PACIENT o TEMA (8a) i hi ha d'altres que poden implicar reciprocitat (8b).

¹² Fixem-nos que, fora d'algunes excepcions, les construccions pronominals absolutes diàdiques representades a (6) són verbs de règim preposicional.

- (8) a. masturbar-se, suïcidar-se
b. amigar-se, compenetrar-se, juramentar-se

Els predicats pronominals monàdics d'argument intern, com els de (9), s'ajusten des del punt de vista argumental i temàtic a les construccions derivades incoatives. L'únic argument és intern, l'acció generalment és involuntària i sovint les formes verbals són derivades morfològicament de substantius o adjectius. De vegades hi podríem relacionar una causa, cosa que lliga encara més estretament aquestes construccions que alternen formes causatives amb formes incoatives.

- (9) ablenar-se, abrinar-se, aclivellar-se, acopar-se, agrumar-se, amatonar-se, apergaminar-se, arnar-se, boirar-se, cucar-se, embotifarrar-se, encrestar-se, ennuvolar-se, enrojolar-se, industrial-se, neular-se, olivar-se, pollar-se, ramificar-se, salinar-se.

En aquest grup de formes incoatives, també podem incloure formes verbals que morfològicament són compostos del tipus OBJ+V, com els exemples de (10).

- (10) aiguarbarrejar-se, capbaixar-se, colltrencar-se, corgelar-se, pellpartir-se, sangglaçar-se, tallgirar-se.

Però no tots els casos són tan evidents com els de (8) a (10). Quan una construcció monàdica pronominal absoluta es correspon amb una estructura d'argument extern AGENT, es fa difícil determinar si es tracta d'una construcció reflexiva o simplement intransitiva. És el cas dels pronominals de moviment, com els de (11).

(11) abalançar-se, agenollar-se, allitar-se, anar-se'n, gronxolar-se.¹³

Nosaltres considerarem que aquests verbs pertanyen al grup de predicats reflexius, perquè si fossin intransitius derivats estarien relacionats, encara que defectivament, amb formes transitives, cosa difícil de predir i que no explicaria la presència del clític.¹⁴ A més, sembla plausible proposar que, en els verbs de moviment pronominals, l'AGENT de l'acció voluntària s'identifica amb el PACIENT o TEMA desplaçat, perquè els verbs diàdics de moviment també presenten una estructura argumental en què l'argument extern és AGENT, CAUSA o INSTRUMENT i l'argument intern, TEMA.¹⁵

Quan un verb pronominal absolut es correspon amb una estructura monàdica d'argument intern, amb assignació temàtica d'EXPERIMENTADOR o TEMA, i amb el tret de selecció semàntica [+humà], és difícil establir la identificació del predicat amb una forma incoativa o bé amb una forma reflexiva. La manca d'argument extern impossibilita esbrinar si hi ha una CAUSA o bé un AGENT, hipotètics, darrera del predicat lògic. Són casos com els de (12).

(12) acarnissar-se, accidentar-se, adormissar-se, airar-se, compungir-se, embarbussar-se, empatollar-se, encaterinar-se, malfixar-se.

A manca d'una anàlisi més aprofundida, establim que quan un predicat pronominal monàdic d'aquest tipus expressa una acció

¹³ Hi ha d'altres verbs pronominals de moviment, que el DGLC incorpora sota l'entrada del lema que porta assignada una etiqueta no pronominal. Per exemple, la construcció pronominal de moviment *dirigir-se a* es troba dins de l'article *dirigir*, que introdueix una forma verbal transitiva i de significat diferent.

¹⁴ Vegeu l'exemple (1).

¹⁵ Com en els casos de *moure*, *balancejar*, *gronxar*, *abocar*, *tombar*, *plegar*, *inclinat*, etc.

involuntària o espontània, en què l'argument intern oscil·la entre l'assignació temàtica d'EXPERIMENTADOR o de PACIENT-TEMA, la construcció relacionada és un predicat incoatiu.

Pel que fa a la interpretació semàntica del subjecte d'un predicat pronominal absolut, hem observat que no es pot produir mai una interpretació genèrica o arbitrària. Com que hem arreglerat les construccions pronominals monàdiques sota la classe de predicats derivats reflexius o incoatius, el subjecte lògic de totes aquestes formes sempre és de tipus referencial.¹⁶

3. Conclusions

Com a principal resultat de l'anàlisi efectuada sobre les estructures argumentals dels verbs pronominals absoluts referenciats al DGLC, convé destacar la idea que darrere del conjunt de verbs pronominals absoluts, que la gramàtica tradicional ha difós, es poden identificar predicats de naturalesa diversa.

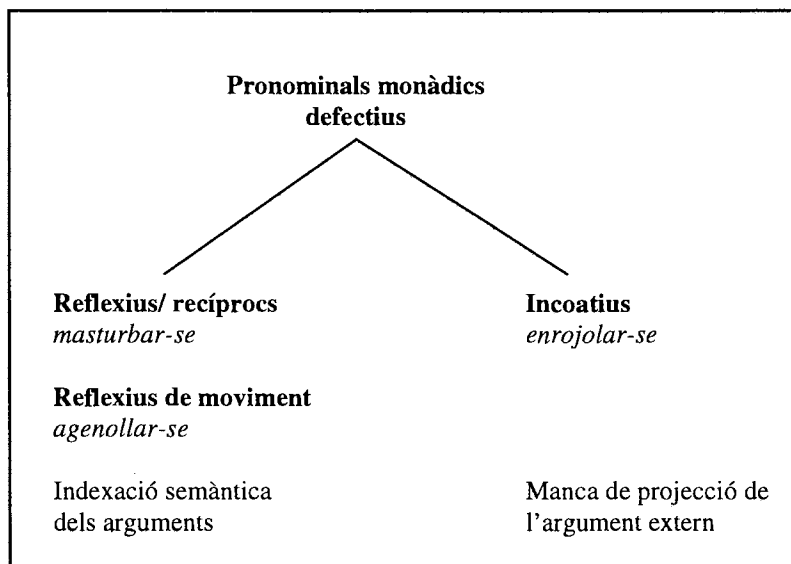
D'entrada sembla que, sota la codificació de *v. pron.*, apareixen verbs que responen a la mateixa estructura argumental que tenen els verbs pronominals derivats de verbs no pronominals. Es tracta de verbs monàdics (d'un sol argument) i presenten una característica comuna: la defectivitat lexicosintàctica. El fet que només puguin ocórrer en construccions pronominals prové de restriccions lexicosemàntiques, imposades des del lexicó. Encara que no disposin d'una construcció paral·lela sense clític, es comporten sintàcticament com les construccions

¹⁶ La regla d'impersonalització només pot aplicar-se sobre verbs pronominals mitjançant la substitució de l'argument extern per un pronom arbitrari, com en l'exemple *Algú s'ha suïcidat*.

reflexives (derivades de verbs transitius agentius) i com les construccions incoatives (derivades de verbs transitius causatius).

El segon gran bloc de verbs codificats com a pronominals no sembla respondre al caràcter de verb pronominal derivat, ni reflexiu, ni passiu, ni incoatiu, ni impersonal; sinó que es caracteritzen per disposar de dos arguments (un extern, que funciona de subjecte gramatical, i un intern, que funciona de complement i que es projecta en forma de sintagma preposicional) i per no distingir-se semànticament d'altres construccions diàdiques no pronominals. L'ús absolut d'aquests verbs com a pronominals sembla estar relacionat amb les seves característiques sintàctiques (règim verbal).

Tenint en compte només els verbs pronominals absoluts del primer bloc (monàdics), la nostra anàlisi basada en el criteri argumental ens aporta el panorama resultant que s'exposa en l'esquema següent:

Darrere d'un conjunt aparentment homogeni també hi havia diversitat, al capdavant.

Bibliografia

- BADIA, T. (1994), *Lexicografia i models lingüístics: les teories lingüístiques i el lèxic*, "Caplletra", 17, pàgs. 15-46.
- BLOOMFIELD, L. (1933), *Language*, The University Chicago Press, Chicago, 1984.
- BRESNAN, J. (ed.), *The Mental Representation of Grammatical Relations*, The MIT Press, Cambridge, Mass., 1982.
- CABRÉ, M. T. (1992), *Sobre la diversidad y la terminología*, dins *Actas del III Simposio Iberoamericano de Terminología. San Millán de la Cogolla, diciembre de 1992*, PPU, Barcelona, 1997.
- CHOMSKY, N. i HALLE, M. (1968), *The Sound Pattern of English*, Harper & Row, Nova York, 1991.
- GREGORY, M. i CARROLL, S. (1978), *Language and Situation. Language Varieties and their Social Contexts*, Routledge & Kegan Paul, Londres.
- GRIMSHAW, J. (1990), *Argument Structure*, The MIT Press, Cambridge, Mass.
- HALLIDAY, M. A. K., McINSTOSH, A i STEVENS, P. (1964), *The Linguistic Sciences and Language Teaching*, Longman, Londres.
- JACKENDOFF, R. (1975), *Morphological and Semantic Regularities in the Lexicon*, "Language", 51, pàgs. 639-671.
- LORENTE, M. (1994), *Aspectes de lexicografia: representació i interpretació gramaticals*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, Barcelona.

-
- _____ (1996), *Una proposta de classificació dels verbs catalans*, dins *Estudis de lingüística i filologia oferts a Antoni M. Badia i Margarit*, vol. III, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 1996, pàgs. 77-101.
- PAYRATÓ, L. (1988), *Català col·loquial. Aspectes de l'ús corrent de la llengua catalana*, Universitat de València, València.
- POLLARD, C. (1984), *Generalized Phrase Structure Grammars, Head Grammars, and Natural Languages*, tesi doctoral, Stanford University, Stanford.
- POLLARD, C. i SAG, I. (1988), *An Information-Based Approach to Syntax and Semantics: Volume I. Fundamentals*, CSLI, "Lecture Notes", 13, Stanford.
- _____ (1994), *Head-Driven Phrase Structure Grammar*, The University Chicago Press, Chicago.

Variació i fonètica

Joan Julià i Muné
(Universitat de Lleida)

Jordana: Us heu cansat d'escoltar sons?

Fontanella: Sí. És un exercici molt absorbent. Jo, que estava orgullós de les meves vint-i-quatre vocals distintes, em sento completament derrotat per les cent trenta vostres. Us he de confessar que en molts casos no percebo la diferència.

G. B. Shaw, *Pigmalió*

(Versió lliure de Joan Oliver)

0. Introducció: la passió pel caos ordenat

L'aclaparament de Fontanella —el *colonel Pickering*, expert en sànscrit, de l'original— davant del “desplegament vocàlic” del professor de fonètica Jordana —el *professor Higgins*, modelat a partir del fonetista anglès Henry Sweet— evidencia l'extraordinària variabilitat de la matèria fònica de la llengua.

La variació lingüística, i molt especialment la fonètica, és intrínseca a tot llenguatge natural. Fins a tal punt és així que el nombre de sons del llenguatge és immesurable i per consegüent infinit.¹ Ara bé,

¹ És evident que la capacitat productiva de cada parlant supera de molt la seva capacitat perceptiva o discriminatòria. Les proves de percepció demostren que el parlant-oient normal difícilment pot distingir més d'una cinquantena de sons

és prou sabut que cada comunitat lingüística, i més específicament cada comunitat de parla, en fa servir un subconjunt —si bé de nombre més limitat, encara no mesurable— a partir del qual s'estructuren les diverses unitats fonològiques fonamentals conegudes com a fonemes. Aquests constitueixen un conjunt finit, l'inventari fonemàtic de cada llengua, que com a sistema estructurat esdevé objecte d'estudi de la fonologia.

En aquest sentit una de les contribucions més destacades a l'elaboració de la teoria fonètica a partir de la variació fònica dels llenguatges naturals ha estat la d'un fonetista nord-americà, el llegendari Kenneth L. Pike. Les seves obres —especialment les publicades a la dècada dels quaranta: 1943, 1947 i 1948—, a part d'aplegar els resultats dels seus treballs de camp efectuats en els cinc continents, palesen la seva extraordinària capacitat d'emetre i discriminar sons.²

Tanmateix, els afanys per precisar, mitjançant la notació fonètica, la diversitat fònica del ser humà, daten de principis de segle i se situen al vell continent. Sobresurten el sistema analfabètic de Jespersen (1904)³ i

vocàlics, deixant de banda notables excepcions (vegeu al respecte la nota següent). Dependrà del nombre i de la naturalesa de les llengües que conegui i de la seva finor d'orella, especialment si és un entès en música, entre d'altres aspectes.

² Kenneth L. Pike (1912-), nascut precisament pocs mesos després de la mort de Sweet (1845-1912), és conegut sobretot per la seva tesi doctoral, en què intentà establir la diversitat de sons que pot emetre el ser humà. Fou publicada el 1943 amb el títol de *Phonetics*. Pike solia fer demostracions dels seus extraordinaris dots com a “fonetista pràctic” als congressos internacionals de fonètica. Vaig tenir ocasió de comprovar-ho personalment al IXè Congrès Internacional de les Ciències Fonètiques (9th ICPHS, Copenhaguen, agost 1979; vegeu Julià i Muné 1984). Posteriorment aplegà aquestes demostracions en diverses edicions audiovisuals. Vegeu també al respecte, Maddieson & Ladefoged (1996).

³ Per a aquest mètode, a part de l'obra de Jespersen *Lehrbuch der Phonetik*, vegeu Onishi (1981). Amb algunes innovacions, com ara els tipus de veu a partir del model de Laver (1980), se n'han elaborat alguns de posteriors (Julià i Muné 1980).

l'obra de l'Associació Fonètica Internacional amb el seu corresponent alfabet.

A casa nostra, després de l'obra pionera de Josep M. Arteaga Pereira,⁴ i especialment de Pere Barnils al llarg del primer terç de segle, destaca l'aportació extraordinària de Daniel Recasens, sobretot durant aquest darrer decenni (1986-1996). La tasca de recerca de Recasens en general, i la que s'emmarca en el camp de l'experimentació en fonètica articulatòria en particular, ens forneix nombroses dades sobre la variació fonètica de la nostra llengua. Darrerament han agafat embranzida els estudis relatius a un terreny força menys fressat: el de l'entonació. La investigació del vessant suprasegmental de la llengua catalana (Hidalgo 1996 i Prieto 1996, entre els més recents) completa el panorama de la variabilitat de la matèria fònica i obre nous viaranyes per a la caracterització més precisa de la nostra llengua.⁵

En darrer terme culminaria aquest interès per l'estudi de la variació lingüística a casa nostra el reguitzell de treballs elaborats en el marc de la sociolingüística de la variació a partir de la bibliografia laboviana (1963, 1966, 1970, entre d'altres). Els més representatius han estat aplegats recentment en un volum (Turell 1995a) que ha esdevingut el pal de paller metodològic per analitzar la variació en el català actual i, molt especialment, per explicar-ne la variació sincrònica i, al capdavant, la diversitat del sistema en general.

⁴ Per als inicis de l'AFI i la primerenca contribució catalana d'Arteaga Pereira, vegeu Llisterra (1984).

⁵ La seva rellevància per a la caracterització de la llengua col·loquial ha estat remarcada especialment per Payrató (1996: 91).

1. La compartimentació del caos estructurat

En fonètica, parlar de variació és com parlar de flora i fauna enmig de la selva tropical. L'aparent caos no és més que una simple heterogeneïtat estructurada, com dirien els variacionistes.

Cal parlar de variació del so des de diferents punts de vista, com podem veure en el quadre adjunt, especialment en relació amb:

1. El procés de *producció-transmissió-percepció*. Un mateix parlant pot variar la forma d'articular un so, transmetre'l i percebre'l. Ho pot fer de diverses maneres en el decurs de l'emissió d'una frase, independentment del context lingüístic o pragmàtic. [Vegeu especialment Recasens (1986, 1991a, 1991b, 1993, 1996).]

2. El nivell d'anàlisi fonètica: segmental (bàsicament *al·lofònica*: vocàlica i consonàntica) [Recasens (1991a,b, 1993)] i suprasegmental (bàsicament *tonal*: entonació) [Badia i Margarit (1972); Recasens (1977); Bonet (1984, 1986); I. Mascaró (1987); Hidalgo (1996); Prieto (1996)].

3. Les característiques del parlant: procedència geogràfica (*geolecte*) [Veny (1978, 1986); I. Mascaró (1987); Recasens (1985, 1991b)], la franja d'edat (*cronolecte*) [Carrera (1993, 1995); Montoya (1995); Solans (1996)], i la pertinença a un grup social (*sociolecte* i *etnolecte*) determinat [Montoya (1989); Alturo & Turell (1995); Pla (1995); Pradilla (1995)].

4. La variació pragmàtica o funcional que la situació comunicativa determina (*registre*) [Coromines (1971); Vallverdú (1986); Payrató (1988/1996); IEC (1990); J. A. Castellanos (1993)].

5. Fins i tot *la diversitat transscriptora i la precarietat simbòlica* per a la representació gràfica del so contribueixen que la variació sigui encara més inherent a la fonètica (cf. la nota 6).

2. La diversitat de la variació fònica

<i>camp d'estudi</i>	<i>tipus de variació fònica</i>	<i>ciència</i>
1. Fonació, articulació i emissió del so (producció)	ANATOMICOFISIOLÒGICA	FONÈTICA ARTICULATÒRIA
2. Transmissió	FÍSICA	FONÈTICA ACÚSTICA
3. Percepció	PERCEPTIVA	FONÈTICA AUDITIVA
4. Síntesi i reconeixement	PERCEPTIVO-COMPUTACIONAL	TECNOLOGIA DE LA PARLA
(Funció significativa		FONOLOGIA)
*5. Realització fònica (segmental)	AL·LOFÒNICA	FONÈTICA
*6. Entonació (suprasegmental)	PROSÒDICA	DESCRIPTIVA
7. Evolució	DIACRÒNICA/ SINCRÒNICA (cronolecte)	FONÈTICA HISTÒRICA (o evolutiva)
*8. Distribució geogràfica	DIATÒPICA (geolecte)	DIALECTOLOGIA (Geolingüística)
9. Ús per grups socials	DIASTRÀTICA (sociolecte)	SOCIOLINGÜÍSTICA DE LA VARIACIÓ

*10. Ús estilístic	DIAFÀSICA/FUNCIONAL (Adequació)	PRAGMÀTICA
11. Correcció	NORMATIVA	ORTOLOGIA/ORTOÈPIA FONÈTICA PRESCRIPTIVA
	LOGOPÈDICA	ORTOFONIA/FONIATRIA
*12. Didàctica de L2	INTERLINGÜÍSTICA	FONÈTICA CONTRASTIVA (Anàlisi d'errors)

* Tractada especialment en aquest treball.

3. Variació al·lofònica i diatòpica

Les variants contextuais dels fonemes ens permeten exemplificar la diversitat fònica amb què es manifesten les unitats fonològiques del català. Entre l'ampli ventall de possibilitats podem destriar la diversa realització fonètica del fonema /d/ en català central (variació consonàntica intradialectal) i de /ε/ en posició posttònica final de mot (variació vocàlica intradialectal) i /ɔ/ ~ /o/ ~ /u/ en posició tònica (variació vocàlica interdialectal).

3.1. Variació consonàntica intradialectal

Entre la ingent variabilitat al·lofònica de /d/ el català selecciona quatre variants fonamentals per al context A i dos per al B.

La realització fonètica del fonema /d/ (català estàndard, accent central)

CONTEXT A: oclusiu dental⁶ / alveolar / palatal / “geminat”(allargat)⁷
 [d] / [ɖ] / [dʲ] / [dd] = [d:]

#(#)___	[ˈduəs] <i>dues</i>	[ˈdɾayə] <i>draga</i>
[ocl]___	[əbdiˈka] / [əd̪diˈka] <i>abdicar</i>	[ˈkɔbdiˈβi] <i>cop diví</i>
___[obs]	[pɔd̪gwəˈɲa] <i>pot guanyar</i> [pɔggwəˈɲa] ⁸	[pɔd̪ʎiˈɣa] <i>pot lligar</i> [pɔʎʎiˈɣa]
[nas]___	[ˈbɛndrə] <i>vendre</i>	[gənˈdɛzə] ⁶ <i>Gandesa</i>
___# [r]	[ˈtodrəˈmɛj] <i>tot remei</i>	
___# [lat]	[ˈtod̪ˈʎam] <i>tot llam</i>	[tod̪tineˈat] <i>tot lineal</i>
[lat]___	[ˈkat̪drə] <i>caldre</i> [ət̪diˈðat] <i>el didal</i>	[ˈgaʎˈdind̪i] <i>gall dindi</i>
___# [j,w]	[ˈtod̪ˈjɔt] <i>tot iot</i>	[ˈtodˈwiski] <i>tot whisky</i>

⁶ Aquí segueixo el sistema de transcripció de Recasens (1993). Tanmateix, sovint empren [d̪] per a l'oclusiu dental i [d] per a l'alveolar (cf. [ˈbɛndrə] / [gənˈdɛzə]). Fins i tot en aquesta qüestió, doncs, podríem parlar d'una mena de variació alfabeticofonètica. Així es pot desprendre de la diversitat transscriptora dels fonetistes i de la precarietat simbòlica dels alfabet fonètics, començant per l'AFI mateix.

⁷ El terme “geminat” per referir-se a un so oclusiu allargat no és gaire recomanable. És més escaient quan s'aplica a grafies o als resultats de certs processos fonològics, com ara l'assimilació.

⁸ Podem trobar les dues pronúncies: [pɔd̪gwəˈɲa] / [pɔggwəˈɲa] en un cas, i [pɔd̪ʎiˈɣa] / [pɔʎʎiˈɣa] en l'altre.

CONTEXT B:	aproximant dental	/	alveolar
	[ð]	/	[d̪]
(ALTRES)	[ˈbiðə] <i>vida</i>		[təzˈðuəs] <i>les dues</i>
	[kurˈðiʎ] <i>cordill</i>		

3. 2. Variació vocàlica intradialectal i interdialectal

Partint del sistema de les vocals cardinals⁹ (Fig. 1) podem situar damunt del trapezi vocàlic els camps de realització de /ɛ/ en posició posttònica a final de mot (*carxofera* / *carxofo*, com a mostra de variació intradialectal) en lleidatà. D'altra banda, també hi podem col·locar /ɔ/ ~ /o/ ~ /u/ en posició tònica (*bona*, com a mostra de variació interdialectal) en central barceloní / central gironí / rossellonès (Fig. 2).

⁹ El sistema de les *Vocals cardinals* fou dissenyat pel fonetista anglès Daniel Jones (1881-1967) i es publicà per primer cop a Ward (1929). Les vocals cardinals pròpiament dites són les numerades d'1 a 16, tal com figuren al diagrama de la Fig. 1. Un bon compendi sobre aquest sistema de descripció vocàlica es pot trobar a Ladefoged (1993).

EL SISTEMA DE LES VOCALS CARDINALS

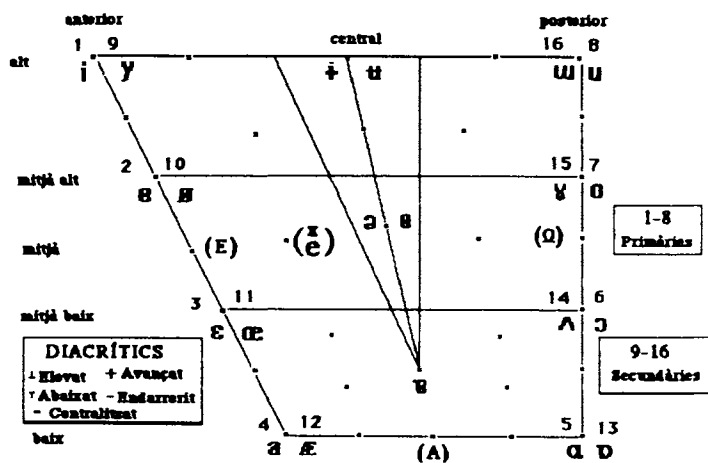

Fig. 1

VOCALS DEL CATALÀ

(1, 2 : Nord-occidental lleidatà)

(3: Central barceloní, 4: central gironí, 5: rossellonès)

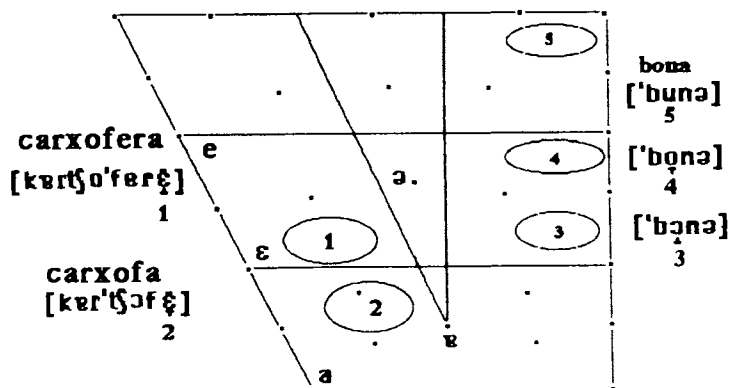

Fig. 2

4. Un cas de variació segmental intradialectal: el *Diccionari de la pronúncia del nord-occidental lleidatà*¹⁰

Aquest diccionari de la pronúncia de la varietat lleidatana del català nord-occidental, en procés d'elaboració, recull una extraordinària variabilitat fonètica segons els grups d'edat, sexe i grau de culturització, que en certa manera ja ens ha avançat Solans (1996). A continuació oferim una selecció d'algunes entrades la pronúncia de les quals —encara provisional i pendent de revisió i quantificació— figura per ordre de freqüència. Inclou una mostra del vocabulari propi —si no exclusiu— del domini lleidatà que hem procurat d'incorporar-hi com una aportació que considerem imprescindible de fer-hi (vegeu notes 11 i 12).

Una mostra de la variabilitat fonètica del lèxic lleidatà

<i>albergínia</i>	[awβer'dʒinɛ]	<i>caragolar</i>	[karayɔ'la]
	[aβer'zinɛ]		[kayɔ'la]
	[awβre'zinɛ]		[akarayɔ'la]
	[oβer'zinɛ]		[aŋkarayɔ'la]
	[awβar'dʒinɛ]		

¹⁰ L'elaboració del projecte DIFON del *Grup de recerca en fonètica descriptiva*, del Departament de Filologia Catalana de la UdL, s'inicià pròpiament el gener de 1994 (Julià i Muné 1996). Des d'un principi el nostre diccionari ha pretès seguir la línia d'obres similars com ara la de Martinet & Walter (1973) per al francès i Wells (1990) per a l'anglès. Tanmateix, a mesura que n'hem anat perfilant la metodologia de treball —i fins on ens ha estat possible— hi hem incorporat procediments propis de la sociolingüística de la variació.

<i>carxofa</i>	[kar'tʃɔfɛ]	<i>endevinalla</i>	[andɛβi'naʎɛ]
	[kar'ʃɔfɛ]		[andiβi'naʎɛ]
	[askar'ʃɔfɛ]		[endɛβi'naʎɛ]
	[askar'tʃɔfɛ]		[endɛβi'naʎɛ]
	[eskar'tʃɔfɛ]		[endiβi'naʎɛ]
			[endɛβi'nanɛ]
			[diβin'naʎɛ]
<i>entrepussar</i> ¹¹	[antrepu'sa]	<i>escatxigar</i> ¹²	[askatʃi'ɣa]
	[antrapu'sa]		[eskatʃi'ɣa]
	[entrepu'sa]		
<i>llonganissa</i>	[ʎangu'nise]	<i>transatlàntic</i>	[,tranzat'tantik]
	[ʎango'nise]		[,tranzad'tantik]
	[ʎonga'nise]		[,tranzan'tantik]
			[,traza'tantik]
			[,trazan'tantik]
			[,trasan'tantik]
			[,trasa'tantik]

¹¹ *Ensopegar*. Al DECLC i al DIEC figura *entropessar*. El DCVB el considera present a comarques nord-occidentals com ara l'Urgell i la Segarra (Cf. l'eivissenc [əntɾəpu'sa]).

¹² *Esquitxar*. Figura al DIEC. Al DECLC és considerada una forma metatitzada d'*esquitxegar*. El DCVB, a més d'haver-lo recollit a Lleida, Tàrraga, Artesa i Sidamon, el troba com a [əskətʃi'ɣa] en el domini oriental: Sant Feliu de G., Solsona, Cardona i Gironella.

5. Variació suprasegmental o entonacional

A. *Que em deixes el cotxe?*

B. *Sí, home.*

[*Els interlocutors i el context situacional: adults (20-25 anys) / nivell cultural superior / A. home - B. dona / Lleida / català nord-occidental lleidatà / 1995*]

Si ens basem en la resposta de B, tal com està expressada aquí, ho tindrem francament difícil, malgrat les aparences, per saber si A arribà mai a tocar el cotxe de B. Tampoc no podrem de cap manera esbrinar en quines condicions i amb quin grau de confiança B s'hi negà o fins a quin punt es mostrà esplèndid amb A. I és així perquè sovint el valor locutiu —el significat que comporta la seva estructura segmental— d'un enunciat no es correspon amb el valor il·locutiu que li donen els elements suprasegmentals, en concret l'entonació.

Entre les diverses funcions de l'entonació destaca l'*emocional*. Mitjançant la corba melòdica el parlant pot expressar una actitud determinada, que constituirà el component fonamental del significat del mot o la frase, com ara: sorpresa, reserva, impaciència, interès, acord, desacord, etc. L'experimentació fonètica amb les proves de percepció corresponents ens permet establir unes pautes per veure-hi un xic més clar entre aquesta infinitat de possibilitats suprasegmentals relacionades amb la funció expressiva del llenguatge.

Hidalgo (1996: 147) distingeix entre la *funció modal secundària* de l'entonació, que correspon a la funció comunicativa emotiva, esmentada més amunt, i la *funció desambiguadora*, mitjançant la qual els elements prosòdics prevalen damunt dels segmentals en el cas d'haver-hi contradicció entre locució i il·locució. D'aquesta manera la variabilitat

suprasegmental —conseqüència de la diversitat de la força il·locutiva— està directament relacionada amb la variació pragmàtica (vegeu l'apartat següent), atès que el context situacional de l'enunciat esdevindrà decisiu per a la interpretació del seu significat real i definitiu.

A continuació es mostren les 9 maneres seleccionades —i destriables— de respondre a la petició de A, amb el contorn melòdic corresponent a l'actitud del parlant B. Tot seguit s'indiquen les actituds percebudes per les 14 persones a qui es passà el test de percepció. Les característiques d'aquests oients-receptors (12 dones i 2 homes) són similars a les dels interlocutors.¹³ És evident que es tracta tan sols d'un modest assaig i que ens caldrien nombroses dades més en tots els dialectes per poder arribar a alguna sistematització de la variació tonal del català, tal com apunten Mascaró (1987) i Prieto (1996: 174).

Resultat de la prova de percepció de les 9 emissions de “Sí, home”

Actitud del parlant B

1. Negació poc ferma ['si: 'ome]

[Actituds percebudes pels receptors/parlant A]

negació continguda (5)

afirmació rotunda (2)

desacord (1)

sorpresa (1)

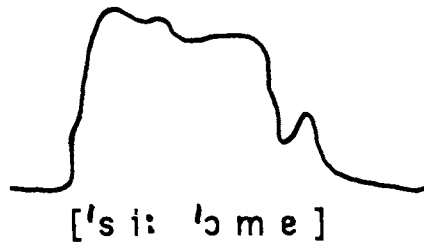
¹³ Les dades experimentals procedeixen del projecte interdepartamental d'anàlisi contrastiva de l'entonació de l'anglès i el català que s'ha anat desenvolupant al Laboratori de Fonètica de la Universitat de Lleida al llarg d'aquesta darrera dècada. El projecte ha seguit la metodologia per a l'estudi de l'anglès col·loquial d'O'Connor & Arnold (1973). La corba melòdica ha estat obtinguda amb l'oscil·loscopi Visi-pitch del Laboratori de Fonètica “Pere Barnils” de la Universitat de Lleida.

afirmació (1)

enuig lleuger (1)

negació rotunda (1)

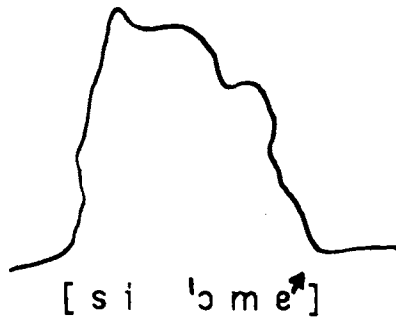
NC (2)]

2. Negació rotunda [si 'ɔmeʳ]

negació rotunda (12)

sorpresa (2)

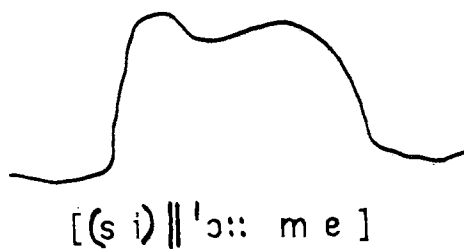

3. Afirmació insistent [(si) | 'ɔ:: me]

afirmació (6)

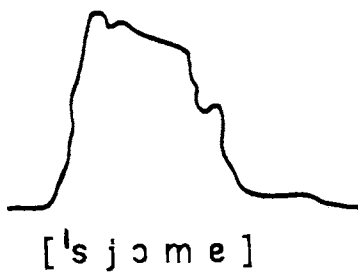
acord per compromís (3)

acord (3)
 desacord (1)
 negació (1)

4. Afirmació ['sjɔme]

afirmació poc contundent (5)
 afirmació (5)
 acceptació (1)
 negació suau (1)
 ratificació (1)
 NC (1)

5. Negació [sjɔ'mɛ:]

afirmació (4)

negació (3)

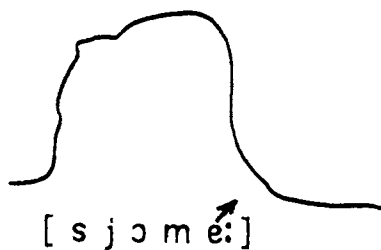
disconformitat (2)

exclamació negativa (1)

enuig (1)

dubte (1)

NC (2)

6. Afirmació amb sorpresa ['si || 'ɔmɛ:]

acord (3)

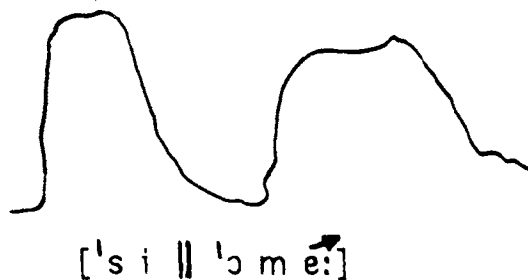
afirmació (3)

dubte (3)

reafirmació (2)

acceptació (2)

NC (1)

7. Afirmació insistent ['si::'ɔmē:']

acceptació resignada (14)

['s i:: 'ɔ m ē:]

8. Afirmació amb toc d'atenció ['si || ɔ'mē:]

afirmació rotunda (7)

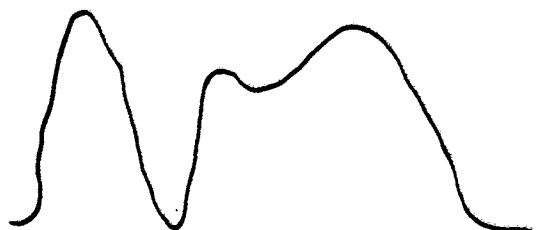
exclamació negativa (2)

negació rotunda (2)

disconformitat (1)

desacord (1)

afirmació continguda (1)

['s i || ɔ 'm ē:]

9. Dubte [[^]'sɪ: | 'ɔm(e)]

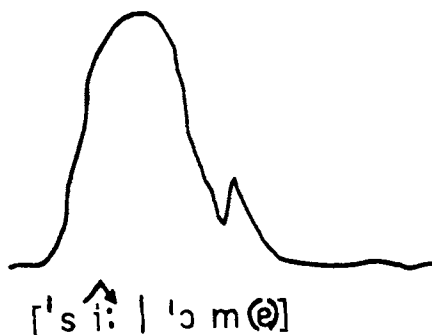
afirmació continguda (4)

dubte (4)

afirmació molesta (3)

afirmació (2)

afirmació per insistència o impertinència (1)

6. Variació funcional o pragmàtica

Si bé el tipus de variació suprasegmental ha estat tractada a part, podria incloure's perfectament en aquest apartat. Tal com s'ha dit més amunt, l'entonació està lligada a la modalitat oral col·loquial i als tipus d'elocució del discurs per la rellevància de la força il·locutiva del component tonal de l'enunciat. L'exemplificació que s'ofereix tot seguit —més aviat de caire segmental tot i el paper que hi ha de fer l'èmfasi i l'entonació— no tindria sentit si no s'emmarqués en uns contextos situacionals determinats i es fes referència al grau de formalitat (f) i a la velocitat d'emissió (vl) o ritme de parla, que esdevenen inversament proporcionals.

Variació en l'estructura segmental de la frase en relació amb el grau de formalitat

Cada intrús n'espera uns quants (català central)

1. ELISIÓ	[kaðin' trus] [nəs' pɛrʉns' kwans]	-f / +v]
2. DIFTONGACIÓ	[kaðəjn' trus] [nəs' pɛrəwɪns' kwans]	+ -f
3. JUXTAPOSICIÓ HIÀTICA	[kaðəin' trus] [nəs' pɛrəʉns' kwans]	+f / -v]

Me'n vaig anar (cat. nord-occidental lleidatà)

4.	[men , badʒa' na]	+++f
5.	[mem , badʒa' na]	++f
6.	[mem , baja' na]	±f
7.	[mem , baj' na]	--f
8.	([, baj' totret' kam] (Cf. [, batʃ kər' ðat' kam]))	-- -f

Els alumnes no arriben mai puntuals (cat. central)

9-a	*[els a' lumnes no a' riβem 'maj pun'twals]	Interllengua A
9-b	*[ətʒ ə' tumnəs no a' riβem 'ma' pun't'wa:tʰ] ¹⁴	Interllengua B
10-	[ətʒ ə' tumnəs no ' riβem 'maj pun'twats]	±f
11-	[ətʒ ə' tumnəs no ^a ' riβem 'maj pun'twats]	+f
12-	[ətʒ ə' tumnəs no ə' riβem 'maj puntu'ats]	++f

¹⁴ El símbol /r/, lleument modificat de l'AFI, indica el so aproximant postalveolar de l'anglès.

Els registres informals tendiran a reduir la tira fònica (elisió) i els formals al manteniment de segments (juxtaposició hiàtica) i a l'augment de la durada de l'emissió.

A (8), amb el nivell més baix de formalitat, caldria canviar de frase. Atès que la segona seria més pròpia de les comarques gironines, el contrast dialectal ens il·lustraria els registres col·loquials de caire familiar o popular als dos extrems de l' "Eix transversal".

(9a) i (9b) no són pròpiament catalanes. A és l'estadi del castellanoparlant i B de l'angloparlant en què intenten pronunciar la frase catalana.

(10), (11) i (12) manifesten una gradació ascendent de formalitat, de forma paral·lela a (1), (2) i (3).

7. El cas de [r] - [ɾ] prepausal en síl·laba tònica

Les diferents modalitats col·loquials, de caire conversacional o expositiu, els tipus d'elocució, la variació en el ritme de parla o la simple presència o absència d'èmfasi solen determinar una gran varietat de pronúncies. Entre la dels fonemes consonàntics destaca el diferent grau d'aspiració¹⁵ amb què s'emeten els oclusius sords en posició inicial tònica en català, sobretot en la pronúncia emfàtica, i especialment la dels fonemes /r/- /ɾ/ en posició final de mots aguts. Exemplificaré aquest segon cas.

D'ençà que Barnils (1917) inicià les anàlisis experimentals dels sons [r] - [ɾ], vibrant i bategant respectivament, han estat nombrosos els

¹⁵ El grau d'aspiració, conegut com VOT ("voice onset time") o MEL (moment d'engegada laríngia, Julià i Muné 1981) depèn del ritme de parla, de l'èmfasi i de la tonicitat de la síl·laba. En català, com en les altres llengües romàniques, a diferència de l'anglès, l'aspiració hi és molt més reduïda.

estudis sobre la seva articulació, transcripció i estatus fonològic, que han deixat obsolet aquell treball pioner. L'experimentació i les descripcions articulatòries més reeixides es deuen a Recasens (1986, 1991a, 1991b i sumàriament a 1993: 162, 177) i les síntesis més clares i funcionals a Serra (1995, 1996 i 1997: 226-256).

En relació amb la variació fònica determinada pel context pragmàtic destaquen Coromines (1971), Recasens (1991b:326) i Badia i Margarit (1994: 766-767). L'experimentació pròpia¹⁶ em permet de corroborar les descripcions anteriors i d'exemplificar en aquesta ocasió (Fig. 3) un cas més de variació fonètica determinada pel context lingüístic (fonètic segmental i suprasegmental: coda sil·làbica tònica davant de pausa) i extralingüístic (funcional o pragmàtic: A, emissió no marcada; B, emissió lenta, emfàtica i insistent, reclamant sinceritat):

A. *No m'hi veig amb cor!* [..... kɔɾ]

Bategant: un sol batec, amb poca intensitat, compartida amb el nucli sil·làbic.

B. *Amb la mà al cor! (no a la butxaca)* [..... kɔɾ]

Vibrant: quatre batecs, amb intensitat i durada força més elevada, que resulta en un accent més marcat.

¹⁶ Efectuada amb l'oscil·loscopi Visi-pitch de Kay Elemetrics.

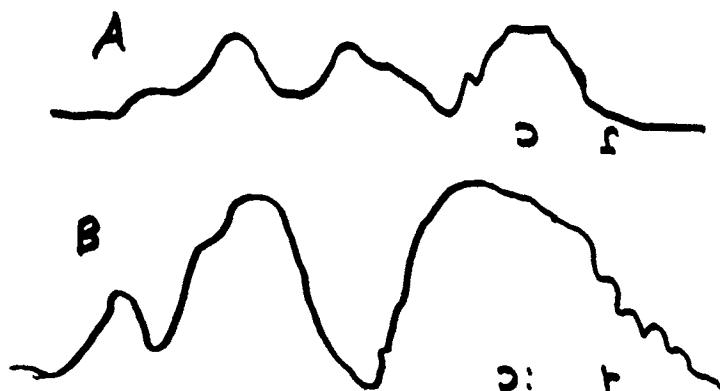

Fig. 3

8. Cloenda

Com s'ha pogut observar, he intentat presentar com es manifesta la variació en alguns camps de l'ampli ventall que n'ofereix la fonètica tot fent referència als estudis més rellevants que s'hi han elaborat. En determinats casos he mirat de completar-los amb alguna modesta aportació personal, menys de les que hauria desitjat.

A tall de conclusió d'aquesta passió pel caos ordenat de la variabilitat fonètica, amb què encetava la presentació, voldria insistir que les àrees que “ofereixen més joc” i prometen més —per allò de ser les menys fressades— són, per una banda, la variació tonal i la seva relació amb la semàntica i la pragmàtica, en el marc de l'anàlisi del discurs i en

el de l'aprenentatge-ensenyament de L2; per l'altra, la que té a veure amb la síntesi i el reconeixement de la parla, que només ha estat tocada d'esquitllentes en aquesta contribució.

I un darrer mot, ara per una de les metodologies de treball més seductores per desbrossar l'aparent caos selvàtic i fer aflorar la realitat comunicativa dels humans sòlidament estructurada en clau tetraèdrica de temps, espai, societat i estil: la sociolingüística de la variació.

Bibliografia

- ALCOVER, A. M. i MOLL, F. de B. (1930-1962), *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Moll, Palma de Mallorca (DCVB).
- ALTURO, N. i TURELL, M. T. (1990), *Linguistic Change in El Pont de Suert: The Study of Variation of /ʒ/*, "Language Variation and Change", 2, pàgs. 19-30.
- BADIA I MARGARIT, A. (1972), *Els prosodemes del català*, "Revista Española de Lingüística", 2, 1, pàgs. 17-34.
- _____ (1994), *Gramàtica de la llengua catalana*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- BARNILS, P. (1917), *De fonètica catalana: la consonant " r "*, dins P. Barnils (ed.), *Estudis Fonètics*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, pàgs. 211-221, [reproduït a *Escrips de P. Barnils*, "Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura", VI, 1933, pàgs. 89-98.]
- BONET, E. (1984), *Aproximació a l'entonació del català*, UAB, tesi de llicenciatura, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.
- _____ (1986), *L'entonació de les formes interrogatives en barceloní*, "Els Marges", 33, pàgs. 103-117.
- CARRERA, J. (1993), *La pretònica inicial e- a Alguaire*, "Anuari de Filologia", XVI, C, 4, pàgs. 37-72.
- _____ (1995), *Canvi lingüístic i escolarització a Lleida*, dins *Jornades sobre Llengua i Ensenyament*, I, Publicacions de la UAB, Bellaterra, pàgs. 36-52.
- CASTELLANOS, J. A. (1990), *L'ortoèpia segons Fabra*, "Els Marges", 4, pàgs. 83-92.
- _____ (1993), *Manual de pronunciació*, Eumo, Vic.

- _____ (1994), *Un model de pronunciació per a la llengua catalana*, "COM", 29, pàgs. 18-24.
- COMISSIÓ DE NORMALITZACIÓ LINGÜÍSTICA DE TVC (1995), *El català a TV3: Llibre d'estil*, Edicions 62, Barcelona.
- COROMINES, J. (1971), *Sobre l'elocució catalana en el teatre i la recitació*, dins *Lleures i converses d'un filòleg*, Club Editor, Barcelona, pàgs. 94-105.
- _____ (1980-91), *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, La Caixa/Curial, Barcelona (DECLC).
- HIDALGO, A. (1996), *Entonació i conversa: aproximació als mecanismes prosòdics demarcatis d'unitats sintàctiques en la parla col·loquial*, "Caplletra", 19, pàgs. 145-159.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1990), *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana, I. Fonètica*, Barcelona.
- _____ (1995), *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona/Palma de Mallorca/València (DIEC).
- JESPERSEN, O. (1904), *Lehrbuch der Phonetik*, Teubner, Leipzig/Berlín.
- JULIÀ i MUNÉ, J. (1980), *Assaig de digitalització fònica: les fórmules del FWCAT i les possibilitats articulatorioperceptives de l'home*, EGL/UB, Lleida, (Text i enregistraments inèdits).
- _____ (1981), *Estudi contrastiu dels oclusius de l'anglès i el català. Un experiment acústic*, "Estudi General", I, 2, pàgs. 75-85.
- _____ (1984), *El IXè i Xè Congrés Internacional de les Ciències Fonètiques: Copenhagen, 1979 / Utrecht, 1983*, dins J. Julià (ed.), *Folia Phonetica*, Laboratori de Fonètica (EGL, UB), Lleida, pàgs. 267-274.

- _____ (1996), *Diccionari de la pronúncia del català nord-occidental*, dins A. Agustí i Farreny (ed.), *El nord-occidental entre dues llengües? Actes de les jornades d'estudi del català nord-occidental*, IEI, Lleida, pàgs. 221-228.
- LABOV, W. (1963), *The Social Motivation of a Sound Change*, "Word", 18, pàgs. 1-43.
- _____ (1966), *The Social Stratification of English in New York City*, Center for Applied Linguistics, Washington, DC.
- _____ (1970), *The Study of Language in its Social Context*, "Studium Generale", 23, pàgs. 30-87.
- LADEFOGED, P. ([1975] 1993³), *A Course in Phonetics*, Harcourt Brace College, Nova York.
- LAVER, J. (1980), *The Phonetic Description of Voice Quality*, Cambridge University Press, Cambridge.
- LLISTERRI, J. (1984), *Josep M. Arteaga Pereira i l'Associació Fonètica Internacional*, dins J. Julià (ed.), *Folia Phonetica*, Laboratori de Fonètica (EGL, UB), Lleida, pàgs. 209-224.
- MADDIESON, I. i LADEFOGED, P. (1996), *The Sounds of the World's Languages*, Blackwell, Londres.
- MARTINET, A. i WALTER, H. (1973), *Dictionnaire de la prononciation française dans son usage réel*, France-Expansion, París.
- MASCARÓ, I. (1987), *Introducció a l'entonació dialectal catalana*, "Randa", 22, pàgs. 5-38.

- MONTOYA, B. (1989), *Estratificació de la variació lingüística a Petrer*, dins F. Gimeno i B. Montoya (eds.), *Sociolingüística*, Universitat de València, València, pàgs. 67-95.
- (1995), *L'observació del canvi fonològic en el català balear*, dins M. T. Turell (ed.), *La sociolingüística de la variació*, PPU, Barcelona, pàgs. 165-219.
- O'CONNOR, J. D. i ARNOLD, G. F. (1961, 1973²), *Intonation of Colloquial English*, Longman, Londres.
- ONISHI, M. (ed.), *A Grand Dictionary of Phonetics*, The Phonetic Society of Japan, Tòquio, 1981.
- PAYRATÓ, L. ([1988] 1996³), *Català col·loquial. Aspectes de l'ús comú de la llengua catalana*, Universitat de València, València.
- PLA, J. (1995), *L'obertura de la /ə/ a Barcelona: el xava i altres varietats*, dins M. T. Turell (ed.), *La sociolingüística de la variació*, PPU, Barcelona, pàgs. 139-162.
- PIKE, K. L. (1943), *Phonetics*, Ann Arbor, Michigan.
- (1947), *Phonemics: A Technique for Reducing Languages to Writing*, Ann Arbor, Michigan.
- (1948), *Tone Languages: A Technique for Determining the Number and Type of Pitch Contrasts in a Language with Studies in Tonemic Substitution and Fusion*, Ann Arbor, Michigan.
- PRADILLA, M. À. (1993), *Variació i canvi lingüístic en curs al català de transició nord-occidental/valencià*, tesi doctoral, Universitat Rovira i Virgili, Tarragona.

- _____ (1995), *El desafricament prepalatal intervocàlic al català de transició nord-occidental/valencià*, dins M. T. Turell (ed.), *La sociolingüística de la variació*, PPU, Barcelona, pàgs. 53-116.
- PRIETO, P. (1996), *Aproximació als contorns tonals del català central*, "Caplletra", 19, pàgs. 161-186.
- RECASENS, D. (1977), *Aproximació a les cadències tonals del català*, "Anuario de Filología", 3, pàgs. 509-516.
- _____ (1985), *Estudi lingüístic sobre la parla del Camp de Tarragona*, Curial/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- _____ (1986), *Estudis de fonètica experimental del català oriental central*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- _____ (1991a), *On the Production Characteristics of Apicoalveolars Taps and Trills*, "Journal of Phonetics", 19, pàgs. 267-280.
- _____ (1991b) *Fonètica descriptiva del català*, IEC, Barcelona.
- _____ (1993) *Fonètica i fonologia*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- _____ (1996), *Coarticulació i assimilació en fonologia. Dades de moviment lingual sobre els grups consonàntics amb C2=/d/ en català*, "Caplletra", 19, pàgs. 11-26.
- RIGAU, G. (1984), *Reflexions sobre entonació i sintaxi*, dins J. Julià (ed.), *Folia Phonetica*, Laboratori de Fonètica (EGL, UB), Lleida, pàgs. 175-179.
- SERRA, P. (1995), *La sil·labificació i distribució d' /r/ i /r̥/ (comunicació)*, "Primer Col·loqui de Fonologia Catalana", S'Agaró (Girona).
- _____ (1996), *Sobre l'enduriment prematur dels conceptes: a propòsit de les erres*, "Revista de Catalunya", 107, pàgs. 9-31.
- _____ (1997), *La fonologia prosòdica del català*, tesi doctoral, Universitat de Girona, Girona.
- SHAW, G. B. ([1916], 1976), *Pigmalion*, Penguin, Harmondsworth, [versió cat. a cura de J. Oliver, *Pigmalió*, Edicions 62, Barcelona, 1957.]

SOLANS, E. (1996), *Estudi fonètic de la parla de Lleida*, IEL, Lleida.

TURELL, M. T. (ed.), *La sociolingüística de la variació*, PPU, Barcelona, 1995a.

_____ (1995b), *La base teòrica i metodològica de la variació lingüística*, dins M. T. Turell (ed.), *La sociolingüística de la variació*, PPU, Barcelona, pàgs. 17-49.

VALLVERDÚ, F. (1986), *Elocució i ortologia catalanes*, Jonc, Barcelona.

VENY, J. ([1978] 1983⁴), *Els parlars catalans*, Raixa, Palma de Mallorca.

_____ (1986), *Introducció a la Dialectologia Catalana*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

VIRGILI BLANQUET, V. (1971), *Notas sobre la entonación catalana*, "Archivum", 21, pàgs. 359-377.

WARD, I. (1929), *The Phonetics of English*, Heffer, Cambridge.

WELLS, J. C. (1990), *Pronunciation Dictionary*, Longman, Londres.

Sintaxi i variació dialectal: les construccions locatives*

Gemma Rigau

(Universitat Autònoma de Barcelona)

1. Introducció

L'objectiu d'aquest treball és cridar l'atenció sobre alguns aspectes de sintaxi dialectal. Ja se sap que en els treballs de dialectologia romànica la variació fonètica, la morfològica i la lèxica constitueixen el centre d'interès dels estudiosos. S'ha comentat sovint la poca atenció que la dialectologia ha dedicat a la sintaxi. Però això no significa que la variació sintàctica no existeixi ni tampoc que en els estudis de dialectologia catalana o de sintaxi catalana no s'hi faci referència. S'ha de reconèixer que, en les descripcions dialectals, hi trobem observacions sintàctiques, tot sovint lligades a la morfologia, i que també apareixen referències a la variació sintàctica en els estudis descriptius i de sintaxi normativa. Però no deixa de ser cert que ens falten estudis monogràfics sobre les propietats sintàctiques dels diferents parlars del català.

* Aquest treball ha estat presentat al 3r Col·loqui Lingüístic de la Universitat de Barcelona (desembre de 1995), a la Universitat de Girona (maig de 1996) i a la Universitat d'Estiu organitzada per la Universitat Rovira i Virgili (juliol de 1996). Agraïxo als organitzadors i als assistents els seus comentaris i suggeriments. Aquesta investigació ha estat subvencionada per la DIGYCIT (PB 93-0893-C04-01) i la CIRIT (1995SGR/00486; XT94-48).

En aquest article descriurem el funcionament dels predicats anomenats locatius o existencials en els principals dialectes del català.

2. Predicats locatius o existencials

La majoria del dialectes catalans compten amb dos verbs locatius, també anomenats verbs existencials o de presentació: *ser* (o *ésser*) i *haver*, que apareix sempre amb el pronom feble locatiu *hi*. Tots dos verbs seleccionen un argument que rep el valor semàntic o paper temàtic 'locatiu' i un altre argument que rep el valor o paper temàtic de 'tema'. Contràriament a d'altres llengües romàniques, com ara el castellà, el gallec o el francès, en la majoria dels dialectes catalans, aquests dos verbs poden aparèixer amb un sintagma nominal (SN) definit, tal com es mostra en els apartats (1) i (2).

- (1)
 - a. No hi havia el porter
 - b. No hi ha en Pere
 - c. El porter no hi era
 - d. En Pere no hi és

- (2)
 - a. *No hay el portero (espanyol)
 - b. *No hai o señor Pedro (gallec)
 - c. *Il n' y a pas Pierre (francès)

D'altra banda, en català, com en castellà, en gallec o en francès, el predicat *haver-hi* pot aparèixer amb un sintagma nominal indefinit o amb un sintagma nominal sense determinant.

- (3)
- a. Hi ha pocs estudiants
 - b. Hay pocos estudiantes (espanyol)
 - c. Hai poucos estudantes (gallec)
 - d. Hi ha estudiants
 - e. Hai estudantes (gallec)
 - f. Il y a des étudiants (francès)

En les construccions catalanes amb *haver-hi*, el pronom clític *hi*, que va incorporat al verb des del lèxic, absorbeix el valor o paper temàtic locatiu. Així, doncs, si apareix a la frase un sintagma preposicional (SP) o un sintagma adverbial (SAdv) locatiu, haurà d'ocupar una posició sintàctica perifèrica, la posició d'element dislocat. El clític *hi* actuarà aleshores com a pronom de represa i serà el responsable de relacionar l'SP o l'SAdv amb la resta de la frase, tal com es fa patent a (4).

- (4)
- a. Al vestíbul, no hi havia el porter
 - b. No hi havia el porter, al vestíbul
 - c. *No havia el porter al vestíbul
 - d. *Al vestíbul no havia el porter

En el cas del verb *ser*, l'argument locatiu no necessàriament ha de ser representat pel clític *hi*, sinó que pot anar expressat per un SP o un SAdv, a més del pronom adverbial *hi*, tal com es pot veure a (5).

- (5)
- a. El porter era al vestíbul
 - b. El porter era allà
 - c. El porter hi era

Ara bé, la diferència entre els verbs *ser* i *haver-hi* va més enllà del fet que el verb *haver-hi* aparegui amb el locatiu incorporat en forma

de pronom clític i que, en canvi, aquesta incorporació no es doni quan el verb és *ser*. Contràriament al que podria deduir-se de l'observació de les dades d'(1), que mostren que tant *ser* com *haver-hi* poden presentar-se amb un SN definit, l'aparició d'aquest verbs no és lliure. Vegem-ho a (6), on es mostra que els verbs *ser* i *haver-hi* es troben en distribució complementària.

- (6) a. Hi haurà el porter
 b. *Hi serà el porter *versus* Hi serà, el porter
 c. El porter hi serà
 d. *El porter hi haurà *versus* EL PORTER hi haurà

A (6a) l'SN apareix en posició postverbal. Però si el verb és *ser*, aleshores l'SN haurà desaparèixer en posició preverbal, com a (6c), o bé apareixerà dislocat a la dreta, com es veu en el segon exemple de (6b), exemple gramatical.¹ Els exemples de (6d) mostren que amb el verb *haver-hi* l'SN només podrà aparèixer en posició inicial si és emfasitzat, si rep interpretació de focus contrastiu.

Per poder explicar la distribució complementària que presenten els verbs de (6), defensaré que el predicat *haver-hi* és un predicat transitiu que apareix amb un objecte directe o argument intern de la predicació i que el clític *hi* és un element impersonalitzador de la frase. El verb *ser*, en canvi, no es comporta com un verb transitiu. D'altra banda, a les frases amb el verb locatiu *ser* no hi ha cap element que converteixi la frase en impersonal. En conseqüència, en aquestes

¹ Per veure-ho millor, observeu el diàleg de l'apartat (i).

- (i) a. - Ara m'adono que no porto la clau del despatx
 b. - Vés al vestíbul. *Hi és el porter
 c. -Vés al vestíbul. Hi ha el porter

No respondrem a la frase (ia) amb (ib) sinó amb (ic). Si l'SN ha d'anar en posició postverbal, emprarem el verb *haver-hi*.

construccions l'argument amb el valor de tema apareixerà com a subjecte gramatical de la frase, tal com se mostra a (7), on podem observar que el locatiu pot ser pronominal, com a (7a) o no ser-ho, com a (7b).

- (7) a. El porter hi serà (=6c)
 TEMA LOC
 b. El porter és allà
 TEMA LOC

Si el verb és *haver-hi*, l'argument amb el paper de tema actuarà com un objecte directe.

- (8) Hi haurà el porter (=6a)
 LOC TEMA

Comentarem primerament les característiques de les frases amb el verb *haver-hi*, i seguidament analitzarem les propietats de les construccions amb *ser*.

2.1. *El verb haver-hi*

En primer lloc, acceptarem que el pronom clític *hi* apareix incorporat al verb, ja que el predicat *haver* no existeix actualment en català. Tot i que en altres estadis de la llengua, *haver* era un predicat de possessió com *tenir*, actualment el verb *haver* només funciona com un auxiliar aspectual. El fet que *hi* no pugui ser substituït per un SP o per un SAdv és una prova que el clític *hi* no és un locatiu lliure, sinó un clític incorporat.² Vegem-ho a (9).

² El clític *hi* també es presenta incorporat a verbs que expressen capacitats perceptives com *veure-hi*, *sentir-hi*, *palpar-hi*, etc. D'altra banda, aquest no és

- (9) a. Hi havia el porter
 b. *Allà havia el porter
 c. *El porter havia al vestíbul

La contrastació de les frases de (10) ens permetrà d'observar la funció del pronom clític quan apareix incorporat al predicat *haver-hi*.

- (10) a. No hi ha tap
 b. *L'ampolla no hi ha tap

A (10) es pot comprovar que el clític *hi* bloqueja l'aparició d'un SN amb valor locatiu. De fet, el pronom *hi* absorbeix el paper temàtic locatiu i, en conseqüència, no hi ha lloc a (10b) per a un SN com *l'ampolla*. Segons l'anàlisi de Torrego (1989), el clític *hi* que apareix incorporat a *haver* actuaria com un subjecte locatiu. A més a més, el clític *hi* actua com un impersonalitzador, és a dir, bloqueja la presència d'un nominatiu. A (10a) i (10b), el clític *hi* impedeix la presència d'un element que realitzi la funció de subjecte. Per això, la frase (10a) té l'aparença d'una impersonal. El clític *hi*, quan apareix incorporat al predicat *haver-hi*, actua com el clític *es* amb valor arbitrari de la construcció impersonal d'(11), com un clític impersonalitzador.

- (11) En aquesta casa, es dorm molt poc

Si acceptem la hipòtesi que en totes les llengües els sintagmes nominals van marcats amb cas (visible o abstracte), analitzar el pronom *hi* de les construccions amb *haver-hi* com un impersonalitzador

l'únic clític que s'incorpora a un verb, tal com mostren els predicats *ballar-la* o *anar-se'n*.

significarà que cap element en nominatiu no podrà aparèixer en aquestes frases, ja que només les frases personals són frases amb un subjecte en nominatiu. Així es podrà explicar que no sigui possible la presència d'un pronom nominatiu en les frases amb *haver-hi*. Vegem-ho a (12).

- (12) a. *Hi has tu
b. *Hi he jo

Assumiré que el cas que rep el tema del verb *haver-hi* és acusatiu o partitiu, el casos propis de l'objecte directe.³ No obstant això, en alguns dialectes el tema del verb *haver-hi* pot tenir l'aparença d'un subjecte, ja que concorda amb el verb. Això passa en el català central, però no pas en el català nord-occidental. Vegem-ho a (13).

- (13) a. Hi han els estudiants (català central)
b. Hi ha els estudiants (català nord-occidental)

Més endavant defensaré que el tema de (13a) *els estudiants* només concorda amb el verb en nombre, no pas en persona, i que, per tant, no és un veritable subjecte. A (14) es pot comprovar que l'SN *els estudiants*, tot i semblar un subjecte a (13a), no pot ser substituït per un pronom tònic nominatiu. Això prova que el cas que rep aquest SN no és el cas nominatiu.⁴

³ El cas acusatiu és propi de l'objecte directe definit o específic, mentre que el cas partitiu és propi de l'objecte quan apareix sense determinant o amb determinant indefinit. En català, el pronom representatiu d'aquest cas és el clític *en*.

⁴ En determinats parlars del menorquí és possible la presència del pronom fort de tercera persona amb el verb *haver-hi*: *Hi havia ell*. És com si el pronom *ell* amb valor dític fos usat com un nom propi.

- (14) a. *Hi han ells
b. *Hi ha ells

Ara bé, si assumim que el tema del predicat *haver-hi* rep cas partitiu o acusatiu, haurem d'explicar per què no és possible de representar el tema amb un clític acusatiu. Caldrà saber per què no existeix la construcció (15b) com a equivalent a (15a), quan, en canvi, la combinació 'clític acusatiu + locatiu' es troba en català en contextos com els de (16).

- (15) a. Hi ha el porter
b. *L'hi ha

- (16) En Pere l'hi ha posat, el llibre, a la lleixa

La raó de la agramaticalitat de (15b) es troba en el clític *hi*. A (16), el clític *hi* no és impersonalitzador, mentre que a (16a) sí que ho és. El clític impersonalitzador *hi* no pot coaparèixer amb un clític acusatiu. Això es fa patent en el tipus de frase de (17), tipus de frase estudiat per Joan Solà en un article del 1992 aparegut al diari *Avui*. A les frases (17a) i (17b), que poden rebre una interpretació impersonal, és evident que l'argument tema rep cas acusatiu.

- (17) a. (A la portada), no hi diu els noms dels autors (impersonal)
b. (A la sola), hi posa el preu (impersonal)
c. No els hi diu (*interpretació impersonal)
d. L'hi posa (*interpretació impersonal)

D'una banda, les frases de (17) mostren que els sintagmes nominals *els noms dels autors* i *el preu* van en acusatiu: no concorden

amb el verb. D'altra banda, ens mostren que el clític *hi* pot actuar com un subjecte locatiu impersonalitzador, encara que no s'hagi incorporat al verb des del lèxic.⁵ Doncs bé, tot i tractar-se d'acusatius, no és possible pronominalitzar l'argument tema de (17a) i de (17b). Ho impedeix la presència del clític impersonalitzador *hi*. I així ho mostren (17c) i (17d), on el clític *hi* no pot ser impersonalitzador.

En català existeix, doncs, una restricció en la combinació 'clític impersonalitzador *hi* + clític acusatiu'. Quina és la raó d'aquesta restricció? Una possible explicació podria basar-se en el fet que els clítics referencials, a diferència dels noms, tenen propietats de persona, a més de les propietats de cas, de gènere i de nombre. A (17c) i (17d) entrarien en conflicte els dos clítics. El clític *hi*, inhibidor de la propietat de persona, impediria la presència d'un altre clític que presenti aquesta propietat. En canvi, si en lloc d'un objecte clític hi apareix un SN com a (17a) i (17b) no hi haurà incompatibilitat, ja que un SN lèxic no té propietat de persona.⁶ D'altra banda, el clític *hi* de (16) no bloqueja la propietat de persona, no és impersonalitzador i, per tant, pot coaparèixer amb un pronom de tercera persona com *el*.

També es pot apuntar una explicació a la manera de Bonet (1991) que ens permeti de distingir diferents trets morfològics per als dos clítics *hi* del català, el locatiu i el locatiu-impersonalitzador, i explicar d'aquesta manera que l'un sigui combinable amb clítics acusatius i l'altre no. Tant en una proposta d'explicació com en l'altra, queda clar que el fet que no sigui pronominalitzable l'SN tema del verb *haver-hi*, exemplificat a (15b), respon a un fenomen general i que això no ens ha d'impedir d'analitzar aquest argument intern com un acusatiu.

⁵ Vegeu altres casos de subjecte locatiu a Torrego (1989).

⁶ Tampoc no té propietat de persona el clític partitiu *en* i, per això, és compatible amb el clític *hi* de les construccions impersonals: *Ja n'hi ha, de pa*.

2.2. *El verb ser (o ésser)*

El verb locatiu o existencial *ser* no porta incorporat cap clític. Pot aparèixer amb el clític locatiu *hi*, però aleshores no es tractarà d'un clític impersonalitzador i sempre podrà ser substituït per un SP o un SAdv, tal com es mostra a (18).

- (18) a. Tu hi seràs
 b. Tu seràs a la universitat

La presència del pronom de segona persona a (18) mostra que les frases amb el predicat locatiu *ser* són personals, frases on hi ha nominatiu. En canvi, l'SN tema no apareixerà mai en acusatiu o partitiu en aquestes construccions. El verb *ser* no assigna acusatiu ni quan és un verb existencial o locatiu ni quan és un verb copulatiu. Per això el tema de la frase ha d'aparèixer en nominatiu. És l'únic cas que queda a disposició de l'SN tema, ja que el verb no és transitiu.

3. Els verbs locatius en els dialectes catalans

Un cop feta la presentació general del comportament sintàctic dels verbs locatius o existencials *haver-hi* i *ser*, analitzarem el funcionament d'aquests predicats en els diferents dialectes del català. Ho farem, però, a grans trets i sense entrar en distincions subdialectals.

3.1. *Català nord-occidental*

Si el verb és *haver-hi*, la majoria dels parlars del nord-occidental no estableixen concordança entre el tema i el verb, tal com ja ha estat assenyalat en els treballs de Solà (1973, 1987). Així, en la parla

espontània del nord-occidental, (19a) i (19b) són frases gramaticals, mentre que (19c) i (19d) són impròpies d'aquest parlar.

- (19) a. Hi ha els estudiants
- b. Hi ha estudiants
- c. *Hi han els estudiants
- d. *Hi han estudiants

Les frases (19a) i (19b) són impersonals, el tema del predicat es comporta com un veritable objecte directe. Passa semblantment en les construccions de (20a) i (20c), on l'element impersonalitzador és el clític *es* amb interpretació arbitrària.⁷

- (20) a. Enguany es plantarà arbres
- b. *Enguany es plantaran arbres
- c. Demà es plantarà els arbres
- d. *Demà es plantaran els arbres

També es presenten com estructures impersonals les frases constituïdes per un verb inacusatiu de moviment —*venir*, *arribar*, *entrar*, etc.— quan porten un tema expressat per un SN no definit, tal com es mostra a (21).

- (21) a. Ve pluges
- b. *Vénen pluges
- c. M'arribava moltes cartes
- d. *M'arribaven moltes cartes

⁷ L'asterisc que apareix a (20) i (21) indica que les frases no són pròpies del nord-occidental, tot i ser les recomanades per la gramàtica normativa.

Les frases de (19)-(21) mostren que en nord-occidental no hi ha concordança entre el tema i el verb en les construccions impersonals. No té res d'estrany, doncs, que una frase impersonalitzada per la presència del clític *hi*, es comporti com les frases on l'agent és absorbit pel clític *es*.⁸

Quan el verb existencial és el verb *ser*, la frase no pot ser impersonal. Les frases amb el predicat *ser* del nord-occidental no es diferencien, doncs, de les del català central. Per tant, les frases de (18) són frases que, a més de pertànyer a d'altres dialectes, pertanyen també al nord-occidental.

3.2. *Català central*

Si el verb de la frase és *haver-hi*, el català central tendeix a fer concordar el tema amb el verb. En conseqüència, les frases de (19) que resultaven agramaticals en nord-occidental són gramaticals en català central, mentre que les frases gramaticals del nord-occidental no són pròpies de la parla espontània del central, encara que siguin les construccions recomanades per la gramàtica normativa. Vegem-ho a (22).

- (22) a. Hi han els estudiants
 b. Hi han estudiants

Considero que les frases del català central de (22) són tan impersonals com les equivalents (19a) i (19b) del nord-occidental. Allò que les diferencia és el fet que el tema o objecte verbal concordi en nombre amb el verb. Cal observar que no hi pot haver concordança en

⁸ Sobre les construccions de (19)-(21) del nord-occidental, vegeu Solà (1973, 1987) i Rigau (1991).

persona a (22), ja que es tracta de frases impersonals a causa de la presència del clític *hi*.

A Rigau (1991) es mostra que la propietat oracional de persona permet al subjecte rebre nominatiu, mentre que la concordança en nombre és la manifestació de la relació que s'estableix entre el verb i l'argument del qual el verb predica. La concordança en nombre marca la relació especial existent entre el predicat i el seu argument prominent. Si la frase té un subjecte en nominatiu, un argument extern al sintagma verbal, aleshores aquest serà l'argument prominent de la predicació i, per tant, existirà concordança en nombre entre el subjecte i el verb.

La diferència dialectal apareix quan la frase no és personal, quan no existeix un argument extern en nominatiu. En aquest cas, hem vist abans que el català nord-occidental no marca com a prominent cap argument, en canvi, el català central sí té un argument SN el tracta com a argument prominent, encara que no sigui nominatiu. Ho podem veure a (23):

(23) a. En català nord-occidental només són considerats arguments prominents de la predicació els que reben nominatiu, els subjectes de les frases no impersonals: *Els estudiants treballen* versus *Hi ha els estudiants*; *Es plantarà arbres*.

b. En català central la concordança en nombre entre el verb i un dels seus arguments és obligatòria. Si el verb porta un argument extern nominatiu, serà aquest l'argument prominent de la predicació. En canvi, si la frase és impersonal, aleshores l'argument intern —en cas que n'hi hagi— es considerarà l'argument prominent de la predicació i expressarà concordança en nombre amb el verb: *Els estudiants treballen* versus *Hi han els estudiants*; *Es plantaran arbres*.

En altres paraules, allò que realment diferencia el català central del nord-occidental és que, en el dialecte central, l'SN tema de (22) és interpretat com l'argument prominent de la predicació, per això concorda en nombre amb el verb. Aquesta concordança s'estableix encara que l'SN tema no rebi nominatiu, com prova el fet que no pugui ser substituït pel pronom *ells*. En el dialecte nord-occidental, l'absència de la propietat de persona a la frase provoca l'absència de la propietat de nombre. Per això no hi ha concordança entre l'SN tema i el verb en les frases impersonals.

S'observa la mateixa situació en las construccions amb el clític *es* arbitrari. Altre cop el dialecte central i el nord-occidental inverteixen els valors de gramaticalitat. Les construccions (24a) i (24c), que eren gramaticals en nord-occidental, són agramaticals en el català central, mentre que les frases (24b) i (24d), mal formades en nord-occidental, són perfectes en el dialecte central, ja que l'objecte verbal és tractat com l'argument prominent de la frase, l'argument que ha de concorden en nombre amb el verb. A causa de la presència del clític *es*, no hi ha lloc en aquestes construccions per a un argument extern que expressi el paper d'agent.

- (24) a. *Enguany es plantarà arbres (central)
 b. Enguany es plantaran arbres
 c. *Demà es plantarà els arbres
 d. Demà es plantaran els arbres

En les frases impersonals amb verbs inacusatius, el dialecte central inverteix un cop més els valors de gramaticalitat del nord-occidental, ja que l'absència de la propietat de persona a la frase no impedeix la concordança en nombre en el català central. Així ho mostren els exemples de (25) amb verbs inacusatius de moviment.

- (25) a. *Ve pluges (central)
b. Vénen pluges
c. *M'arribava moltes cartes
d. M'arribaven moltes cartes

Les construccions de (24) i (25) ens permeten demostrar que la concordança observada a (22) entre el verb i el seu tema respon a una característica general del català central segons la qual l'absència de la propietat oracional de persona no impedeix la presència de la propietat oracional de nombre expressada a través de la concordança entre el verb i l'SN objecte, convertit en aquestes construccions sense subjecte en l'argument prominent de la predicació.

En el català central, les frases locatives amb el verb *ser* no divergeixen del que hem comentat a l'apartat 2.2.⁹

3.3. *Alguerès*

El funcionament dels predicats locatius o existencials en el català alguerès no coincideix exactament ni amb el català nord-occidental ni amb el central. Compareu les frases de l'alguerès de (26) amb les del nord-occidental de (27).

- (26) a. Hi ha un home (alguerès)
b. Hi havia llibres
c. *Hi haurà/hauran los hòmens.
- (27) a. Hi ha un home (nord-occidental)
b. Hi havia llibres
c. Hi haurà els homes

⁹ En alguns parlars del central, principalment en les zones urbanes, el verb *ser* locatiu és substituït pel verb *estar*. En aquest punt, doncs, aquests parlars coincideixen amb el valencià.

Les frases de (26) mostren que en alguerès *haver-hi* apareix només amb sintagmes nominals no definits i que no hi ha concordança entre el tema i el verb. Les frases de (27) mostren, en canvi, que el tema d'*haver-hi* en català nord-occidental pot ser un SN definit. Deduïm d'això que el verb *haver-hi* en alguerès assigna al seu objecte només cas partitiu, mentre que aquest mateix verb en català nord-occidental o central pot assignar cas partitiu i cas acusatiu.

Comparem ara les frases alguereses de (28) amb les de (29), pertanyents al central i al nord-occidental.

- (28) a. *Hi seran hòmens (alguerès)
 b. Hi era el cavall
 c. El cavall hi era
- (29) a. *Hi seran homes (central, nord-occidental)
 b. *Hi era el cavall
 c. El cavall hi era

La construcció agramatical de (28a) mostra que en alguerès, com en els altres dialectes catalans, *ser* no pot aparèixer amb un tema format per un SN sense determinant (un SN no específic), ja que aquest verb no assigna cas partitiu. Més interessants són encara els exemples (28b) i (29b). Allò que és agramatical en central o nord-occidental és gramatical en alguerès. Haurem d'explicar per què en alguerès és possible el tema postverbal a les frases amb el verb *ser* quan això no és possible ni en central ni en nord-occidental. La resposta podem trobar-la en les condicions d'economia que regeixen les llengües. Comencem per analitzar la frase (28b). Aquesta frase, el subjecte de la qual es

troba en posició postverbal, és semblant a la de (30), on el subjecte és també postverbal i rep interpretació de focus oracional.¹⁰

(30) Ha canviat els llibres de lloc la teva germana

Observeu que a (30) s'hi podria afegir *i no pas la meva cosina*, ja que a (30) no només s'afirma que l'agent de l'acció de canviar els llibres de lloc ha estat la germana de l'interlocutor, sinó que a més es nega que hagi portat a terme l'acció cap altra persona. Així, doncs, en català l'element en posició final de frase pot rebre interpretació de focus oracional.

Ara ens cal saber per què a les frases amb el verb locatiu *ser* l'alguerès permet que l'SN nominatiu aparegui en posició final de frase i no ho permet, en canvi, el català central o el nord-occidental. La raó pot ser la següent: el català central i el nord-occidental ja tenen la possibilitat de tenir el tema d'un verb existencial en posició final de frase —posició des d'on es pot rebre interpretació de focus— a través de les estructures amb el predicat *haver-hi*, tal com es mostra a (31).

(31) Hi havia el cavall (català central, nord-occidental)

En alguerès, en canvi, (31) no és possible, perquè el predicat *haver-hi* no assigna en aquest dialecte cas acusatiu al seu tema. Així, doncs, a l'alguerès li serà permès un tema postverbal amb el verb *ser*, ja que aquesta és l'única via que té per focalitzar el tema de les frases locatives. Per això, la frase (28b) és possible en aquest dialecte.¹¹ En

¹⁰ Sobre els subjectes postverbals del català i la interpretació semàntica de focus, vegeu Bonet (1989).

¹¹ Vegeu Pais (1970) sobre la preferència d'ús del verb *ser* quan el mode de la frase no és l'indicatiu.

resum: allò que impedeix al català central i al nord-occidental tenir frases com (28b) és l'existència de la construcció (31). Com que en alguerès (31) no existeix, (28b) queda legitimada, ja que aquest dialecte no posseeix cap altra via per focalitzar el tema de les frases locatives.¹²

3.4. *Balear*

Els verbs locatius del català balear presenten un comportament més pròxim al del català nord-occidental que al del central. Com en català nord-occidental, el verb *haver-hi* pot tenir per tema tant un SN indefinit com un SN definit que no concorda en nombre amb el verb.

- (32) a. Hi havia dones
b. Hi havia ses dones
c. *Hi havien ses dones

No obstant això, la coincidència entre el balear i el nord-occidental desapareix en les estructures amb el clític *es* arbitrari o amb un verb inacusatiu de moviment. Així, les construccions de (33), que hem vist que eren ben formades en nord-occidental, són agramaticals en balear. Les de (34), en canvi, resulten gramaticals en balear i agramaticals en nord-occidental.

- (33) a. *Demà es plantarà arbres (balear)
b. *Ve pluges

¹² De fet, en els altres parlars són possibles frases com les d'(i). N'és la raó el fet que ni els quantificadors *tots/tothom* ni els pronoms forts nominatius poden aparèixer amb *haver-hi*. Així, doncs, la posició postverbal en les frases amb *ser* els és permesa.

(i)	a. Hi són tots	(ii)	a. *Hi ha(n) tots
	b. Hi serà tothom		b. *Hi haurà tothom
	c. Hi era jo.		c. *Hi havia jo

- (34) a. Demà es plantaran arbres (balear)
b. Vénen pluges.

Aquestes dades mostren que, pel que fa a la concordança en nombre entre un argument i el verb en les frases impersonals, el balear només s'aparta del central quan el verb és *haver-hi*.

3.5. Valencià

El tret més rellevant de les construccions locatives de la majoria dels parlars del valencià és la pèrdua del predicat *ser* a favor del predicat locatiu *estar*. Així, doncs, la construcció de (35), absent fins fa poc en d'altres dialectes catalans, és pròpia dels dialectes valencians.

- (35) Els xiquets no estan ací.

Una altra característica de la majoria dels parlars del valencià es la absència del pronom adverbial *hi*, que ja només es conserva quan es troba incorporat a un verb, com es el cas d'*haver-hi* o *haver-n'hi*¹³ i d'algun verb de percepció, per exemple, *vore-hi*.

En valencià, el funcionament del verb *haver-hi* no coincideix plenament amb cap dels dialectes comentats. D'una banda, el valencià coincideix amb el central. De l'altra, coincideix amb l'alguerès. Així, el valencià, com el central, presenta generalment concordança entre el tema d'*haver-hi* i el verb, tal com mostren els exemples de (36).

- (36) a. Hi havien xiquets
b. N'hi havien xiquets

¹³ En alguns parlars del valencià el clíctic partitiu *en* s'incorpora al predicat *haver-hi*. Vegeu Colomina (1985).

Malgrat aquest paral·lelisme amb el català central, el valencià no utilitza el predicat *haver-hi* si el tema és un SN definit. En això, doncs, el valencià coincideix amb l'alguerès. Però, en contrast amb l'alguerès, el verb utilitzat en valencià quan el tema és definit no serà *ser*, sinó el verb *estar*.

- (37) a. *Hi ha/han els xiquets
b. Estan els xiquets

3.6. Rossellonès

El rossellonès empra els verbs locatius *haver-hi* i *ser* com el francès. Per tant, no s'establirà concordança entre el verb *haver-hi* i el sintagma nominal objecte, com mostren els exemples de (38).

- (38) a. Hi haurà dos homes
b. *Hi hauran dos homes

Quan el tema de la frase existencial és un SN definit la frase se sol construir amb el verb *ser*. Com en francès, el predicat *haver-hi* es reserva per a les construccions amb un SN no definit. Aquesta és la causa que sigui preferible en rossellonès la construcció de (39b) a la de (39a).

- (39) a. ??No hi ha el director
b. El director no hi és

4. Corol·lari

El repàs que aquí hem fet de les característiques de les construccions locatives o existencials del català ens mostra fins a quin punt la comparació interdialectal facilita la comprensió de les propietats sintàctiques de la llengua. Molt sovint allò que no és evident en un dialecte pot ser-ho en un altre. A més a més, és convenient de fer atenció a la variació que ofereixen els diferents parlars d'una llengua, perquè la diversitat dialectal, com la diversitat lingüística, és —tal com afirma el lingüista Kenneth Hale (1995)— una conseqüència natural i inevitable de la naturalesa del llenguatge humà.

Bibliografia

- BADIA I MARGARIT, A. M. (1994), *Gramàtica de la Llengua Catalana*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- BONET, E. (1989), *Postverbal Subjects in Catalan*, "MIT Working Papers in Linguistics", 13, pàgs. 1-26.
- (1991), *Morphology after Syntax: Pronominal Clitics in Romance*, tesi doctoral, MIT, Cambridge, Mass.
- COLOMINA i CASTANYER, J. (1985), *L'alacantí. Un estudi sobre la variació lingüística*, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert, Alacant.
- FABRA, P. (1956), *Gramàtica catalana*, Teide, Barcelona.
- GONZÀLEZ i FELIP, M. S. (1991), *El parlar de la Plana Baixa*, "Miscel·lània 91", Generalitat Valenciana, València.
- HALE, K. (1995), *Have and Be: Linguistic Diversity in the Expression of Simple Relations*, ms., MIT, Cambridge, Mass.
- MOLL, F. (1968), *Gramàtica catalana referida especialment a les Illes Balears*, Raixa, Palma de Mallorca.
- PAIS, J. (1970), *Gramàtica algueresa*, vol. 1, Barcino, Barcelona.
- RIGAU, G. (1991), *On the Functional Properties of AGR*, "Catalan Working Papers in Linguistics 1991", pàgs. 235-260.
- (1994), *Catalan Presentational and the properties of AGR Nodes*, G. Cinque et al. (eds.), *Paths Towards Universal Grammar. Studies in Honor of Richard S. Kayne*, Georgetown University Press, Washington, D.C., pàgs. 343-359.

- TODOLÍ, J. (1990), *Les funcions pronominals en el català del País Valencià*, “Estudis de Llengua i Literatura Catalana”, XXI, pàgs. 253-261.
- TORREGO, E. (1989), *Unergative-Unaccusative Alternations in Spanish*, “MIT Working Papers in Linguistics”, 10, pàgs. 253-272.
- SOLÀ, J. (1973), *Estudis de sintaxi catalana/2*, Edicions 62, Barcelona.
- _____ (1987), *Qüestions controvertides de sintaxi catalana*, Edicions 62, Barcelona.
- _____ (1994), *Sintaxi normativa: Estat de la qüestió*, Empúries, Barcelona.
- VENY, J. (1982), *Els parlars*, Moll, Barcelona.

Dialectologia, pragmàtica i anàlisi del discurs*

Vicent Salvador
(Universitat Jaume I)

1. Presentació

En la història de la lingüística contemporània, el fenomen de la variació ha estat considerat reiteradament com un factor d'entropia que calia minimitzar, ignorar o fins i tot segregar de l'objecte formal d'estudi. És clar que aquesta tendència reduccionista se sentia més com una exigència d'operativitat metodològica que no pas com una concepció ontològicament simplificadora. Dit en uns altres termes: els lingüistes s'han vist forçats a posar entre parèntesis algunes pretensions de realisme epistemològic, a canvi de fer avançar el coneixement d'uns aspectes essencials o prioritaris en el marc d'una aproximació teòrica al llenguatge que domestiqués la diversitat irreductible de les dades empíriques. Al capdavant, tot *model* —des de la metàfora fins a la maqueta d'un edifici o la més refinada modelització de la física— comporta inevitablement una manipulació esquematitzadora, exigible per a l'eficàcia del coneixement teòric i productiu. Però cal resistir-se a la temptació de confondre el model amb la realitat mateixa.

* Aquest treball ha estat realitzat dins el marc del Projecte d'Investigació de la Generalitat Valenciana GV3175/95.

Així, el descobriment estructuralista del fonema com a unitat formal de la fonologia va comportar en el seu dia un avanç ben notable dels estudis sobre l'expressió lingüística. De la mateixa manera, els reduccionismes practicats pels primers models generativistes permetien una aproximació a la sintaxi que s'homologava a les exigències del falsacionisme popperià, a partir d'unes *regles* i d'un concepte de *gramaticalitat* referits a la competència del *parlant/oïdor ideal*. També la semàntica feia els seus assaigs sistematitzadors al llarg de diverses propostes d'estructuració en camps, de matricació componencial o, ja en els darrers temps, d'una *semàntica de marc* (*frame semantics*) molt més relativista, que tendeix a substituir el model de codi pel model d'enciclopèdia cultural. Fins i tot la dialectologia —que des del temps dels neogramàtics havia encarnat la consciència de la variació, una mena de guardià de les portes— es plantejava l'ingrés en un univers epistemològic d'estructures on la descripció de les dades empíriques es pogués encabir en algun tipus de (dia)sistema, per més rudimentari que fos. Però sobre la dialectologia hem de tornar més endavant.

En tots els nivells adés esmentats la lingüística ha maldat per establir unitats abstractes i modèliques, en dialèctica inestable amb els fets crus de la variació, que la dialectologia o la sociolingüística feien palesos. Però és en el camp de la pragmàtica i l'anàlisi del discurs on la variació, indefugiblement, ocupa el prosceni. En efecte, l'entrada en escena de la pragmàtica i de l'anàlisi del discurs i de la conversa ha plantejat una nova problemàtica, derivada principalment de la peremptorietat d'incorporar als models proposats uns factors de context i d'ús que hi són absolutament essencials: un nombre elevat de variables que cal manejar per donar compte d'una dimensió particularment complexa, afegida a les dificultats ja abordades.

La definició d'unes categories i/o funcions pròpiament pragmaticodiscursives és, sens dubte, una tasca més àrdua i més

endarrerida que la corresponent en l'àrea de la sintaxi o de la fonologia, i fins i tot en l'àrea de la semàntica. Ho és encara avui mateix, quan sovint s'estiragassen, amb voluntat ampliadora i adaptadora, unes nocions forjades en uns altres dominis de les ciències del llenguatge que ofereixen un aparat teòric molt més elaborat a causa de la seva llarga tradició com a disciplines. Però les eines dissenyades per a una funció determinada, situada en un nivell, no sempre resulten operatives en un nivell diferent. Per posar un sol exemple, les diverses funcions de *però* en la conversa no són calculables a partir de la seva caracterització com a connector oracional. Més en general: els marcadors discursius no es poden categoritzar adequadament com a mera extensió de les conjuncions de la gramàtica, perquè l'anàlisi del discurs no es limita a eixamplar la longitud dels sintagmes, sinó que comporta un canvi de perspectiva que reformula el seu objecte —i precisament en un sentit més pragmàtic.

2. Actes de parla i principi de cooperació

La reflexió sobre els actes de parla —Austin, Searle, Vanderveken, sempre amb el rerefons dels *jocs lingüístics* del segon Wittgenstein— és una fita decisiva en la constitució d'una pragmalingüística que pretén engraellar la variació de valors comunicatius en aquell *fer* que és el *dir*. En efecte, una classificació dels tipus de força il·locutiva (asserció, declaració, exhortació, pregunta...) constitueix un principi de sistematització, bé que sempre imperfecta, d'allò que podem fer per mitjà de l'expressió verbal. Cal dir, tanmateix, que l'evolució dels estudis sobre els actes de parla ha comportat un viratge de perspectiva que per a molts resulta empobridor: el que separa l'enfocament originari d'Austin, atent a la recepció

(efectes perlocutius) respecte als plantejaments més centrats en la producció (intencionalitat), en el cas de Searle.

No debades costa tant de definir en aquest marc un acte de parla cabdal en la interacció social com és el de *resposta*. Si bé es mira, l'efecte d'una asserció, afirmativa o negativa, no és el mateix quan respon a una sol·licitud prèvia que quan és enunciada com un acte no directament motivat. Els psicoanalistes ho saben molt bé: una negació immotivada pot equivaler a una afirmació, tal com en l'aforisme clàssic, l'*excusatio non petita* manifestava una autoacusació. La veu de la parèmia popular encara és més imaginativament incisiva: "Estimar i no ser estimat és com respondre i no ser preguntat".

Siga com siga, la pragmàtica dels actes de parla ha arrossegat, pel cap baix, dos llasts considerables: per un costat, la proclivitat a treballar sobre materials de laboratori; per l'altre, la limitació al sostre oracional. Sobre la primera qüestió, cal dir que les menes de discurs amb què treballen els investigadors de les ciències del llenguatge és un tema que exigeix una reflexió pausada i l'explicitació de les opcions fetes (Chafe 1994: cap. 2). En el cas de les recerques sobre els actes de parla, aquestes han tendit sovint a prendre com a dades d'observació les produïdes en sessions de seminaris universitaris, un material construït, de laboratori, que, en termes de la classificació de Chafe, no correspon al discurs *natural* i *públic* —el material canònic d'observació per a l'etnografia o la sociolingüística interaccional—, sinó al *manipulat* i, en bona mesura, *privat*. En aquest sentit, el desinterès per les dades observables en *corpora* 'naturals' —i en particular els conversacionals— constitueix una seriosa limitació de la teoria, explicable si es té en compte que aquesta procedeix en bona mesura d'una tradició filosòfica, enfront dels estudis conversacionalistes, que practiquen la investigació dels usos lingüístics a partir d'una sòlida

base empírica, més a prop de la manera en què la tradició dialectològica havia operat durant llargues dècades.

Sobre la segona limitació esmentada —el fet de centrar-se en actes de parla que no ultrapassen el marc oracional—, cal dir que es tracta d'una inèrcia derivada de l'horitzó epistemològic predominant en la lingüística d'aleshores, anterior a les extensions textualistes i discursivistes que varen denunciar la insuficiència d'aquest sostre. De fet, com assenyala Levinson (1983: 293-294), per definir la força il·locutiva de l'acte de resposta cal, si més no, prendre en consideració la situació seqüencial d'aquest, rere una pregunta concreta, i la coherència temàtica entre el corresponent parell d'enunciats.

D'altra banda, els intents d'ampliar aquest marc han apuntat generalment en dues direccions: o bé l'estudi de seqüències d'actes de parla configurades en macroactes, però generalment amb una estructuració interna tan dèbil que difícilment es pot parlar d'una nova unitat d'anàlisi; o bé la mera transposició metafòrica del concepte d'acte de parla —fonamentalment dissenyat per tractar amb unitats monooracionals— cap a unitats macrotextuals. Així, per exemple, el pas de la dècada dels setanta a la dels vuitanta és testimoni d'una sèrie d'intents (M. L. Pratt o M. de Marinis, per exemple) de caracteritzar la novel·la, la peça teatral o el poema *com a tipus d'acte de parla*. No cal dir que aquestes propostes palesaven una dèbil capacitat explicativa derivada de l'extrapolació d'un camp conceptual envers un àmbit d'aplicació excessivament diferent d'aquell per al qual foren pensades les corresponents nocions. Una cosa semblant havia esdevingut quan, una dècada abans, la tesi doctoral de Teun A. Van Dijk havia assajat una gramàtica generativa del text literari, a partir d'un model concebut per explicar les estructures oracionals. De la mateixa manera, el concepte de macroacte de parla entès com a mera juxtaposició d'unitats menors no deixa de ser una mena de composició amplificadora,

generalment mancada de configuració interna i de justificació funcional.

En aquest sentit, la noció d'*esdeveniment de parla* o *fet comunicatiu* (*speech event*), forjada per l'etnografia de la comunicació, permet articular en una sola unitat tota una seqüència d'actes de parla i es palesa més adequada com a eina analítica per donar compte dels fets amb pertinència discursiva. En termes de comunicació social, un esdeveniment de parla sí que constitueix una unitat pertinent d'anàlisi, en tant que activitat lingüística que permet als participants accomplir alguna acció socialment convencionalitzada, com pot ser una protesta, una sol·licitud o una lliçó: "A speech event is an activity in which participants interact via language in some conventional way to arrive at some outcome. It may include an obvious central speech act, such as 'I don't really like this', as in a speech event of 'complaining', but it will also include other utterances leading up to and subsequently reacting to that central action. In most cases, a 'request' is not made by means of a single speech act suddenly uttered" (Yule 1996: 57). En efecte, cada esdeveniment comunicatiu consta sovint de diversos enunciats concatenats que constitueixen actes de parla diferents però que, a tall d'elements de segona articulació, integren com a conjunt un fet que esdevé plenament una unitat d'anàlisi en l'àmbit de la comunicació social.

Així mateix, la noció d'*acte de parla indirecte* —tan explicativa en el quadre de referències de Searle— resisteix malament una crítica més etnogràfica, feta des d'una perspectiva interna o *èmica*, atenta als criteris que són rellevants per als membres d'una cultura determinada. Efectivament, la forma habitual de demanar un servei determinat pot ser, en certs marcs socioculturals, la proferència d'una pregunta que afecti una precondition per a l'acompliment de l'acte de què es tracta: "Podria vostè passar-me la sal?". El tipus de context on es produeix

l'enunciat, les rutines comportamentals i les normes de cortesia habituals en el grup social fan que *convencionalment* aquest acte interrogatiu adquireixi un valor social de sol·licitud de servei o fins i tot d'una ordre en la pràctica.

La indirectivitat de certs actes de parla pot ser vista, així, com un factor de microestructura lingüística que perd pertinència en un altre nivell d'anàlisi, on la convenció ha *gramaticalitzat* en certa mesura una opció constructiva i l'ha feta rutinària i opaca per als usuaris d'una llengua, d'un dialecte o d'un etnolecte. Les conseqüències de tots aquests fets es relacionen estretament amb diversos paràmetres de la variació lingüística, com són les opcions de convencionalització preferides per cada varietat, les estratègies de cortesia habituals en una cultura o en un registre donat, les alternatives marcades com distintives o expressives, etc. El domini de la pragmàtica intercultural (i dels anomenats *accents* pragmàtics) s'obre, d'aquesta manera, a una anàlisi que pren com a variables bàsiques els esdeveniments de parla.

A més, el fet de situar la pertinència analítica en aquest nivell i prendre com a unitat operativa l'esdeveniment de parla comporta una via de relació entre l'àmbit microsocial i l'àmbit macrosocial corresponent a les pautes institucionalitzades, tal com ho explica Duranti (1992: 45): "Noi crediamo che il partire da eventi piuttosto che da testi o atti linguistici isolati sia un vantaggio per un'analisi che tenti, appunto, di collegare il micro-livello delle azioni individuali con il macro-livello delle istituzioni societarie".

La influència de les metodologies conversacionalistes corregeix, doncs, algunes característiques de les teories de Searle, que comportaven un alt grau d'idealització poc adient al treball empíric amb dades de discurs natural i públic, una limitació al marc oracional i un cert ancorament al domini de la semàntica. D'una manera semblant, les propostes de Grice afavoreixen també, tot i les mancances que més

tard es comentaran, l'aprofundiment en la dimensió pragmàtica i discursiva. Per a Escandell (1993: 91), les teories de Grice, per contrast amb les de Searle, “pueden incluirse decididamente en la parcela de la pragmática. Grice no se ocupa de las relaciones entre estructura gramatical y fuerza ilocutiva, sino que se centra precisamente en el estudio de los principios que regulan la interpretación de los enunciados”. En la mesura que les nombroses definicions de la pragmàtica insisteixen en els aspectes comunicatius, en els factors contextuals d' interpretació, en els significats assignats pels usuaris als enunciats concrets o en l'implícit, les propostes de Grice aborden qüestions que són centrals per a aquesta disciplina.

Fet i fet, el *principi de cooperació* —amb les quatre màximes corresponents, i, posteriorment, la hipòstasi de la de *pertinència* en mans d'Sperber i Wilson com a nucli ferm i síntesi última de totes les màximes— és una altra de les fites cabdals en aquest camp de la indagació pragmalingüística. Poques vegades una proposta exògena ha tingut una acollida tan generosa i persistent en la lingüística. El principi de cooperació —principi pragmàtic, com el de cortesia o el de Pollyana, no pas regla— permetia entreveure i descriure aproximativament unes pautes no explicitades d'interacció lingüística i fins i tot caracteritzar, *a contrario sensu*, unes transgressions productives (la metàfora, la ironia...), particularment en camps com són la poesia o l'humor. Permetia donar compte, sobretot, d'una racionalitat comportamental afavoridora de l'intercanvi informatiu constructiu i d'una comunicabilitat *sana* i *productiva*, que sembla molt en la línia d'un ideal *American way of life*.

Les crítiques, però, no es feren esperar gaire: un cert etnocentrisme impudorós i idealitzat entrebanca l'aplicabilitat del model a unes altres cultures i també a certs esquemes de situacions d'interacció que palesen una complexitat comunicativa irreductible a la

seriositat i a l'intercanvi informatiu. Usos lingüístics tan importants com són els humorístics o els literaris són foragitats de l'àmbit de la racionalitat productiva, tal com ho són la morositat o la parquedat de certes situacions comunicatives en alguns marcs culturals més o menys *exòtics*. Tampoc no han mancat les crítiques al model de la pertinència, en tant que enfocament cognoscitiu —més en concret, de processament de la informació— en detriment d'altres aspectes de la interacció social.

L'article de M. L. Pratt (1986) en *Poetics Today* és una bona mostra de crítica ideològica que assenyala les limitacions de la teoria dels actes de parla i del principi de cooperació. Per a aquesta autora, les esmentades propostes no han reeixit a transformar la ideologia individualista de la lingüística dominant en una aproximació al llenguatge com a semiòtica social, de més ampli abast que la simple perspectiva d'un sistema gramatical autònom. En aquesta línia, la visió del llenguatge com una forma de cooperació racional en un *linguistic marketplace* utilitari margina tres factors cabdals: els elements afectius, les relacions de poder i el qüestionament acrític d'una finalitat comuna en les interaccions. No hi ha dubte que aquestes consideracions, que s'acosten al plantejament del *linguistic criticism*, i que Pratt connecta amb el seu interès pels estudis literaris, suggereixen un plantejament de la pragmàtica més complex i més apte per donar compte de molts fenòmens variacionals en el marc de la semiòtica social.

3. Anàlisi del discurs i de la conversa

L'anàlisi de la conversa —en les seves variades tendències, etnometodològica, etnograficocomunicativa o sociolingüísticointeraccional— s'ha convertit en un dels camps d'aplicació més fecunds de la

pragmàtica. L'esmentat manual de Levinson (1983) així ho detectava, tot dedicant-ne un ampli capítol a la pragmàtica de la conversa, i les perspectives interculturals obertes per Gumperz, Duranti i tants altres durant la darrera dècada, o l'èxit pòstum de l'obra de Goffman ho confirmen. Com també la difusió del concepte de *repertori sociolingüístic* (llengües, varietats, registres) de què disposa una comunitat de parla com a ventall d'opcions on exercir tries significatives. O l'elaboració, per part de Gumperz, de la noció de *pistes de contextualització* (*contextualization cues*). Es tracta, al capdavant, del desenvolupament d'una àrea *microsociolingüística*, que parteix de l'estudi de les dades lingüístiques i de les interaccions concretes per arribar al coneixement de fenòmens sociològics de més amplitud, o dels mecanismes de construcció de les identitats socials.

Definitivament, l'anàlisi de la interacció discursiva —de la conversa, prototípicament— ha fet reular la barrera de l'entropia allà on les enormes evidències de la variabilitat s'interpretaven com a petges i factors d'un caos irreductible. Hem tingut ja ocasió de veure en quina mesura —i en quina direcció— les aportacions conversacionalistes modifiquen els plantejaments inicials de la pragmàtica de caire fiolòsic.

Una altra àrea epistemològica fortament implicada en la constitució d'aquest nou paradigma és la sociolingüística de la variació, que, des d'una perspectiva més apropada a la macrosociolingüística, ha fet contribucions als estudis conversacionalistes, sobretot de la mà de Labov i els seus col·laboradors. Per a Deborah Schiffrin (1994: cap. 8), la principal contribució d'aquest corrent a l'anàlisi del discurs consisteix en la perspectiva de l'anàlisi variacionista aplicada a la comparació de tipus de text (en particular: relat *versus* llistes d'esdeveniments) i molt particularment la consideració dels procediments d'avaluació que configuren el relat. En conjunt, es tracta

d'ampliar al nivell discursiu la perspectiva variacionista, que parteix d'una anàlisi del codi lingüístic per tal de mostrar les pautes que fan regular els paràmetres de variació lliure (i d'expressió lliure) i substituir-los pels paràmetres sistematitzables de l'*heterogeneïtat estructurada* (Turell 1995).

Per un altre costat, les lingüístiques textuais i les gramàtiques del discurs —tan sovint ancorades en una concepció purament textualista, si no ja d'oracionalisme amplificat, i deutores del monologisme escriptural de la tradició filològica— han anat obrint el seu espai a la pragmàtica, i aparcant certes concepcions de la *coherència* que calia sotmetre a les convencions variables d'uns tipus de situacions d'intercanvi. El pas de la concepció *textualista* (centrada en el producte) a la *discursivista* (comprehensiva de tot el procés comunicatiu i, doncs, més assumidament pragmàtica) és ben notòria en la trajectòria d'un dels seus omnímodos caps de colla, T. A. Van Dijk, i fins i tot a través de l'evolució dels títols d'alguns dels seus llibres (cf., per exemple, el pas de *Text and Context*, de 1977, a la nova denominació disciplinària del magne *Handbook of Discourse Analysis*, de 1985).

Els conceptes de registre, de gènere i d'ideologia, particularment desenvolupats pel funcionalisme sistèmic a Gran Bretanya i Austràlia, són avui eines útils per a la configuració dels mòduls de variació en l'articulació del text amb el context. Dels nombrosos treballs de Halliday o de Ruqaiya Hassan al recent llibre de J. R. Martin (1992), que presenta una panoràmica actual del paradigma. Per una altra part, l'entorn del funcionalisme sistèmic ha estat especialment sensible a les influències de Foucault i de Bakhtin, amb les conseqüències esperables pel que fa a una certa *socialització* de l'anàlisi del discurs i l'atenció dedicada a nocions com són gènere, heteroglòssia, formacions discursives, pràctiques discursives, etc. Si calgués destacar algunes

aportacions de canvi de perspectiva, n'assenyalaríem dues. En primer lloc, les propostes de Roger Fowler d'integrar l'estudi del discurs literari en el marc ampli de l'anàlisi del discurs, al costat dels *mass-media*, l'ensenyament, la conversa i tot el vast conjunt de les pràctiques discursives socials. Tal proposta s'adiu bé amb les línies de retrobament de la lingüística i la literatura que segueixen autors d'altres procedències, com són Deborah Tannen als EEUU o Dominique Maingueneau a França. La perspectiva discursiva, interactiva, permet sens dubte un enriquiment dels estudis del *text literari*. Per citar-ne un sol exemple: la receptivitat d'alguns narratòlegs literaris com ara Jean-Michel Adam o Michael Toolan envers els estudis labovians del *relat conversacional* es manifesta avui ben fecunda, alhora que, com hem vist, es recobren per a l'anàlisi del discurs diversos aspectes de la lingüística de la variació.

En segon lloc, els treballs de Fairclough (1992) sobre els aspectes discursius del canvi social confereixen a l'anàlisi del discurs una dimensió historicista: una dimensió on el canvi lingüístic no es limita a l'evolució de les estructures lingüístiques (elementals), sinó que incorpora així mateix els ordres del discurs a la tasca de la història social de la llengua. Si els *gèneres* no són considerats només com una tipologia dels textos, sinó també com unes maneres de producció, transmissió i recepció vinculades a uns àmbits d'ús en transformació, i sotmeses a la influència de pautes de prestigi, podrem afirmar amb Bakhtin que són "la corretja de transmissió entre la història de la societat i la història del llenguatge". I, per descomptat, la història dels canvis lingüístics de tota mena no pot explicar-se sense la consideració de la variació sincrònica (Viaplana 1996: II, cap. 3).

4. El recobrament de la dialectologia

Hem vist, a grans trets, algunes connexions entre la variació lingüística i la temàtica immensa dels estudis discursius. De fet, l'anàlisi del discurs (i de la conversa) es pot caracteritzar tant des d'un punt de vista formal —anàlisi d'unitats supraoracionals— com des d'un punt de vista funcional —estudi de l'ús lingüístic— i, generalment, també des d'una perspectiva metodològica que prima l'observació atenta de les dades empíriques. En el marc d'una teoria comprensiva de la variació lingüística, la dialectologia troba punts de comparació amb els plantejaments i les metodologies procedents de la pragmàtica i de l'anàlisi del discurs.

Cal dir, d'antuvi, que la dialectologia constitueix avui una branca dels estudis del llenguatge difícil de classificar i immersa, en bona mesura, en una crisi d'identitat —tal com reconeixen molts dels col·laboradors del monogràfic que la revista *Quaderni di semantica* hi va dedicar l'any 1991. Ben cert que hi havia alguna cosa més que una *boutade* en les paraules de Francescato quan plantejava, fa alguns anys, la paradoxa següent: és la dialectologia una part de la lingüística, o bé és aquesta una part —la més sistemàtica i desenvolupada— d'aquella? Fet i fet, la dialectologia es veu implicada en la consideració de les tres facetes del llenguatge —origen, estructura i ús— i ha estat pionera en l'aproximació a les dades brutes de l'oralitat multiforme. Al mateix temps, els estudis dialectals s'han circumscrit tradicionalment a les unitats de rang elemental, corresponents al nivell fonètic, al morfològic i al lèxic, i han prescindit més aviat dels fenòmens de nivell discursiu i gairebé també dels fenòmens sintàctics i entonacionals.

Tanmateix, el contacte de la dialectologia amb la pragmàtica i l'anàlisi conversacional sembla un capítol encara inèdit que pot fructificar generosament, ja que una dialectologia entesa en sentit ampli

com una teoria de la variació i decantada cap als aspectes d'ús lingüístic ha d'interessar-se, necessàriament, per les propietats i les estratègies que són característiques de l'oralitat interactiva i vernacular, i que l'anàlisi de la conversa malda per sistematitzar durant les dues darreres dècades. Arribarem, així mateix, a una conclusió semblant a l'hora de confrontar les dades de la dialectologia històrica —la història de la variació dialectal i de les actituds sociolingüístiques envers aquesta variació— amb una anàlisi del discurs que sembla una component indefugible dels estudis sobre història social de la llengua (Salvador 1996a).

Entre les nombroses raons que fan suggestiva la confrontació dels estudis dialectològics amb els pragmàtics i discursius, podem destacar-ne ara dos: n'és una que la distribució de les variants en varietats geogràfiques i socials és una pràctica ja antiga, ben assajada en els treballs dialectològics, i cal tenir-la en compte quan es vol estudiar la variació pragmàtica i discursiva, tant en l'estat actual de la llengua com en els processos històrics de canvi; en segon lloc, les llacunes —o almenys la asistematicitat de les dades recollides— que presenta la recerca dialectològica tradicional pel que fa als aspectes pragmàtics i discursius, fa més productiva la seva confrontació amb les metodologies d'aquestes noves disciplines.

D'antuvi, cal dir que el desenvolupament d'unes metodologies pragmaticodiscursives i etnogràfiques pot complementar uns procediments que en la pràctica dialectològica clàssica sovint no feien justícia a les intuïcions i a la voluntat del dialectòleg. Parlo, per exemple, dels mètodes d'elicitació que l'etnografia o l'anàlisi de la conversa han desenrotllat durant els darrers anys; de la descripció d'estructures d'intercanvi i de construcció del discurs; de la noció de convencionalització de certs actes de parla indirectes; de la caracterització de certes construccions gramaticals, fraseologismes amb

funció pragmaticodiscursiva o formulismes lingüístics; o, finalment, de la descripció sistemàtica d'estratègies de cortesia. La recerca dialectològica ha aportat, sens dubte, innumbrables dades relatives a la distribució geogràfica de les variants corresponents i dels processos de canvi, *acomplerts* o *in fieri* ara mateix. S'ha de dir també que els nous qüestionaris dialectals recullen sovint aquests interessos (Badia, Pons & Veny 1993). Penso, tanmateix, que la reflexió de la pragmàtica del discurs ha refinat —tot i que encara precàriament, cal reconèixer-ho— unes eines conceptuals, unes categories pragmàtiques que hi poden contribuir, si més no, al perfeccionament del metallenguatge dialectològic i a la planificació i la interpretació de la recerca de camp. Recentment, A. Pennisi (1992: 148) reclamava, per a un projecte d'informatització de dades geolingüístiques, un esquema de tipus algorítmic que prengués també en consideració les perspectives de la lingüística textual i de l'anàlisi conversacional “come la capacità di mantenere le distinzioni cronologiche, i nessi discorsivi causali, il mantenimento della costanza identificatoria degli attori, la gerarchizzazione logica, l'abilità nell'identificare il *focus* della storia, etc.”.

5. Alguns casos d'aplicació

Potser convindria ara donar algunes mostres de treballs en curs, d'hipòtesis i suggeriments o de propostes d'aplicació il·lustratives. Així, per exemple, la categoria pragmàtica 'amença disuasòria a un nen' pot realitzar-se lingüísticament de diverses maneres. Una de les més curioses consisteix en una construcció gramatical condicional que reomple la pròtasi amb una referència a la conducta previsible i no recomanable, i l'apòdosi amb una proposició en futur que inclou un

sintagma locatiu que excita i esporugueix la imaginació infantil. Les variants dialectals d'aquesta categoria són moltes, algunes tan curioses com la d'Andorra ("si no et portes, bé aniràs a les cases roges") o la de l'Alguer ("si sés matarés(o), te tancarem a la torre dels cutxos"). Cal dir, a més que es tracten, en el conjunt del domini lingüístic, d'idiatismes *de codificació* que no ho són, en canvi, *de descodificació*, per emprar la terminologia de Makkai —és a dir, que un parlant que els desconegui no sabrà produir-los, però sí que podrà interpretar-los amb una facilitat relativa. Òbviament, aquesta darrera constatació comporta un determinat valor de la variable en els mecanismes de planificació lingüística: l'ús alternat de les diferents variants no serà cap entrebanc per a la comunicació interdialectal i, per tant, podran conviure —i convindrà que ho facin— en l'ús de l'estàndard en els *mass-media*.

La categoria pragmaticodiscursiva 'finalització de tòpic' (o fins i tot d'interacció) manifesta, així mateix, una variació dialectal que es limita a l'idiomatisme de codificació: "entesos" (barceloní), "bé està" (valencià central), etc. Val a dir, de passada, que en l'espanyol de l'època de Quevedo era, com ell mateix ressenyava disgustat, "ahora bien". Una cosa semblant s'esdevé amb el 'comiat': "adéu (siau)", l'alguerès "a mos veure", o, en el camp de la variació de registre, el calc d'interferència exògena "fins ara".

Ens centrarem ara en dos casos molt específics on una expressió o una construcció gramatical palesa un cert nivell de gramaticalització en un dialecte determinat. Així, per exemple, en el parlar castellonenc, el fraseologisme fix "molt bé" (sovint substituït pel castellà "muy bien") ha assolit un cert grau de convencionalització en contextos conversacionals en què funciona com a regulador. El seu significat s'ha *idiomatitzat* com a regulador del contacte conversacional, amb el valor d'una unitat metadiscursiva equivalent a la instrucció 'sí, t'entenc, he

processat amb interès la informació rebuda i continuo obert a la recepció'. Per descomptat, si l'interlocutor pertany a un altre dialecte i la informació que ha donat no és mereixedora d'una exclamació de valoració positiva pot produir-se momentàniament el malentès. Ara bé, l'expressió idiomàtica comporta un contorn entonacional que pot ser fàcilment reconeixible com a marca de la peculiaritat del seu ús.

Més interessant encara és el cas de la construcció gramatical interrogativa que podem trobar al parlar de l'Alcoià i d'altres comarques contigües (com ara en part de La Marina), amb "molt" i un verb. Per exemple: "molt és?" ('quan val?'); "molts anys tens?" ('quants anys tens?'); "molt val est'anell?" ('quant val aquest anell?'). En aquesta construcció, el "molt" adjectival o adverbial ocupa una posició inicial i presenta, així mateix, una corba entonacional peculiar: semblant a la de la pregunta parcial o focalitzada i diferent de la interrogació total ("és molt?", "tens molts anys?", "val molt aquest anell?"). La comunicació interdialectal pot generar algun malentès, sobretot si tenim present que la interrogació total té una certa expectativa de resposta afirmativa com a preferida. Però habitualment la intercomprensió és garantida pel fet que l'interlocutor realitza una inferència corresponent a una *implicatura conversacional* derivada de la màxima de quantitat, i l'optimitza. Ara bé, en el parlar esmentat, aquesta implicatura conversacional ha esdevingut, en un procés de gramaticalització, una *implicació convencional*, indefugiblement *adherida* a la construcció. Evidentment, no és previsible que hi hagi pautes de prestigi associades que exporten a la resta del domini —ni tan sols al valencià general— aquesta variant dialectal.

Comptat i debatut, aquests mecanismes mantenen certes semblances amb els que ha seguit la perífrasi 'VADO + Infinitiu' al llarg de la nostra història lingüística fins desembocar en un perfet perifràstic que malda per desplaçar el simple. Es tracta d'un tema on es fa difícil

distingir entre variació gramatical i variació pragmàtica: al capdavant, alguns dels aspectes tractats en certs treballs recents sobre variació gramatical, com ara el de Trudgill & Chambers (1991), incorporen treballs que freguen la pragmàtica com el de Labov sobre l'*any more* afirmatiu. Tornant al perfet perifràstic del català, la seva gestació a partir d'una estratègia discursiva —l'animació del relat, d'acord amb les propostes de Colón— i la seva gramaticalització han anat guanyant àmbits discursius nous, amb una certa resistència del perfet simple, tant en cert tipus de discurs escrit solemne com en la parla oral de les comarques valencianes centrals. Es tracta d'un canvi *in fieri* ara mateix, que ha generat els seus estereotips positius i negatius i les seves pautes de prestigi manifest i/o encobert, amb una particular ecologia en els parlars valencians (Salvador 1995). Caldria afegir-hi, a més, la seva utilitat com a variant textual per estalviar repeticions estilístiques.

6. La problemàtica macrodiscursiva

Si passem ara a un pla macrodiscursiu, la constitució i evolució dels dialectes històrics és vista avui per molts especialistes com un procés que inclou també la distribució i desenrotllament d'unes pràctiques, unes tradicions, uns gèneres discursius o uns àmbits d'ús socials.

D'una banda, la dialectologia no ha perdut mai de vista una dimensió etnogràfica i cultural que l'ha feta sensible a l'estudi —ultra els elements de la *cultura material*— del discurs dels refranys, endevinalles, encanteris, contalles, cançoners... De fet, Veny (1991), en un panorama de la recerca dialectal catalana, no s'està de recollir referències a treballs de Maria Conca sobre la paremiologia o de Margarida Bassols sobre les endevinalles. Una de les àrees col·laterals

més prometedores de la nostra dialectologia és precisament la de l'estudi de la cultura popular en un àmbit ampli que s'acosta a disciplines com ara la sociologia, l'antropologia i fins i tot els estudis literaris. La història oral, amb l'ajut del magnetòfon i de les modernes tècniques etnogràfiques d'enquesta (Miralles 1985), pot aportar un bon toll de dades que sens dubte interessin al lingüista, a més de connectar amb les preocupacions teòriques i metodològiques de la sociolingüística i de l'etnografia de la comunicació.

Procedents sovint de l'àmbit italià —i concretament de la seva dialectologia—, es coneixen avui una sèrie d'iniciatives que poden eixamplar les nostres perspectives en aquests camps. Així, per exemple, la denominada per autors com són Franceschi i Mancini *scuola geoparemiologica*. Temistocle Franceschi, que havia participat durant els anys seixanta en els treballs de camp de l'ALI (sota la direcció de Terracini en aquella època), es va interessar des d'aleshores en l'empresa de l'atles paremiològic, amb un qüestionari que ha passat durant els darrers deu anys de 8.000 veus a 13.000 i un treball de camp realitzat sobre una mostra de tres centenars de localitats. Un article recent d'aquest autor s'inicia amb una presentació teòrica molt acurada del camp nocional de la paremiologia i de l'anomenat *codi paremiològic*, una àrea epistemològica que ell associa clarament a la lingüística “e più precisamente di quella linguistica delle tradizioni orali, degli idiomi, che è la dialettologia: alla quale rivendichiamo da sempre il detto proverbiale” (Franceschi 1994:32).

En una altra part del seu estudi, Franceschi comenta l'empresa de l'Atlante Paremiologico Italiano (API), que durant un quart de segle ha recollit la variada tradició sincrònica dels dialectes italians (“il nostro materiale e pertanto esclusivamente di tradizione —e, quindi, di forma— dialettale”), i ha posat en circulació el terme *geoparemiologia*, “che vuole indicare la scienza umanistica sorta dalle nostre indagini

paremiologiche: le prime svolte secondo un'impostazione territoriale mirante alla documentazione geografica sinottica dei proverbi d'Italia, in tutta la ricchezza delle loro varianti sincroniche" (Franceschi 1994: 33).

I, com la paremiologia, hi ha molts altres gèneres discursius estretament vinculats amb l'expressió dialectal. De fet, un sector de la dialectologia romànica actual ha insistit en la importància de la distribució discursiva dels dialectes al llarg de la història de la llengua: en quina mesura els diversos parlars accedeixen als diferents tipus de la gamma discursiva oral i escrita. No és estrany que sigui en el marc de la dialectologia italiana on aquestes propostes hagin estat més insistides —tot i que també han prosperat en altres àrees. La tardana unificació política i la forta variació lingüística de l'estat italià són factors que expliquen a bastament aquest interès per l'accés dels dialectes a determinats registres, i en particular a les modalitats del discurs escrit, inclòs el literari i allò que vagament podem anomenar *paraliteratura*. El teatre —per la seva vinculació estricta amb l'oralitat— i alguns gèneres literaris *menors* —en la mesura que basen bona part del seu atractiu en les maneres de dir populars i locals— són candidats adequats a protagonitzar la penetració del dialecte en l'escriptura. Una cosa semblant es pot dir del costumisme, de la rondallística o de altres gèneres més o menys apropats a la literatura.

Sobre la base d'alguns plantejaments originaris de Coseriu, aquest tipus de recerca ha estat impulsat, uns anys enrere, per B. Schlieben-Lange, i posteriorment per P. Koch i W. Osterreicher com una *història pragmàtica* de les llengües romàniques. Dialectòlegs com són C. Grassi (1995) o T. Stehl (1995), han insistit recentment en aquesta perspectiva, que afecta la dimensió sincrònica i la diacronia historicista. Com Vàrvaro ha explicat en ocasions, hi ha una dimensió pragmalingüística (diafàsica) que convé integrar en la dialectologia juntament amb la

dimensió sociolingüística (o diastràtica). Sense oblidar la consciència lingüística dels parlants i la concepció i la valoració que aquests mantenen del seu dialecte. Aquesta dialectologia orgànica, per descomptat, no pot prescindir de la dimensió històrica, tal com la història lingüística no pot prescindir de la variació dialectal.

Al cap i a la fi, la història social d'una llengua consisteix en la llarga marxa d'unes tradicions discursives dialectals (orals i escrites) i la interacció entre elles mateixes i amb la varietat estàndard, més la interferència de tradicions discursives alienes —veïnes o superposades. Per a J. M. Nadal (1992), l'ocupació i l'estandardització d'uns àmbits d'ús escrits són el punt d'arribada de la història d'una comunitat lingüística, allò que justifica, teleològicament, parlar d'història d'una llengua. Però també els dialectes —i particularment les varietats regionals— han disposat, o disposen, de certes tradicions discursives més o menys limitades.

Així, posem per cas, el valencià central disposa d'una gamma de tradicions discursives més o menys actives en la recepció social actual: gèneres que recorren al folklore (llibrets de falla, *albaes*, etc.), el costumisme literari, el teatre saineter i un cert periodisme, a més, és clar, del col·loquial. Personalment, he estudiat durant els darrers anys casos com el de la *Rondalla de rondalles* de Galiana, el costumisme del monoverí Joaquim Amo i del castellanenc Josep Pascual Tirado o el sainetisme del valencià Eduard Escalante (Salvador 1996b). Però sobretot la seva rellevància deriva de la creació d'uns *estereotips* —sovint ben positius— que hi són fixats i es difonen en l'àmbit de la consciència grupal del dialecte.

7. Reflexions finals: la variació i els particularismes

El sentiment particularista —i fins i tot secessionista— s'excita a vegades a partir d'aquestes constatacions i del seu ús com a senya d'identitat (incitadora d'adherències emocionals no gens menyspreables) d'una comunitat de parla, que a més té una projecció indubtable en àmplies zones de les comarques valencianes. Però aquest és un problema difícil d'abordar ara en detall, perquè requereix un debat pausat i imaginatiu.

Per un altre costat, la tendència a la *hiperestandardització* és palesa en moltes llengües, impulsada pels mecanismes de l'efectivitat comunicativa i del simple mercat editorial, com ha estudiat Deborah Cameron (1995) per a l'anglès. De fet, les tendències *diversificadores* han arrelat darrerament en amplis espectres de la societat latinoamericana o dels Estats Units. La *diferència* del(s) espanyol(s) d'Amèrica Llatina o de l'anglès nord-americà (l'*American English*) és un tema no gens menyspreable des del punt de vista de la consciència lingüística d'amplis sectors socials.

En algun sentit, caldria relacionar també aquesta pràctica històrica amb la resistència de moltes teories lingüístiques a incorporar l'estudi de la variació (per exemple, en una gramàtica pandialectal com la que Labov proposa). La conjuminació de simbolisme estatalista amb eficàcia editorial, amb lingüística no variacional i amb gramàtica unitària de la llengua escrita ha propiciat històricament la tendència a suprimir la variació formal opcional. I no sols en l'escriptura, sinó també, durant els darrers anys, en l'oralitat dels *mass-media*, com ara en el model d'anglès estàndard de la BBC. El camp on es recloïa la variació *residual* —i ni tan sols això per a alguns correctors, enderiats en l'intervencionisme uniformitzador— era precisament "l'estil". Molts aspectes d'aquest "estil" corresponen al que ací hem anomenat

pragmàtica i discurs. La distribució dialectal d'aquests factors de variació estilística no haurien de ser aliens a la dialectologia.

Per descomptat, les coses en el món del català són un pèl més complicades, començant per l'absència d'estat i arribant a la necessitat peremptòria d'un mercat editorial homogeni en tots els països de llengua catalana. Però precisament és en els discursos orals públics on l'estandardització ultrancera assoleix nivells més conflictius. Des de diversos punts de la perifèria del domini s'ha denunciat sovint una certa hiperstandardització de TV3. El mateix Fuster —tan poc dialectòfil— reconeixia que aquest model de llengua oral pública no sempre era reconegut i acceptat com a propi al sud de l'Ebre. El dialecte ha reclamat i ha constituït una tradició discursiva particular en els *media* audiovisuals, amb tots els dèficits que coneixem prou i massa.

No hi insistiré més. Ben mirat, he tractat només de presentar algunes instantànies de la relació entre la variació i les dimensions pragmaticodiscursives de la llengua i del seu ús. I, en segon lloc, he volgut il·lustrar aquesta temàtica amb una comparació amb la perspectiva dialectològica tradicional, en el si d'una dialèctica de complementarietat mútua. Sobretot, si entenem la dialectologia com un estudi no sols dels *parlars* sinó, també, dels *dirs*: dels dirs actuals.—el potencial semàntic, pragmàtic i discursiu de cada dialecte— i de l'evolució d'aqueixes capacitats de dir, al llarg de la història social d'unes varietats que, en definitiva, constitueixen, d'una manera indestriable, la llengua.

Bibliografia

- BADIA MARGARIT, A. M., PONS, L. i VENY, J. (1993), *Atles lingüístic del domini català. Qüestionari*, IEC, Barcelona.
- CAMERON, D. (1995), *Verbal Hygiene*, Routledge, Londres.
- CHAFE, W. (1994), *Discourse, Consciousness, and Time. The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing*, The University of Chicago Press, Chicago.
- DURANTI, A. (1992), *Etnografia del parlare quotidiano*, La Nuova Italia Scientifica, Roma.
- ESCANDELL, M. V. (1993), *Introducción a la pragmática*, Anthropos/UNED, Barcelona.
- FAIRCLOUGH, N. (1992), *Discourse and Social Change*, Polity Press, Cambridge.
- FRANCESCHI, T. (1994), *Il proverbio e la Scuola Geoparemiologica Italiana*, "Paremia", 3, pàgs. 26-36.
- GRASSI, C. (1995), *Teoria del dialetto*, dins *Dialecti e lingue nazionali, Atti del XXVII Congresso*, Bulzoni, Roma, pàgs. 9-28.
- LEVINSON, S. C. (1983), *Pragmatics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- MARTIN, J. R. (1992), *English Text. System and Structure*, Benjamins, Amsterdam.

- MIRALLES, J. (1985), *La història oral. Qüestionari i guia didàctica*, Moll, Palma de Mallorca.
- NADAL, J. M. (1992), *Llengua escrita i llengua nacional*, Quaderns Crema, Barcelona.
- PENNISI, A. (1992), *L'informatizzazione dei dati geolinguistici: problematiche e prospettive*, dins G. Ruffino (ed.), *Atlanti linguistici italiani e romanzi. Esperienze a confronto*, Centro di studi filologici e linguistici siciliani, Palermo, pàgs. 119-156.
- PRATT, M. L. (1986), *Ideology and Speech Act Theory*, "Poetics Today" 7, 1, pàgs. 59-72
- SALVADOR, V. (1995), *Tu dius 'vaig entrar', jo dic 'entri'. El perfet català: variable dialectal, variable funcional*, "Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura", 6, pàgs. 5-13.
- _____ (1996a), *Sobre la història social de la llengua: dialecte, llengua, història*, dins *Miscel·lània Germà Colón*, vol. 5, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, pàgs. 183-216
- _____ (1996b), *Memòria i dialecte: sobre l'escriptura dialectal valenciana*, dins J. M. Verdegà i J. R. Guzmán (eds.), *Memòria, escriptura i imatge*, Universitat Jaume I, Castelló de la Plana, pàgs. 119-136.
- SCHIFFRIN, D. (1994), *Approaches to Discourse*, Blackwell, Oxford.
- STEHL, T. (1995), *La dinamica diacronica fra dialetto e lingua: per un'analisi funzionale de la convergenza linguistica*, dins *Dialetti e lingue nazionali, Atti del XXVII Congresso*, Bulzoni, Roma, pàgs. 55-73.
- TRUDGILL, P. i CHAMBERS, J. K. (1991), *Dialects of English. Studies in Grammatical Variation*, Longman, Londres.

TURELL, M. T. (1995), *La base teòrica i metodològica de la variació lingüística*, dins M. T. Turell (ed.), *La sociolingüística de la variació*, PPU, Barcelona, pàgs. 17-49.

VENY, J. (1991), *Resposta al qüestionari*, "Quaderni di Semantica", 2/91, pàgs. 317-325.

VIAPLANA, J. (1996), *Dialectologia*, Universitat de València, València.

YULE, G. (1996), *Pragmatics*, Oxford University Press, Oxford.

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Secció de Lingüística Catalana

Departament de Filologia Catalana

COL·LECCIÓ
LINGÜÍSTICA
CATALANA

2